

İpekyolu'ndan Ankara'ya Kağıt Para

PARANIN KİTABI

Deniz Çağlar FIRAT

Eskişehir Ticaret Odası Yayınları: 36
Şehir ve Kültür - 10

ISBN: 978-605-137-806-0

Yazar

Deniz Çağlar FIRAT

Editör

Arda GENÇ

Görsel Yönetmen

Aysun CENGİZ

Tasarım

Gökhan GÜÇLÜ

Baskı

Sistem Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.

Copyright ©

Kaynak gösterilmek koşulu ile alıntı yapılabilir.

Eskişehir, 2021

ESKİŞEHİR TİCARET ODASI

İkizlül Cd. No: 28/6 Eskişehir

Tel: +90.222.222 26 26

Fax: +90.222.230 72 33

Bu yayın Eskişehir Ticaret Odası'nın desteği ile hazırlanmıştır. İçerik yazarın sorumluluğundadır ve Eskişehir Ticaret Odası'nın görüşlerini yansıtmayabilir.

Bu yayına ve Eskişehir Ticaret Odası'nın diğer tüm yayınlarına buradan ulaşabilirsiniz.

www.etonet.org.tr/yayinlarimiz

Kızım Doğa Ay'a...

Birinci Bölüm

IŞIK DOĞUDAN YÜKSELİR

Askeri Ödeme Aracı Olarak Para	17
İpek Yolu ve Kâğıt Paranın Çin’de Doğuşu	18
Jiaozi: Dünyadaki İlk Kâğıt Para Sistemi	18
Chao’nun Doğuşu	20
Marko Polo, Kâğıt Parayı Keşfeder	21
Çin’deki Kâğıt Para Sisteminin Sırrı	22
Doğu’nun Kâğıt Para Tecrübeleri	23
İran’ın Kâğıt Para Hüsranı	23
Halk Tebriz’den Göç Eder	24

İkinci Bölüm

BATININ KÂĞIT PARA İLE TANIŞMASI

Önemli Olan Paranın Fiyatıdır	26
Avrupa’da İlk Kâğıt Para	27
Banknot Sözcüğünün Doğuşu	27
Avrupa’nın İlk Banknotu İsveç’te Basılır	28
Fransa’da Bir İskoç	29
Kızgın Halk Öfkesini Kâğıt Paradan Çıkarır	30
GOLDSMITH’S NOTES: İNGİLTERE’DE İLK KÂĞIT PARA DENEMESİ	31
Bank of England Sonrası İngiltere’de Kâğıt Para	32
Yapılanma Teorisi Çerçevesinde Kâğıt Paranın Yayılışı	33
Avrupa’daki Veba Salgının Kâğıt Para Kullanımına Etkisi	33
ALMANYA’NIN KÂĞIT PARA İLE İMTİHANI VE HİPERENFLASYON	34
Duvar Kâğıdı Olarak Kâğıt Para	34
Kâğıt Para Değersizleşirken Hitler Doğmuştu	35

Üçüncü Bölüm

ÇEKYA’DAKİ KÜÇÜK BİR KÖYÜN DÜNYA TARİHİNE DOKUNUŞU

Taler’in Doğuşu ve Dolara Evrilmesi	40
Jachymov’un Hazin Öyküsü Paranın Laneti mi?	41
Marie Curie, Hitler ve Uranyumun Cazibesi	41
Dolar, Sömürge Karşıtı Anlam Taşıyordu	42

Dördüncü Bölüm

DOLARIN YAYILMASI VE KÂĞIT PARANIN BABASI

Kâğıt Paranın Doğasını Yazan Kişi: Benjamin Franklin	45
Londra'nın Baskısı Kâğıt Para Basımını Durduramadı	46
İkinci Kâğıt Para: Kontinental	46
Kâğıt Para: Cennetten Gönderilen Yaprak	47

Beşinci Bölüm

OSMANLI'NIN KÂĞIT PARAYLA TANIŞMASI

Bir Umut Olarak Kaimenin Doğuşu	52
Plansız Hareket ve Vergi Sisteminin Değiştirilmesi	53
Kaime İçin Tedbirler Alınmıştı	54

Altıncı Bölüm

YERLİ GOLDSMITH'LER: GALATA BANKERLERİ

Osmanlı'da İlk Bankacılık Deneyimi	57
Sahne İngiliz ve Fransızların	57
Şahane Olan Bankanın Adıydı	58
Birinci Kaime Denemesinin Değerlendirilmesi	59

Yedinci Bölüm

İKİNCİ KAİME DENEMESİ ÖNCESİ OSMANLI'NIN DURUMU

Baltalimanı Anlaşmasının Osmanlı Ekonomisindeki Önemi	65
Tanzimat Fermanı ile Bütünleşme Süreci Tamamlanmıştı	68
Osmanlı, 1875'de İflasını Açıklamıştı	69
Kendi Parasını Basmak İçin İzin Alan Devlet	70
Osmanlı Bankası'ndan IMF'ye Değişmeyen Kader	70
Kâğıt Para Basılmıştı Ama Maden Gelirleri Devredilmişti	72
Madenler Atatürk Döneminde Tekrar Devletleştirilecekti	72

Sekizinci Bölüm

KÂĞIT PARANIN BOŞLUĞU İANELER İLE KARŞILANIYOR

Çağrıyla İlk Cevap Hindistan'dan Gelir	77
En Büyük Yardım Tunus Halkından	78
Macaristan Ahalisinden Gelen Yardım	78

Dokuzuncu Bölüm

DÜYUN-U UMUMİYE'YE GİDEN YOL

Banker Zarifi'nin Sahneye Çıkışı	80
Abdülhamit ile Zarifi Arasındaki Gizli Anlaşma	82
Osmanlı Bütçesi Zarifi'nin Kontrolünde	82
Batı'nın Gözü ve Rüsumu Sitte'nin Kuruluşu	83
Bankerler Gelirlere El Koymaya Başlamıştı	85
Düyun-u Umumiye'ye Giden Yol Açılmıştı	85

Onuncu Bölüm

HALK KAYBEDERKEN KAZANAN SULTAN

Ahlaki Değer Olarak Hava Oyunları	92
Birinci ve İkinci Kaime Denemelerinin Karşılaştırılması	94

On Birinci Bölüm

DÜNYADA DENGELER DEĞİŞİRKEN OSMANLI YENİ KAİME TELAŞINDA

Enver Paşa, Talat Paşa ve Cavid Bey	98
Osmanlı'nın Almanya ile Yakınlaşması Tesadüf Değildi	99
Almanya'nın Kredi İçin Tek Talebi: Savaşa Girin!	100
Kaynak Yaratmak İçin Alınan Tedbirler	101
Osmanlı Bankası Kâğıt Paraya İzin Vermemişti	101
Almanya'nın Baskısı ve Wasserman'lı Günler	101
Wasserman'dan Derviş'e Değişen Bir Şey Yok	103
Yıllar sonra açıklanan Ecevit'in Derviş Pişmanlığı	104

On İkinci Bölüm

OSMANLI SAVAŞA GİRER VE İDARE PARASI DÖNEMİ BAŞLAR

Düyun-u Umumiye İçindeki Savaş	106
İngiliz ve Fransızların Yerini Almanlar Almıştı	108
Yeni Paralar Savaş Zamanında Çıkartılmıştı	109
Tekâlif-i Harbiye Kanunu	109
Osmanlı Ekonomisinde Güç Dengeleri Değişmişti	111
Fatura Esnafa Kesilmişti	112
Sürgün Yiyen Esnaftan Hükümet Düşüren Esnafa	112
Üçüncü Kağıt Paranın Değerlendirilmesi	113

On Üçüncü Bölüm

OSMANLI'NIN KÂĞIT PARA MİRASI

Düyun-u Umumiye İçindeki Savaş	116
Garantili Kamu Yatırımları Bugünün İcadı Değil	117
Devletin Gelir Kaynakları Yok Gibiydi	118
Osmanlı'dan Devralınan Sanayi Yapısı	118

On Dördüncü Bölüm

ATATÜRK DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI

Lozan'ın Kazanımları	122
Kapitülasyonlar ve Savaş Resti	123
CUMHURİYETİN EN BÜYÜK SAVAŞI: EKONOMİ	124
İzmir İktisat Kongresi	124
İki Büyük Engel	125
1923-1929 Dönemi	126
Yerli Malı ve Tutumluluk	127
İlk Bankanın Kuruluşu ve Sanayi Teşvik Kanunu	127
1929-1938 Yılları: Planlı Dönem	128
Profesör Orlov'a Davet	128
Atatürk'ün Devletçilik Anlayışı	129
Birinci Beş Yıllık Plan	130
Atatürk Döneminde Açılan Fabrika ve Tesisler	131
Sanayide Rekor Büyüme	132

On Beşinci Bölüm

CUMHURİYETİN İLK KÂĞIT PARALARI

İngilizler Yine Sahnede	135
Merkez Bankası'nın Kuruluşu	140
Bağımsız Merkez Bankası Neden Önemli?	140

On Altıncı Bölüm

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ TÜRKİYE

Avrupa'da da Benzer Tablo Yaşanıyordu	145
Geçim Sıkıntısı En Önemli Gündemdi	146
Milli Korunma Kanunu	147
Karne Uygulaması	147
Varlık Vergisi	148

On Yedinci Bölüm

İNÖNÜLÜ PARALAR

Paralarda İnönü'nün Fotoğrafi Neden Vardı?	152
İnönü: 'Atatürk bu fikirde idi...'	153
İnönülü Paralar Siyasetin Gündeminde	153
Oysa Amaç Cumhuriyeti Halka Anlatmaktı	157
İngilizlerin Kapısı Bir Kez Daha Çalınmıştı	157
Almanların Londra'yı Bombalamasının Türkiye'ye Etkisi	158
Yine Alman Bombası ve Pire'de Denizi Boylayan Türk Paraları	158
Paralar Tedavüle Girmeden Kaldırıldı	160
Yine İngiliz-Alman Çatışmasının Ortasında Kalan Kağıt Paramız	160

On Sekizinci Bölüm

KALPAZANLIĞA SOYUNAN HİTLER

ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞ SÜRECİ	163
Toprak Reformu Görüşmeleri	163
Yasa Meclisten Geçmişti, Ama... ..	164
Dörtlü Takrir ve DP'nin Doğuşu	165
Devletçiliğin Sonu Liberalizme Geçiş	170

On Dokuzuncu Bölüm

MARSHALL YARDIMLARI DÖNEMİ

Banknot Matbaası Kurulur	172
Marshall Yardımları ve 60 Yıllık İnönü Eleştirileri	173
SSCB'nin Türkiye'den Kabul Edilemez Talepleri	173
Truman Doktrini ve Türkiye	175
Marshall Planı ve Yardımları	176
DP'lilerin Marshall Yardımı Israrı	177
ABD Raportörü Thournburg'un Türkiye Raporu	177
Baltalimanı'ndan Marshall Yardımına	182
Demiryolu Out, Karayolu In	183
'Bize Plan Değil, Pilav Lazım'	184

Yirminci Bölüm

CUMHURİYET BANKNOTLARI: 95 YILDA 9 EMİSYON

Cumhuriyet Dönemi Kâğıt Paraların Kısa Bir Değerlendirilmesi	186
Her Kâğıt Para Kendi Döneminin İzlerini Taşır	187
“Bedeli Çanakkale’de Kanlarımızla Ödenecektir”	188
İngilizler Gökten Para Yağdırıyor	188
Ekmek Parası Sözü Nereden Geliyor?	188
Fındık Toplayan Kızların Hikâyesi	189
Samsun Alman Kampı Paraları	189
Arnavutluk’ta Esat Paşa Zamanında Kullanılan Paralar	189
Trablusgarb’ta Enver Paşa’nın Bastığı Kâğıt Paralar	190
İngilizlerin Gelibolu’yu Geçemeyen Kâğıt Paraları	190
Para Pul Oldu	190

Yirmi Birinci Bölüm

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bağımlılık Okulu Çerçevesinde Kâğıt Paramızı Okumak	195
Coğrafya Kader Midir?	198

Yirmi İkinci Bölüm

EK BELGELER

Ek Belgeler	202
-------------------	-----

Yirmi Üçüncü Bölüm

KAYNAKLAR

Kaynaklar	224
-----------------	-----

SUNUŞ

Merhaba...

Eskişehir Ticaret Odası Şehir ve Kültür çatısı altında yeni bir kitabı daha yayınlamanın, çok kıymetli bir gazeteci ve ekonomi yazarı olan Deniz Çağlar Fırat'ın eserini sizlere ulaştırmanın mutluluğu içindeyiz.

Şehrimizin usta kalemlerinden olan Fırat'ın yazdığı **PARANIN KİTABI**; İpekyolu'ndan Ankara'ya Kağıt Para isimli bu yayında, hayatımızı kolaylaştırdığı gibi aynı zamanda da zorlaştıran kağıt paranın bu topraklardaki yolculuğuna tanık olacaksınız.

Sade ve etkili bir dille anlatılan, kağıt paranın tarihiyle beraber ekonomi tarihimize de ayna tutan, çoğumuzun görmediği ve bilmediği banknotların fotoğraflarının yer aldığı bu eseri keyifle okuyacağımıza inanıyorum.

Uzun yıllar süren çalışmanın emeği olan bu eser vesilesiyle Deniz Çağlar Fırat'a teşekkür ediyor; bir başka Eskişehir Ticaret Odası yayını ile sizlerle yeniden buluşmayı temenni ediyorum.

Saygı ve sevgilerimle...

Metin GÜLER

Eskişehir Ticaret Odası Başkanı

ÖNSÖZ

Modern iktisadın önde gelen isimlerinden Alfred Marshall, insanın sosyal sistem içindeki yeri üzerinde durmuş ve iktisadi, insanın toplumsal ilişkiler ağı içindeki davranışları ile ilgili olarak tanımlamıştı. Nitekim içinde insanın olduğu bir sistemin insan davranışından bağımsız bir şekilde işlemesi ve sürdürülebilir hale gelmesi çok da olası değildir. İktisadi faaliyetler Marshall'ın tanımında olduğu üzere insan davranışları ile şekillenen bir olgu olduğu için sürekli müdahalelere ve denetimlere tabii bir alan halini alır. Çünkü günlük yaşamda iktisadi olarak ele aldığımız tüm olgu ve olaylar temelinde insan davranışları ile şekillenir, biçim alır ve sürüklenir. Marshall'ın ortaya koyduğu bu bakış açısı bize çok önemli bir hareket alanı sağlar. İktisat, kuram ve varsayımları genel prensipler halinde dünyanın her yerinde uygulansa da içinde bulunduğu toplumun ve o toplumu oluşturan insanların davranışları ile açıklanmalıdır. Nitekim Karl Polanyi'nin çalışmaları bu anlamda çok değerlidir. Çünkü Polanyi, kendi kendini düzenleyen, kültürel ve sosyal etkilerden bağımsız bir piyasa varsayımının geçerli olamayacağını savunmuştur.

Bu bakış açısı bize toplumlar arası kültürel ve sosyal etkilerden doğan bir çok farklılığı da açıklar. Günümüz toplumlarına baktığımız zaman bu farklılığı oldukça net şekilde gözlemleyebiliriz. Norveç'te, İngiltere'de, Almanya'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde, Güney Amerika ülkelerinde, Türkiye'de, Çin'de, Japonya'da piyasa anlamında gözlenen farklılıkların nedeni de budur.

Mağaralardan çıkıp yerleşik hayata geçmesi ile birlikte takas sistemi ile ilkel ticareti gerçekleştiren insan, süreç içerisinde karşılıklı mal alışverişlerinde deniz kabuğundan değerli kağıtlara kadar çeşitli metalleri “para” olarak kullanmıştır. Para her ne kadar iktisadi sistem içinde “bir yağ görevi gören” unsur olarak tanımlansa da satın alma gücü dediğimiz en temel insan davranışını yerine getirmesi açısından hayati bir yere oturmuştur. Para sahibi olmadan sistem içinde hareket etmek neredeyse mümkün değildir. Bu da parayı modern iktisadi yaklaşımlar içinde çok değerli bir yere oturtmuştur. Paranın kağıt ile ifade edilmesi ise tarihte M.Ö. 1600'lü yıllara kadar indirilse de kağıt paranın geçmişi koskoca insanlık tarihinde sadece 300-400 yıl öncesine kadar indirilebilir. İlk uygulamalarını Çin'de 7. Yüzyıl itibarıyla gördüğümüz Batı ülkelerinde ise 1600'lerin sonlarında hayata giren kağıt paranın peşinden gitmek ve onu izlemek, adeta bir zaman makinesi içinde o yıllara gidip o yılları gözlemlemek içinde yaşadığımız dönemi çok daha iyi anlamamız için bir imkan olarak görülmelidir.

Kağıt paranın da bir toplumda yerleşik hal alması, gelişmesi ve değer kazanması da tıpkı piyasalar gibi o kağıt paranın tedavül edildiği toplumun kültürel ve sosyal etkileri ile doğrudan ilişkilidir. Gelişmişlik, azgelişmişlik, yoksulluk, zenginlik, bölüşüm, verimlilik gibi temel iktisat konuları da bu faktörler ile ilgilidir. Bir toplumun kültürel ve sosyal etkilerinden bağımsız olarak iktisadi gelişimini ele almak, sosyal, kültürel, siyasi yapılarını görmeden iktisadi seviyesini değerlendirmek doğru sonucu vermez.

Elinizde tuttuğunuz bu kitap dünyada ilk kağıt para örneklerini kısaca anlatarak Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne yani kaimeden liraya bizim kağıt paramızın ortaya çıktığı dönemlere odaklanmayı hedefliyor. Osmanlı'da ilk kağıt para basma sürecini doğuran koşullardan bu coğrafyada basılan kağıt paraların basıldığı dönemde

yaşanan toplumsal, kültürel, siyasal atmosfere kabaca göz atarak İstanbul ve Anadolu insanının kağıt para basımı üzerinden yaşadıklarını okura aktarmaya çalışıyor. İpek Yolundan çıkarak Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri üzerinden Ankara’da hala devam eden bir hikayeye uzanarak “kağıt paraya neler oldu?” sorusunun peşine düşüyor. Geçmiş ile gelecek arasında bir köprü kurarak para asla sadece para değildir, dedirtiliyor. Doğal olarak da insanın toplumsal ilişkiler ağı içinde davranışı ile şekil kazanan kağıt paranın içinde bulunduğu toplumun kültürel ve sosyal etkilerinden nasıl etkilendiğini gözler önüne koymaya çalışıyor. Merkezine kağıt parayı koyarak onun çevresinde dönen olay ve olgulara bakıyor.

Şunu ifade etmek istiyorum ki bu kitabı ortaya çıkaran taslak 2017’te Eskişehir Ticaret Odası tarafından Eskişehir ve ülkemize kazandırılan ETOMÜZE açılışı sonrası o dönem Yazı İşleri Müdürlüğü görevini yaptığım Eskişehir’de yayınlanan Yenigün Gazetesi’nde yer almıştı. Sadece 4 sayfadan ibaret olan çalışmanın gazetede yayınlanmasının ardından Eskişehir Ticaret Odası Genel Sekreter Yardımcısı sevgili dostum Arda Genç beni aramış çalışmayı derinleştirmem yönünde beni motive etmişti. Bugün bu kitabı elimizde tutuyorsak onun motivasyonu ve yönlendirmeleri sayesinde. Kitabın editörlüğünü de üstlenerek bu çalışmayı çok daha değerli hale gelmesini sağlamıştır. Kendisine büyük teşekkür borçluyum.

Muhteşem fikirleri ve sihirli dokunuşları ile yazılanları görsel bir zenginliğe dönüştüren ve çalışmaları ile kitaba büyük değer katan, beraber çalışmaktan büyük keyif aldığım Aysun Cengiz ve Gökhan Güçlü’ye, kitabıma isim babalığı yapan ve sürekli destek veren meslektaşım Cihan Yıldırım’a, kitabın fikir aşamasından yazım aşamasına kadar tüm aşamalarında yanımda duran ve fikirleri ile ufkumu derinleştiren değerli arkadaşlarım Ali Çalhık ve Hülya Çalhık’a, değerli dostum Doç. Dr. Hıdır Karaduman’a ve hocam Prof. Dr. Muharrem Afşar’a büyük teşekkür borçluyum.

Kitabı okuyarak okurla buluşturmak için harekete geçen Eskişehir Ticaret Odası Başkanı Metin Güler nezdinde Oda yöneticilerine ise sağladıkları destek için teşekkür ediyorum.

Yazım aşamasında verdiği destek ve bilim etiği konusunda sergilediği tavır ile beni yönlendiren hayat arkadaşım Dr. Öğr. Üyesi Özgül Aldemir Fırat’a çok şey borçluyum.

Bu kitabı daha güzel, daha adil, daha eşitlikçi, daha mutlu gelecekleri hak ettiğine inandığımız tüm çocuklarımız adına kızım Doğa Ay’a ithaf ediyorum.

Mutlu ve huzurlu geleceklere örülen yolda ufacık da olsa katkı sunması umuduyla...

Deniz Çağlar FIRAT
İktisatçı - Gazeteci

Birinci Bölüm

İŞIK DOĞUDAN YÜKSELİR

Lıdyalıların ınsanlık tarihıne sunduğu ve ondan sonra gelen binlerce uygarlığın gúc ve saygınlık simgesi olarak kullandığı para; sikke, madeni ve kâğıt olarak şekıl değıştirse de taşıdığı anlam, gúc ve sağladığı itibar ile hış değışmemıştır. Çünkü para hem servet ve varlık simgesi olarak görölmüş hem de ekonomik çarkların dönmesini sağlayan ‘yağ’ olmuştur.

Ancak bir nesnenin para değerı kazanması için temel 3 özelliği aynı anda bulundurması gerekir. Bir nevi paranın fonksiyonları da diyebileceğimiz bu özellikler herkesçe kabul gören bir değışım aracı olması ve değer ölçüsü olarak

kabul edilmesi, tasarruf aracı olarak değerlendirilebilmesi ve ekonomi politikası aracı olması olarak sıralanabilir. Dolayısıyla para, her mal veya hizmeti satın alma gücü olan bir varlıktır.

İktisatçılar parayı genellikle işlevlerine göre tanımlamıştır. Ama para her şeyden önce bir mübadele aracıdır. Ancak para dendiği zaman benim aklıma gelen tek konu üniversitede “Para Teorisi” dersini aldığım sırada bize sorulan bir sorudur. Soruda bizim bir cezaevi müdürü olduğumuz, cezaevinde mahkûmların tüm ihtiyaçlarını gidermek için sigarayı kullandıkları belirtilmiş ve bu durumdan rahatsız olduğumuz söylenmişti. Bu durumdan rahatsız bir

cezaevi müdürü olarak sigaranın yerine başka hiçbir araç koymadan ve poli-siye tedbir almadan bu sorundan nasıl kurtulacağımız sorulmuştu. Paranın fonksiyonlarını ve özelliklerini gayet iyi bilenlerin bir çırpıda cevaplayabileceği bu soru benim paraya olan bakış açımı değiştirmişti.

Hiç şüphesiz ki paranın dönüşüm tarihi ile insanlığın gelişim ve değişim tarihi arasında paralellik olmuştur. Çünkü para diye kabul ettiğimiz her şey aslında bizim ona yüklediğimiz anlam kadar vardır ve hepsinden önemlisi aslında herkeste bol ve çoksa değeri o kadar azdır. Bu öyle bir dengedir ki, ne herkeste çok olmalı ne de herkeste az bulunmalıdır. Tıpkı hocamızın bizden istediği cevap gibi, eğer para bir sistemde bolsa ve herkes kolay ulaşabiliyorsa değersizdir. Dolayısıyla müdürü olduğumuz cezaevinde mahkûmların değişim aracı olarak kullandığı sigaradan rahatsızlık duyuyorsak tek yapmamız gereken cezaevine bolca sigara sürmektir.

Nitekim insanlık tarihine baktığımız zaman da tıpkı buna benzer hikâyeler ile karşılaşırız. Bir ekonomik sistemin çökmesi için de paranın az bulunması (Deflasyon: Milli gelir ve istihdam düşer, stoklar büyür, işsizlik artar ve fiyatlar düşer) ya da çok bulunması (paranın değersizleşmesi –satın alma gücünün düşmesi – enflasyon- işsizlik) yeterli olabilir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kağıt paranın hikâyesine baktığımız zaman buna benzer onlarca hikâye ile karşılaşırız.

Askeri Ödeme Aracı Olarak Para

Tarihsel olarak baktığımızda paranın ödeme aracı işlevinin mübadele aracı işlevinden daha eski olduğu bilinir. Paranın bir mübadele aracı olarak kullanılmasından çok önce örneğin Kartaca ve Pers İmparatorluğu'nda sikkelerin bir mübadele aracı olarak değil, sadece askeri ödemeler için kullanıldığı ortaya çıkmıştır.

Para icat edilmeden önce deniz kabuğundan kıymetli metallere kadar çeşitli malların değişim aracı olarak kabul gördüğünü sanırım artık bilmeyen yok. Ancak belki de sadece ilgililerin bildiğine göre M.Ö. 118 yılında Çinliler deri para kullanmıştır.

Bu çalışmada özellikle “kâğıt paranın” tarihsel sürecine ilişkin bilgi vermeye çalışacağım için para kavramının tarihsel sürecine girmeyeceğim. Osmanlı'dan günümüze bu topraklarda basılan kâğıt paraların hikâyelerini paylaşarak her basılan kâğıt para döneminde yaşanan ekonomik, kültürel ve sosyal hayatı kısaca anlatacağım. Böylece kâğıt para üzerinden geçmişten günümüze bir köprü kurmaya çalışacağım.

Ancak bizim kâğıt para hikâyesinden önce dünyada kâğıt paranın çıkış hikâyesine girmemiz gerekiyor. Çünkü aslında hangi coğrafyada doğarsa doğsun kâğıt paranın çıkış hikâyesinin hemen hemen her yerde aynı olduğunu görürüz.

İpek Yolu ve Kâğıt Paranın Çin'de Doğuşu

Şaşırtıcı gelebilir ama dünyadaki ilk kâğıt paranın M.Ö. 1600 yıllarında Mısır'da kullanıldığına dair görüşler vardır. Ancak genel kabul gören görüş dünyadaki ilk kâğıt para benzeri uygulamanın Çin'de Tang Hanedanlığı'nın hükümrânlığı döneminde 7. yüzyılda ortaya çıktığı ve kullanıldığıdır.

Bu hikâyeye kısaca bir bakalım; 7. yüzyılda Çin büyük bir ticarete sahne oluyordu. Büyük küçük demeden tüccarlar mallarını satmak ve yeni mallar almak için Çin'in özellikle kuzey bölgesine geliyor ve ticaret yapıyordu. Madeni paralarını sürekli yanlarında taşımak istemeyen Çinli tüccarlar paralarını emanetçiye bırakıyordu. Çünkü madeni paraları yanında taşımak hem zahmetli hem de riskliydi. Tüccarlar, madeni paralarını güvenirli kişilere bırakıp karşılığında da yazılı bir senet almaya başlamıştı. Bu senet sadece kişiye özeldi. Yani piyasada kullanılması için uygun değildi. Oysa tüccarlar paraları yanlarında değilken de mal alabilirdi. Bu istek ve zorunluluktan dolayı zaman içinde bu senetler bugünkü anlamda ciro edilerek başkalarına devredilmeye başlandı. Ciro edilen senedi alan kişi de senedini emanetçiye götürüp parasını alıyordu. Böylece aslında Çin'de kâğıt para basılmadan önce kâğıt para uygulamasına benzer bir uygulama hayata geçmişti.

Bu dönem belki de Çin'in tarih sahnesindeki en canlı, en güçlü ve en zengin olduğu dönemdir. İpek Yolu ticareti başlamış ve Çin, dünyanın dört bir tarafından tüccarların, kervanların uğrak noktası olmuştu. Çin dünya ticaretinin merkezindeydi. Ve artık gelişmiş bir finans sisteminin kurulması adeta mecburiydi. Aslında bütün sistemlerin doğuşu gibi diyalektik gereği bu sistem de kendiliğinden ve insanların karşılıklı etkileşimi sonucunda doğacaktı.

Jiaozi: Dünyadaki İlk Kâğıt Para Sistemi

960 yılına gelindiğinde Çin'de bakır arzında bir düşüş yaşandı. Bakırın azalması, madeni paraların da basımında sorun demektir. Bu sıkıntıyı aşmak için o zaman Çin'de hüküm süren Song Hanedanlığı kâğıt para basımına gitti. Ne de olsa yaklaşık 2 yüzyıldır sistemde kâğıt para benzeri bir sistem uygulanıyordu ve piyasa bu sisteme alıştı.

Ancak ne olursa olsun, kâğıt kâğıttı, bakır da bakır... Nitekim Çin'in bastığı ilk kâğıt paralar, geçici süreyle yürürlükte kalacak ve parayı getirene karşılığı olan madenin ödeneceği sözü verilecekti. Nitekim öyle de oldu. Ve adına "Jiaozi" (takas senetleri) denilen bu kâğıt paralar, uzun süre madeni paralarla birlikte işlem gördü ve tedavülde kaldı. Bu ana kadar jiao-

7. yüzyılda Çin büyük bir ticarete sahne oluyordu. Tüccarlar mallarını satmak ve yeni mallar almak için İpek Yolu'nu kullanarak Çin'in kuzey bölgelerine geliyordu.

MS. 1. yy - 20. yy
İPEK YOLU

MÖ. 1550 - 1150
HİTİT SEFER
GÜZERGAHI

MÖ. 5. yy
KRAL YOLU

MÖ. 334
BÜYÜK İSKENDER'İN
SEFERLERİ

zi'lerin basımı tüccarlar ile özel sektör diye tabir edebileceğimiz banker benzeri emanetçiler arasında oluyordu. Zamanla jiaozi'lerin basımına ve sağladığı avantajlara devlet sahip olmak istemişti.

İnsanlar, Jiaozi'ye güvenince Çin'de kâğıt para uygulamasına resmen geçilmesinin de yolu açılmış oldu. Artık Çin hükümeti, kâğıt paranın avantajını fark etmişti. Bu nedenle kâğıt para basımını tekel olarak üstlenmeye başladı. Özel sektörün jiaozi basımı yasaklandı ve 1120 yılından itibaren de Çin'de resmen kâğıt para basımına geçildi. O yıl, Çin hükümdarının emriyle kâğıtları paraya çevirmek için çalışmaya başlayan Çinliler dünyadaki ilk kâğıt parayı bastıklarını ve tarihe geçtiklerini belki de asla bilemedi.

İpek Yolu'nun yarattığı zenginlik ve ticaret bolluğu, Çin'de kaçınılmaz olarak yeni bir finans sisteminin doğmasını ve kâğıt paranın basılmasını sağlayan süreci başlatmıştı. Dünyanın dört bir yanından özellikle Avrupa'dan gelen tüccarlar, gezginler, politikacılar, diplomatlar Çin'in dünyanın en güçlü ve kıskanılan ülkesi olmasını sağlamıştı.

Chao'nun Doğuşu

İşte bu zenginlik kaçınılmaz olarak Çin'i hedef haline getirdi. Nitekim 13. yüzyılın başlarında Cengiz Han komutasındaki Moğollar, Çin'i ele geçirdi. Ve Çin'de jiaozi adı verilen kâğıt para Moğollar zamanına kadar tedavül etti.

Çin'deki kâğıt para hikâyesinin Moğol istilası ile sona erdiğini düşünüyorsanız yanılıyorsunuz, çünkü Moğol Hanı Cengiz Han'ın torunu Kubilay Han, Yuan Hanedanı olarak tahta geçti ve 1260-1290 yılları arasında iki kere kâğıt para basımına gitti. Chao (çav) adı verilen bu kâğıt paranın tedavülü mecburdu ve taklit edilmesi suçtu. Asker maaşları bu parayla ödendi. Kubilay Han, kâğıt paranın, Darphanede bloke edilen altın ve gümüş miktarı kadar olmasını emretmişti. Yani basılan tüm kâğıt paranın hazinede karşılığı vardı. Üstelik kâğıt paranın eskimesi ya da yırtılması durumunda

■ Cengiz Han

bunlar devlet tarafından %3 oranında değiştiriliyordu.

Marko Polo, Kâğıt Parayı Keşfeder

Kubilay Han'ın ülkesinde bastırıldığı ve kullanımının zorunlu olduğu kâğıt paranın hazırlanışı ise tarihte bir ilk olduğu için oldukça değerlidir. Marko Polo, "Marko Polo'nun Geziler Kitabında" bu kâğıt paranın hazırlanışını, fonksiyonlarını ve durumunu tasvir etmiştir:

"...Hanbalk'ta Büyük Kağan'ın darphanesi bulunmaktadır. Simyacılardan aradığı gizini burada bulunduğunu gerçekten söyleyebiliriz, çünkü burada para yaratmanın yolu bilinmektedir. Yaprakları ipek böceklerine yem olan dut ağacının kabuğu soyulur. Buradan pürüzlü dış kabukla ağacın tahtası arasında kalan ince iç kabuk çıkarılır, yumuşatılarak lapa gibi oluncaya dek havanda dövülür. Bundan, pamuktan yapılan kâğıda benzeyen ancak kap-kara olan bir kâğıt üretilir. Kâğıt yapıldıktan sonra çeşitli boylarda para olarak parçalara ayrılır. En küçük olanı bir paradır, biraz daha büyük olanı bir Venedik gümüş para değerindedir ve bu böylece sürüp gider. Bu kâğıdın üretimi saf gümüş ya da som altın elde edemişçesine emek gerektirmektedir. Her kâğıt parçasının üzerine bu iş için özel olarak seçilmiş belirli sayıdaki görevli yalnız adlarını yazmakla kalmazlar, damgalarını da vururlar. Son olarak Majesteleri tarafından Darphanenin başına atanmış olan üst düzeydeki yetkili kendi sorumluluğuna verilmiş olan damgayı sülüğene batırarak kâğıdı damgalar. Böylece bu kâğıt geçerli bir paranın gücüne kavuşur. Bu paranın benzerini yapmaya kalkışmak suçtur. Bol bol basılmış olan ve Büyük Kağan'ın egemen

olduğu bütün illerde elden ele dolaşan bu kâğıt parayı, yaşamak isteyen kimse geçerli bir ödeme aracı olarak tanımayıp almamazlık edemez. Kağanın tüm uyrukları, o anda satın almak istedikleri mallarla, incilerle, değerli taşlarla, altın ve gümüşle bu kâğıt parayı değiştirebilecekleri için hiç duraksamadan alırlar.

Birinin elinde kullanılmaktan çok aşınmış olan bir para varsa bu para Darphane'ye getirilir ve değerinin yalnızca %3'ü ödenirse bir yenisiyle değiştirilebilir. Biri işlemek için altın ve gümüş almak isterse yine Darphane'ye başvurarak kâğıt parası karşılığında gereksindiği madenleri elde eder. Kağanın bütün askerlerine bu kâğıt parayla ödeme yapılır. Bu açıdan bakılınca Büyük Kağan'ın yeryüzündeki bütün hükümdarlardan daha zengin olduğunu ileri sürmek yanlış olmaz..."

■ Marko Polo, "Marko Polo'nun Geziler Kitabı"nda dünyanın ilk kâğıt paranın hazırlanışını ve fonksiyonlarını tasvir etmişti.

Çin'deki Kâğıt Para Sisteminin Sırrı

Aslında Marko Polo'nun anlattığı bu olay günümüzde de değersiz olan kâğıt parçasının nasıl değer kazandığını gösterir. Marko Polo'nun aktardıklarından Çin'de ilk kâğıt paranın oldukça sistemli bir organizasyon sonucu tedavüle girdiği, Darphane denilen yerin bir nevi Merkez Bankası işlevi gördüğü ve kâğıt paranın halk tarafından kabul gördüğü çok net anlaşıyor. Dolayısıyla Çin'de kâğıt paranın başarılı olmasının altında yatan nedenler de kendiliğinden ortaya çıkıyor:

1. Sisteme güven
2. Bağımsız bir ekonomik sistem
3. Kurallara bağlı bir devlet anlayışı
4. Ekonominin tamamen dış bağımlılıktan uzak oluşu

Ancak Çin'de kâğıt paranın yaygın kabul görmesinin altında çok daha farklı bir neden yatıyordu. Çin ekonomisi piyasa güçleri tarafından değil, hükümet güçleri tarafından kontrol edilmiştir. Örneğin, 1273 yılında Kubilay Han, devlet destekli kâğıt para bastırıldığında tüm vatandaşların şahsi altın ve gümüşlerine el koyup onların yerine kâğıt para vermişti. Hatta Çin'e gelen tüccarlar bile altın, gümüş, inci gibi değerli taşlarını bir konseye belirlenen fiyat üzerinden teslim etmek karşılığında kâğıt para almak zorundaydı. Böyle bir kâğıt para sisteminin yalnızca herkese otoritesini ve gücünü hissettirebilecek bir merkezi hükümetçe başarılı olabileceği aşıkardır. 1345 yılında Çin'i ziyaret eden Fashlı Muhammed İbn Battuta'nın aktardıkları bu gücü çok açık şekilde ortaya koymuştu. Fashlı gezgin, Çin'i tüccarlar için dünyadaki en güvenli ülke

■ Fashlı gezgin İbn-i Battuta Çin'i dünyanın tüccarlar için en güvenli ülkesi olarak tasvir etmişti.

olarak tanımlamıştı. Çünkü tüccarlar ülke içinde nereye giderlerse gitsinler, yollarında ne kadar çok kâğıt para taşılırsa taşınsınlar asla soyulmuyorlardı. Çünkü ülkede çok ciddi ve kapsamlı bir emniyet sistemi vardı. Örneğin, bir tüccar bir hana geldiğinde tüccar o handa kaydını yaptırmak ve nereye gideceğini bildirmek zorundaydı. Bu tüccarlar kayıt altına alınıyor, resimleri çiziliyor ve gidecekleri yere daha varmadan kayıtları çoktan gitmiş oluyordu.

Elbette ki bunun nedeni İpek Yolu kültüründen doğan ticaretin gücüydü. 7. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar neredeyse 5 asırda gerçekleşen bu olaylar silsilesini burada birkaç paragrafla özetlemeye çalıştım. Şüphesiz ki ortaya çıkan bu yeni sistem ve zenginlik beraberinde sonsuz sayıda hikâye de barındırıyor. Ticaret, zenginlik, bolluk ama beraberinde savaşlar, işgaller...

Ancak konumuz bu değil. Burada Çin'de kâğıt paranın doğmasına neden olan süreci kısaca anlatarak aslında kâğıt para kullanımının neredeyse hemen her yerde aynı gerekçelerle doğup doğmadığına ve sistemin nasıl işlediğine bakmaya çalışacağız. Çin'de 7. yüzyılda takas senedi ile başlayıp 12. yüzyılda devlet eliyle basılan kâğıt paranın 13. yüzyılda Kubilay Han zamanının kurallarıyla, cezalarıyla bir sisteme dönüşünün hikâyesi bizim için aslında çok değerli bir hikâye. Çünkü Çin'de yaklaşık 850 yıl önce temelleri atılan bu sistem bugün modern batının kullandığı para sisteminin mihengidir.

Doğu'nun Kâğıt Para Tecrübeleri

Doğu'daki kâğıt para örneklerine baktığımız zaman tek örnek elbette ki Çin'deki kâğıt para değildir. Uygurların da 11. yüzyılda kumaş parçaları üzerine mühürler basarak kumaş para kullandıkları biliniyor. Kumdu adı verilen bu paralar da eskidiğinde yenileri ile değiştirilme özelliği taşıyordu. Suvar Türklerinin de Ekin adı verdikleri kumaş-paralar ve İdil Bulgarları ile Hazarların da deri-para kullandıklarını biliyoruz.

İran'ın Kâğıt Para Hüsranı

Tarihte kâğıt para kullanımının bir diğer önemli örneği de İran'dır. Ancak İran'ın kâğıt para serüveni kısa sürmüştü. Eğer Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Anadolu'da kâğıt paranın peşine düşeceksek İran'a bakmadan olmaz. Çünkü İran ile Anadolu arasında tarihsel süreç boyunca ciddi kader birliği, yoldaşlık hatta mezhepsel bağlılık olmuştur. Bu kader birliğinin kâğıt para serüveninde benzerlik taşıdığını eminim siz de fark edeceksiniz. İlhanlı Sultanı Geyhatu, 13 Eylül 1294 yılında tedavüldeki madeni paranın hazineye girmesini isteyerek Çav adı verilen kâğıt paraları piyasaya sürmüştü. Dikkatli okurlar, hemen fark etmiştir, Çin'de Kubilay Han'ın bastırdığı paranın da adı Çav'dı ve dönemler birbirine oldukça yakın. Dolayısıyla şunu ifade etmemiz çok doğaldır ki İran, Çin'in yaşadığı bu finans sistemindeki değişimden et-

kilenmiş ve bu modeli kendi ülkesinde kurmak istemiş olabilir. Ancak, Sultan Geyhatu'nun hesaba katmadığı bir konu vardı ki Çin bu tecrübeyi yaklaşık 5 asır yaşamıştı ve Çin coğrafyası bu sisteme yatkındı. Dolayısıyla Çin'de kâğıt paranın yaygınlaşmasının ciddi bir alt yapısı ve temeli vardı. Oysa İran bu sisteme birdenbire geçiyordu ve İran halkının kâğıt para kültürü bulunmuyordu. Bırakın kâğıt para kültürünü, takas senedi (Çin'deki jiaozi sistemi) kavramı bile halka çok uzaktı.

Nitekim Çin'deki kâğıt paranın aksine İran'daki kâğıt paraya geçiş süreci tam bir fiyasko ile sonuçlandı. Sultan Geyhatu, İran Çav'ını piyasaya sürünce sikkelerin kullanımını yasakladı. Çav'ı alışverişte kullanmak istemeyenlerin öldürüleceğini bile duyurdu. Çav'ı yaygınlaştırmak için altın ve gümüşe dayalı bütün sanatların icra edilmesi yasaklandı. Kalpazanlık konusunda çok sert ve ciddi tedbirler aldı. Sahte para basanlar yani kalpazanlar yakalanırsa sadece kendisi değil karısı ve çocuklarıyla beraber öldürülüp mallarına el konulacağı duyuruldu. Çav'ın yaygınlaşması için tüm polisiye tedbirler alındı. Ancak iktisat zorlamaya gelmez. Tarih bunu her zaman göstermiştir. İktisat, doğal bir bilimdir. Tıpkı bir derenin kendi yolunu bulup gitmesi gerektiği gibi hiçbir zaman zorla bir iktisadi sistem yaratılamaz. Bu diyalektiğe tersdir. Sonuçta Çav, alınan tüm önlemlere rağmen halk arasında rağbet görmedi.

Halk Tebriz'den Göç Eder

Halk, doğrudan bunu reddetmek yerine zamanın önemli ticaret merkezlerinden sayılan Tebriz'den göç etmişti. Sonuçta Tebriz'de ticari hayat tamamen durdu. Çav kabul görmediği ve mallara olan talep devam ettiği için fiyatlar 10-12 katına çıkmıştı. Halk Çav'a karşı pasif direnişe geçmişti ve Tebriz ekonomisi çökmüştü. Ekonomi bir devletin en can alıcı noktasıdır ve eğer ekonomi kötüyse halk mutsuzdur. Bu mutsuzluk iktidarın değişmesine neden olur. Marks'ın dediği gibi "ekonomi alt yapıdır." Sultan da bu gerçeği tecrübe etmiş ve ekonominin çökme ihtimalini görünce de 1-2 ay içinde Çav'ı zorunlu olarak tedavülünden kaldırmak zorunda kalmıştı.

İran'da yaşanan kâğıt para serüveninin fiyaskoyla sonuçlanmasının bize öğrettiği; toplumsal değişme koşulları eğer oluşmamışsa o toplumda değişme yaşanamayacağıdır. Her zaman toplumsal değişmeyi etkileyen bazı unsurlar bulunur. Nitekim Çin'e baktığımız zaman bu koşulların birçoğunun olduğu görülebilir. Oysa İran'da bu değişmeyi sağlayacak koşullar henüz doğmamıştı. Şu kesindir ki toplumsal değişme, toplumların farklı bölgelerinde farklı hız ve zamanda gerçekleşir. Toplumsal kurumların bazılarını değişmeden bir diğerinin değişmesi mümkün olmayacağı gibi her zaman aynı hız ve zamanda da olmayabilir. Bazıları değişimden çabuk etkilenirken bazıları direnç gösterebilir. İran'daki kâğıt para süreci bu açıdan bizim için çok değerli bir süreçtir ve Anadolu'daki ilk kâğıt para süreci ile halkın direnci noktasında paralellik gösterir.

İkinci Bölüm

BATININ KÂĞIT PARA İLE TANIŞMASI

Önemli Olan Paranın Fiyatıdır

Kâğıt paranın Çin ve İran'da yaşanan ilk örneklerinde gördüğümüz üzere değerli madenlere dönüşme özelliği bulunuyordu. Bu da oldukça normal ve anlaşılabilir bir durumdur. Yüzyıllardır bütün ihtiyaçlarını bakır, gümüş, altın gibi madenler ve sikkeler ile giderilen bir ekonomik ve finans sisteminden kâğıt gibi anında yanıp küle dönüşebilen bir mübadele aracına dönüş yapmak çok kolay olmazdı.

Mutlaka bir geçiş süreci olacaktı. Çin'de neredeyse beş asırdan fazla bir süre içinde gerçekleşen dönüşüm ve halkın ipek böceklerinin yediği dut ağacının kabuğundan elde edilmiş kâğıt paraya alışması başarılı olmuştu. Ancak İran'a baktığımız zaman bu geçiş sürecinin sadece devlet zoruyla olması ve halkın güvenini kazanamaması nedeniyle kısa sürmüştü. Bunun nedeni de İran halkının "kâğıt, nasıl olur da değerli altına

dönüşür?" sorusuna mantıklı bir cevap bulamaması olmuştu.

Günümüzde de kâğıt paraya olan güven aslında bu soruya benzer bir sorunun arkasında yatar. Yüzyıllar önce kâğıt para, değerli madenlere dönüşüp piyasada işlem görmeye çalışsa da günümüzde kâğıt para altına ve diğer değerli madenlere dönüştürülemez. Sadece onları satın alır. Dolayısıyla bu sistem, paranın tekelci üretimini gerektirir. Bu sisteme göre, paranın yapıldığı madenin önemi yoktur, önemli olan sözü edilen paranın fiyatıdır. Bu durumda, para kâğıttan da olabilir, başka bir maddeden de... Kâğıdın mal olarak değeri neredeyse sıfırdır ancak bir mübadele aracı olarak kullanılması ve yasal ödeme aracı olarak kabul edilmesi devlet tarafından ilan edildiği için değerlidir. Aslında hangi koşulda ve hangi ülkede olursa olsun kâğıt paraya olan güven tamamen o devletin ekonomik gücüne, verdiği güvene, hukuk yapısına ve kuralların eşit uygulanmasına bağlıdır.

Avrupa'da İlk Kağıt Para

Kağıt paranın Batı dünyasına giriş hikâyesi ise çok daha farklı bir süreçtir. Bana göre birçok alanda Batı'nın önünde olan Doğu'nun aksine Batı dünyasının kağıt para ile tam anlamıyla tanışması için 9 asır beklemesi gerekecekti. Çünkü Batıda kağıt paraların basılması ve kullanılması 17. yüzyılın sonlarına denk gelecekti.

Avrupa'da ilk kağıt para İsveç'teki Stockholm Bankası'na 1666'da basıldı. İsveç'te altın ve gümüş olmadığı için bazı bakır paralar birkaç kilogramdı. Ağır bakırı terk eden İsveç kağıt para basan ilk Avrupa devleti oldu. 1672'de İngiltere'de Goldsmith's paraları denilen bir nevi kağıt para piyasaya sürüldü. Kağıt paralar, 1690'lı yıllarda ABD'de Massachusetts Hükümeti tarafından özellikle asker maaşlarını ödemek için kullanıldı.

İngiltere'de ise "Goldsmith's" yani Türkçeye "kuyumcular" olarak çevrilebilecek grup tarafından basılıp dolaşıma çıkarılmıştı. 1694 yılında İngiliz Merkez Bankası ve daha sonra diğer ülke merkez bankalarının kurulması ile Batı'da kağıt para kullanımı yaygınlaşacaktı.

"Avrupa'da kağıt para kendiliğinden ya da doğal bir ekonomik süreç sonunda mı doğdu?" sorusunu yanıtlamak istersek yine karşımıza Çin çıkar. Çin'e giden Venedikli tüccarların devlet garantili basılan ve kolaylık sağlayan kağıt para düşüncesinden çok etkilendikleri ve

bunu Batı'ya taşıdıkları bilinir. Yani Avrupa, kağıt para fikri ile Çin sayesinde tanışmıştır.

Banknot Sözcüğünün Doğuşu

Banknot sözcüğünün ortaya çıkışı da işte bu etkileşim zamanına kadar uzanır. 14. yüzyılda İtalyanlar tarafından basılan 'Nota di Banca' (Banka notu-banknot) piyasaya sürülmüştü. Sistem şu şekilde çalışıyordu; İtalyan bankaları kendilerine emanet bırakılan (kiralık kasa gibi düşünelim) madeni paralar karşılığında banka notu yani banknot düzenliyordu. İşte bu banka notları elde ele dolaşarak piyasada işlem görmeye başladı. Bu banka notları, halk arasında rağbet görmese de özellikle tüccarlar ve bankalar arasında oldukça yaygın bir kullanıma sahipti. İtalya, bu sistem sayesinde tüm dünyada bankacılığın merkezi haline geldi.

Görüyoruz ki Çin'de Tang Hanedanlığı zamanında yani 7. yüzyılda uygulanan Jiaozi sistemi tam 7 asır sonra Avrupa'ya yansımıştı. Üstelik de hemen hemen aynı gerekçe ve koşullarla... Ancak ne ilginçtir ki Çin'in Jiaozi'den Çav'a; yani takas senedinden kağıt paraya geçişi tam 5 asır sürecekken, Avrupa'nın banka notundan kağıt paraya geçişi daha kısa bir süre içinde olacaktı. Ancak bu geçiş hiç de kolay, kendiliğinden ve acısız değildi.

Avrupa'nın İlk Banknotu İsveç'te Basılır

1661 yılının temmuz ayında İsveç Stockholm Bankası, gümüş para kıtlığını telafi etmek için tarihe Avrupa'nın ilk kâğıt parası olarak geçecek banknotu tedavüle çıkaracaktı. İsveç, gümüş kaynaklarına sahip değildi ama bakır madenlerine sahipti. Avrupa'da çıkan ilk banknotun hikâyesi ise aslında tamamen bir nevi paranın değer kaybetmesi sonucunda artan hacimde madeni para basma zorunluluğunun kâğıda evrimleşme süreciydi. 1630'lu yılların sonlarında Kraliçe Christina, her birinin ağırlığı yaklaşık 2 kilogram olan bakır levhaları (platmint; levha para olarak bilinir) tedavüle çıkarmıştı. 1644 yılında ise her birinin ağırlığı 19,68 kilogram

■ *Avrupa'da ilk kâğıt para İsveç Kraliçesi Christina döneminde İsveç Stockholm Bankası tarafından 1661 yılında tedavüle çıkmıştı.*

olan 10 daler (İsveç doları) değerinde yeni bakır levhalar piyasaya sürülmüştü. Yani bir kişi yanında 10 daler taşımak istese 20 kiloluk bakırları taşımak zorundaydı. Bunun üzerine İsveç Stockholm Bankası 100 Daler değerinde Avrupa'nın ilk banknotunu basmıştı. 100 Dalerlik banknotun karşılığı ise yaklaşık olarak 226,5 kiloluk bakır levha demekti.

Doğal olarak Avrupa'nın ilk banknotları taşıma kolaylığı açısından hemen rağbet görmüştü.

Fransa'da Bir İskoç

Ancak İsveç'teki bu ilk kâğıt para denemesinin hükümet tarafından mı yoksa özel bir banka tarafından mı hayata geçirildiğine dair net bilgi bulunmuyor. Avrupa'da ilk ulusal kâğıt para basma deneyimi Fransa'da gerçekleşti. İlginçtir ki Fransa'nın ilk kâğıt para denemesinin arkasında ise bir İskoç vardı. Doların tüm dünyaya duyurulmasını sağlayan İskoçların bir temsilcisi, bu kez para birimi için değil bir başka ulusun ilk ulusal kâğıt para denemesinin arkasındaki isim olacaktı.

John Law, 1705 yılında kâğıt paranın zenginlik yaratacağını ileri süren "Ulusal Para Sağlamakla İlgili Bir Öneriyle Birlikte Para ve Ticaret" isimli bir kitap da yazmıştı. John Law, Fransa Kraliyet Fermanı ile 5 Mayıs 1716'da Nizam ve Şirket isimli bankanın başına geçirilmiş, bu banka daha sonra General Bank ismini almıştı. Law, birçok açıdan ilginç bir kişi olarak kayıtlara geçmişti. Kumarbaz ve İngiltere'de sabıkalı bir katil olan Law, para basarak kâğıttan altın yapabilen felsefe taşı bulduğunu bile iddia etmişti.

Nitekim Fransa'da ilk kez 1716'da kâğıt para uygulaması Law'ın üst aklı ile hayata geçirilmişti. Bu paralar kısa süre içinde tutuldu, bankaların kasası bu kâğıt paraların karşılığı olan altın ve gümüşle doldu. Ancak bankanın devletleştirilmesi ve yanlış politikalar nedeniyle piyasaya bol miktarda kâğıt

■ Fransa'da ilk kez 1716 tarihinde kâğıt para uygulaması İskoç ekonomist John Law ile hayata geçmişti.

para sürülmesi sonucunda kâğıt para değerini yitirdi. (En temel iktisat kurallarından biri az olan değerlidir ilkesidir) Sadece 5 yıl içinde halk bankalara hücum ederek kâğıt paraları altın ve gümüşe çevirmek isteyince banka iflas etti. Bu durum halkın kâğıt paraya ve devlete olan güvenini temelden sarstı. Bunu bir Fransız yazarın 1721'de yazdığı şu sözlerinde anlamamız mümkün; "Cehennem ateşinin bu kâğıt parçalarını yakmasını çok arzuldum"

Nitekim Fransa'daki kâğıt para fikrinin üst aklı olarak kabul edilen ve sırf bu işlem için Arkansas Dükü bile ilan edilen John Law, işlerin ters gitmesi nedeniyle önce İngiltere'ye, sonra da Venedik'e kaçtı ve 1729 yılında öldü.

Kızgın Halk Öfkesini Kâğıt Paradan Çıkarır

Fransa 1755 yılına kadar kâğıt para basmadı. 1755'te adına assignat denilen yeni bir kâğıt para basıldı; ancak ünlü Napolyon Savaşları, İngiltere'de olduğu gibi Fransa'da da ciddi sorunlara yol açtı. Nitekim Fransız Devrimi sonunda 18 Şubat 1796 tarihinde Vedôme Meydanı'nda büyük bir gösteri düzenlendi. Bu gösteride fakir düşmüş binlerce insan yoksulluğun ve fakirliğin hesabını hükümetten sordu. Kızgın halkı karşısında gören devlet memurları, yoksulluğun ve fakirliğin nedeni olarak kâğıt parayı yani assignat'ı göstermiş ve assignat yapımında kullanılan makineleri, kalıpları ve kâğıdı imha etmişti. Hükümet mali başarısızlığın sorumlusu olarak kâğıt parayı göstermeyi başarmıştı ama daha sonra artan masrafları karşılamak için tekrar ve tekrar daha fazla kâğıt para basmış bu sefer de basılan kâğıt paraya mandat adını vermişti.

■ Fransa'da ilk basılan kâğıt para 'assignat'

Kısacası Fransa'da hükümetin mali başarısızlığının nedeni olarak kâğıt para kurban olarak seçilmişti. Yeniden isim değiştirilerek girilen kâğıt para denemesi ise aynı koşullarda birden fazla deney yaparak farklı sonuç bekleyen bilim insanlarının hatası gibi elbette ki farklı sonuç doğurmamıştı. Sonuçta 6 Ağustos 1850'de kâğıt paralar tedavülde bir kez daha kaldırılmıştı.

■ Fransa'da ikinci kâğıt para denemesinde 'mandat' adı verilen paralar kullanılmıştı.

GOLDSMITH'S NOTES: İNGİLTERE'DE İLK KÂĞIT PARA DENEMESİ

İtalya'daki 'Nota di Banca' modeline benzer bir model de İngiltere'de de kurulmuştu. Goldsmith denilen ve para değiştirme işleriyle meşgul olan sarrafların, mevduat sahiplerine vermiş oldukları Goldsmith's Notes denilen makbuzlar piyasada işlem görüyordu. Bir süre sonra bu sarrafların bastığı bu kâğıtlar, piyasada para gibi tedavüle girmişti. Goldsmith'ler paranın kokusunu almıştı ve piyasaya daha fazla makbuz sürdü. İşte bunlar da İngiltere'nin ilk kâğıt parası olarak tarihteki yerini almıştı. Ancak o dönemler İngiltere ile Fransa arasındaki tarihin en kanlı çatışmalarının ve savaşlarının olduğu dönemdi. Ve Fransa ile savaşların devam etmesi sonucunda devlet Goldsmith'lere borcunu ödeyemez duruma gelmiş ve Goldsmith'ler 1672'de iflas etmişti.

Doğa hiçbir zaman boşluk kaldırmaz. Bana göre diyalektiğin ilk kuralı budur. Hangi yapı ve sistem olursa olsun eğer

■ İngiltere'de ilk kez 1672'de Goldsmiths Notes adında bir nevi kâğıt paralar hayata geçmişti.

bir yapı yıkılmış ya da ortadan kaldırılmışsa mutlaka onun boşluğunun doldurulması gerekir. Yerine yenisinin inşa edilmesi şarttır. Aksi taktirde sistem tıkanır, kaos çıkar ve tam bir yıkım olur. Nitekim Goldsmith'lerin iflas etmesi İngiltere iş ve sermaye dünyası için ciddi bir boşluk ve sorun olmuştu. Onların yaptığı işi yapacak, (hem de daha iyisini yapacak) yeni bir yapının inşa edilmesi gerekiyordu ve 1694'te İngiliz iş ve sermaye çevrelerinin girişimiyle İngiltere Bankası (Bank of England) kurulmuştu. Banka hemen kâğıt para bastı ve tüm İngiltere'ye duyurmuştu; "Bu kâğıt paralar altın ile aynı değerdedir ve bunlar altın ile değiştirilebilir."

■ Kızgın Fransız halkı 18 Şubat 1796'da Vedome Meydanı'nda büyük bir gösteri düzenleyerek kâğıt para yapımında kullanılan makineleri imha etmişti.

Bank of England Sonrası İngiltere’de Kâğıt Para

Bank of England faaliyetlerine bu şekilde başladı ancak sadece 2 yıl gibi kısa bir süre içinde yani 1694’te nakit sıkıntısı içine girdi. Bu durum kendi bastıkları kâğıt paraların değerine yansıdı ve banka faaliyetlerine bir süre ara verdiğinden banknotların değeri %20 düştü. İngiltere’nin kâğıt para serüveni neredeyse 100 yıldan uzun sürdü. Taa ki 1795 yılına kadar... O tarihe kadar yaşanan sorunlar çeşitli önlemlerle çözülmüştü ancak 1795’te İngiliz Hükümeti, Napolyon savaşlarından dolayı bankadan 19 Milyon Sterlin avans aldı. Ve bu piyasalarda nakit sıkıntısına neden oldu. Banka para bozma işlemini yapamaz duruma geldi. Bu durum halka yansıdı. Eğer bir ortamda güven yoksa sorun var demektir. Halk kâğıt paralara olan güvenini kaybetti ve bankalara hücum etti. Tek istedikleri ellerindeki kâğıtları verip altınlarını almaktı. Bunun üzerine hükümet 1797’te kâğıt paraların tedavülünü zorunlu kılan yasayı kal-

dırdı. 1800’den itibaren kâğıt paraların değeri düşmeye başladı. 1813’te en düşük değerini gördü ve 1 Şubat 1820’de kâğıt para kullanımındaki mecburiyet kaldırıldı ve tüm kâğıt paralar altın olarak ödendi.

Görüldüğü gibi İngiltere’deki süreç de oldukça sancılı bir süreçtir.

Rusya’da da benzer bir durum ile karşılaşırız. 1768 yılında Çariçe II. Katerina zamanında basılan ve assignat adı verilen kâğıt paralar Napolyon Savaşları döneminde sürekli askeri giderleri karşılamak amacıyla kullanıldı ama İngiltere ve Fransa’nın yaşadığı sorunların benzerlerini yaşamaktan asla kurtulamadı.

Yapılanma Teorisi Çerçevesinde Kâğıt Paranın Yayılışı

Avrupa’da kâğıt paranın yayılması uzun bir sürece yayılmıştı. Bu süreç ise birbiriyle derin ilişkiler kurulabilecek

■ 1694’te kurulan
Bank of England’ın
günümüzdeki görünümü

olaylar silsilesinin bir sonucudur. Bu olaylar silsilesine girmeden önce ünlü İngiliz Sosyolog Anthony Giddens'in ortaya koyduğu Yapılanma Teorisini hatırlatmak gerekebilir. Çünkü Avrupa'daki kâğıt para basım ve yaygınlaşma sürecini bu teori ile ilişkilendirerek açıklamamız oldukça mümkündür. Bu teoriye göre *“Yapısalcı yaklaşımlarda bir yapıyı oluşturan unsurlar arasındaki ilişkiler, bu unsurların tek tek ele alınmasından daha önemlidir ve bu unsurlar arasındaki düzenli ve sistematik ilişkiler yapının temelini meydana getirmektedir. Bir grup insan veya kurum bir araya geldiği zaman, bir araya gelmelerinden dolayı, daha önce bütünü oluşturan parçalarda var olmayan yeni birtakım özellikler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle yapı veya bütününi kendini oluşturan parçalardan ayrı bir varlığa sahip oldukları yapısalcılar tarafından dile getirilmektedir.”*

Buna göre sosyal hayattaki yapılar sadece sosyal eylemde ortaya çıkarlar. Nasıl ki konuşma, dilin yapısından kaynaklanıyorsa, aynı şekilde her sosyal eylem harekete geçirdiği yapıdan kaynaklanmakta ve onu ima etmektedir.

Avrupa'daki Veba Salgının Kâğıt Para Kullanımına Etkisi

Kâğıt para, Çin'de doğmuş olsa da kâğıt para sistemi Çin'de gelişmiştir. Hatta aslında üzerinde uzun uzun duracağımız üzere Avrupa'da da gelişmemiştir.

Tarihi kaynaklar kâğıt paranın tarihin çeşitli zaman dilimlerinde Avrupa'da

kullanıldığını gösterse de (örneğin bazı kaynaklar I. James'in Katalonya ve Aragon'da 1250 yılında kâğıt para bastığını ortaya koymuştur) kâğıt paranın Avrupa'da yaygınlaşmasının altında hem matbaanın keşfinin, hem de kâğıt üretiminin yaygınlaşmasının yattığı ileri sürülür. Guttenberg'in matbaa teknolojisi Avrupa'da hızla yayılırken asıl etkenin kâğıt üretimi olduğu da düşünülür. Weatherford'a göre Avrupa'da o yüzyılda kâğıt üretiminin altında yatan asıl nedenin ise Avrupa nüfusunun üçte birinin ölümüne neden olan bubonik (hıyarcıklı) vebanın dolaylı sonucu olmasıdır. Veba salgınında hayatını kaybeden milyonlarca insanın geride bıraktığı kıyafetler, kâğıt üreticileri için ucuz hammadde haline dönüşür ve kâğıt yeni kullanım alanları bulur. Bolca kâğıt üretimi dolaylı olarak para kullanımına yansır. Giddens'in dediği gibi kâğıt aslında sosyal bir eylem sonucunda ortaya çıkmıştır. Veba eski kıyafetleri, eski kıyafetler kâğıt üretimini, kâğıt da banknot kullanımının önünü açmıştır.

Bu yapılanma da yeni birtakım özellikler ortaya çıkararak “veba-eski kıyafet-kâğıt” kendini oluşturan parçalardan ayrı bir varlığa yani kâğıt paraya dönüşmüştür. Elbette ki bu yapının en tepesine de matbaa teknolojisini koymamız gerekir. Hiç şüphesiz Guttenberg, bu teknolojiyi ortaya koyup geliştirdiğinde aklında kâğıt para basımı yoktu. Tüm bu birbirinden bağımsız sosyal eylemlerin sonucunda yeni bir yapı oluşmuştu.

ALMANYA'NIN KÂĞIT PARA İLE İMTİHANI VE HİPERENFLASYON

Avrupa'da kağıt paranın ilk kullanım örneklerinin dışına çıkarak Almanya'nın kağıt para ile 1. Dünya Savaşı sonrası yaşadığı öyküye bakmadan olmaz. Bu öykü hem kağıt para basımının hem de temel iktisat ilkelerinin dışına çıkıldığında nasıl büyük toplumsal sorunlarla karşılaşabileceğini göstermesi açısından oldukça anlamlıdır. Çünkü Batı Dünyası dediğimiz zaman ilk akla gelen ülkelerden olan Almanya'nın yaşadığı bir takım acı tecrübeler bize para asla para değildir dedirtir türdendir.

Almanya, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkmıştı. Düşük hâsıla ve düşük vergi gelirlerine sahip bir savaş sonrası ekonomisinin sorunlarına, Fransa ve İngiltere gibi galip ülkeler tarafından yüklenen savaş tazminatları eklenmişti. Almanya hükümeti, oluşan bütçe açığını durmaksızın para basarak finanse etmeye çalışmıştı. 1923 yılında en hızlı para basma makineleri bile ihtiyacı karşılayamamıştı. O kadar para basılmaya başlanmıştı ki postanelerde bile para basılmıştı. Ülke savaş tazminatlarını ödeyemez duruma gelmişti. O kadar kötü bir duruma gelinmişti ki savaş tazminatlarının kömür cinsinden ödenmesi teklifi alacaklı devletlere yapılmış ancak bu teklif kabul görmemişti.

Fiyatlar genel seviyesi öyle artıyordu ki bir fincan kahve içerken içilen kahvenin fiyatı, kahve bitmeden iki katına gelebiliyordu. Düşünün ki; bir ay boyunca

ca fabrikada çalışan bir işçinin maaşı, maaş cebine girdiğinde üç çuval una denk geliyordu. İşçi, maaşını alarak koşarak fırına girse bile o maaşla ancak iki çuval un alılabiliyordu. Fiyatların artış hızı bu şekildeydi. (Bu tipik bir hiperenflasyondur.)

Duvar Kâğıdı Olarak Kâğıt Para

Bu durum öyle bir hal almıştı ki insanlar el arabaları ile paralar taşımaya başlamıştı. Paranın maden değeri kendi değerini geçmişti. Şöyle örnekleyelim; şu an cebimizde 10 TL varsa, bunun basım maliyeti 20 TL'di. Bu yüzden buna önlem olarak para tek taraflı basılmaya başlanmıştı. Kâğıdın sadece bir yüzü para iken diğer kısmı boştu. Çünkü mürekkep maliyeti azaltılmaya çalışılıyordu.

Para ile ilgili o kadar fazla akıl almaz görüntü oluşmuştu ki; duvar kâğıdı maliyeti daha pahalıya geldiği için kâğıt para ile duvarlarını kaplayanlar, el arabası ile para taşıyarak alışverişe gidenler, sokaklarda ısınmak için para yakanlar, para ile oynayan çocuklar, sokaklardan para süpüren çöpçüler, para basmaya yetişemeyen merkez bankası ve postaneler... Kâğıt para amacı dışında hemen her şekilde kullanılabilir haldeydi.

Ama elbette ki bunun da ana sebebi kâğıt para tarihi boyunca gördüğümüz ve göreceğimiz üzere savaştı. 1. Dünya Savaşının sonunda imzalanan Versay Barış Antlaşmasına göre Almanya, savaşın tüm faturasını ödemeyi kabul etmişti.

ABD'nin itirazına rağmen Almanya'ya 13 milyar dolara eşit ve Almanya'nın milli hâsılasının iki katı değerinde 132 milyar altın mark değerinde fatura çıkarılmıştı. Dolayısıyla Almanya, bu borcu ödemek için karşılığı olmayan para basmaya başlamıştı. Elbette ki bunun bedeli de olacaktı. Durumun vahametini daha iyi anlatmak için bazı örnekler vermek gerekirse; 1922 yılı bitmeden önce fiyatlar, savaş öncesinin 1.475 katına ulaşmıştı bile. Savaşın sonunda 1 ABD Doları yaklaşık 4 Mark ederken, 1922 Temmuz ayında 493 Marka, 1923 yılbaşında da 17.792 Marka tekabül ediyordu. Enflasyonun zirvesi olarak kabul edilen 15 Kasım 1923 tarihinde ise 1 Dolar 4,2 Trilyon Mark edecekti. Bunun neredeyse tek nedeni de Alman Hükümetinin hızlı para basmasıydı ve sürekli dediğimiz gibi çok olan her zaman değerini yitirirdi.

Kısacası para işlevini tamamen kaybetmişti.

Kâğıt Para Değersizleşirken Hitler Doğmuştu

Enflasyonun bu denli yükselişi elbette ki sadece ekonomik sonuçlar doğurmadı. Her ekonomik sonucun çok ağır toplumsal boyutları vardır ve insanlık tarihi bu nedenleri ve sonuçların örnekleriyle doludur. Ölüm oranı ve bebek ölüm oranı hızla tırmanmaya başlamış (bebek ölüm oranları yüzde 21'e çıkmıştı) ve intihar oranları artmaya başlamıştı. Nitekim enflasyon 20 Kasım 1923 tarihinde 1 Dolar eşittir 4,2 trilyon Markı bulduğunda hükü-

met bir çözüm yolu üretmek zorunda kaldı ve paradan tüm sıfırları çıkardı. Ve 1 Dolar 4,2 Marka denk getirildi. Finans Bakanı Rudolf Havenstein ise tarihin bir oyunu mu yoksa yaklaşık 3 yıl süren enflasyonla mücadele savaşının getirdiği yorgunluktan mı bilinmez aynı gün ölmüştü.

Sonra mı? Almanya'nın yaşadığı ekonomik kriz ve buhranın ardından iktidara gelen Adolf Hitler! Ve tüm dünyanın büyük utanç içinde anımsadığı gaz odaları, göçler, katliamlar ve II. Dünya Savaşı... Kısacası para asla sadece para değildir!

■ *Adolf Hitler*

Hiperenflasyon dönemi Almanya, 1923

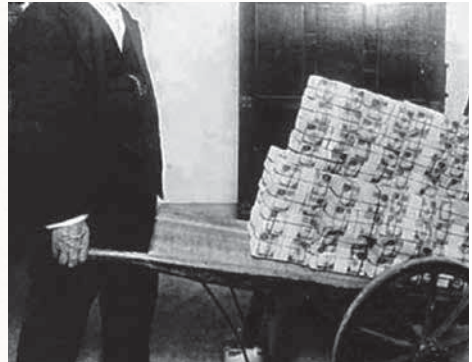
■ Duvar kağıdı olarak kullanılan kağıt paralar

■ Kağıt paralar ile ısınmaya çalışan bir Alman kadını

■ Alman Markı ile oynayan çocuklar

■ Kağıt paralar el arabaları ile taşınyordu.

Üçüncü Bölüm

ÇEKYA'DAKİ KÜÇÜK BİR KÖYÜN DÜNYA TARİHİNE DOKUNUŞU

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kâğıt paranın tarihini konu-
nuşurken günümüzde para
dediğimiz zaman hem değer hem de
itibar açısından en değerli para birim-
leri arasında gösterilen Dolar'ın doğuş
hikâyesine kısaca bakmakta fayda var.
Çünkü Dolar anlam itibariyle güç ve
prestiji ifade etse de bir kâğıt para ola-
rak hem doğuşu hem de ortaya çıkış
süreci para asla sadece para değildir
sözünün ispatı gibidir.

Doların doğuşu için ABD'de ilk kâğıt
paranın basıldığı 1690'lı yıllara konfe-
derasyon içinde kalan Massachusetts
Hükümetine uzanacağımızı düşünür-
seniz büyük bir yanılgıya düşersiniz.
Çünkü doların doğuşu için çok daha
eski bir tarihe ve Avrupa'ya uzanma-
mız gerekir.

Günümüzde yaklaşık 2.700 kişinin
yaşadığı, bir Bohemya köyü olan
Jachymov köyü, Çek Cumhuriyeti'nin
batı kesiminde Krusne veya Ore Dağ-
larındaki dik bir vadinin tepesinde
bulunur. Köy, Alman eyaleti Sakson-
ya'dan sadece birkaç kilometre me-
safede bulunduğu için ana caddesi
boyunca sınırın Çek tarafında satılan

bazı ürünlerin Almanca bile yazıldığı
görülebilir. Hatta bu köyde Vietnam-
lıların bile yaşadığı, sınırda bazı ürün-
leri sattığı, bazılarının da seks işçiliği
yaptığı da bilinir. Bu köyün bu kadar
kültürel bir zenginliğe sahip olmasının
altında yatan ise hiç şüphesiz onun ta-
rihidir. Ama Jachymov'un coğrafi ko-
numu ve kültürel zenginliği kadar onu
önemli kılan bir başka neden de dolar
sözcüğünün doğup dünyanın en tercih
edilen para birimine ismini vermesine
ilham kaynaklığı yapmasıdır.

Bu köyün merkezinde 1540-1546 yıl-
ları arasında Kont Hieronymus Schli-
ck'in evi bulunur. Günümüzde bu ev
Belediye Sarayı olarak kullanılır. Bu
evin dünyanın para tarihi üzerinde
çok büyük bir etkiye sahip olacağını o
tarihlerden kestirmek mümkün müy-
dü, bunu bugünden tahmin etmemiz
elbette imkansızdır. Ancak madenciler
1516 yılında bu küçük kasabada gü-
müş madenini keşfetmişlerdi. Ama bu
o yıllarda ve Bohemya için çok da bü-
yük bir keşif sayılmazdı çünkü ülkenin
merkezinde çok sayıda gümüş madeni
yüzyıllardır çalışıyordu. Ama bu keşif
doların hikâyesi için çok önemliydi.

■ 1548'de Joachimsthal'da gümüş madenciliğini gösteren bir çalışma. (orinal kaynak; Deutsche FotothekBergbau & Bergwerk & Silberbergbau)

■ Jachymov kentinin günümüzdeki görünümü (Çek Cumhuriyeti)

■ *Dolar sözcüğüne evrilen Thaler, dünyanın bir çok ülkesinin para biriminin ismine de ilham kaynağı olmuştur.*

Taler'in Doğuşu ve Dolara Evrilmesi

Kont Schlick, kraliyetten gizli groschen adı verilen gümüş paraları basmaya başlamıştı. 9 Ocak 1520'de alacağı yasal izne kadar bir sene boyunca ilk madeni paraları kalesinde basmıştı. Bu madeni paralara da vadinin Almanca ismi *Joachimstahl*'dan esinlenilerek *Joachimsthalergulden* ya da *Joachimsthalergroschen* ismi verilmişti. Ancak bu isimler bir Alman için bile oldukça uzun sayıldığı için halk arasında önce talergroschen sonra da taler ya da thaler denildi. Taler para birimi oldukça yaygın bir isim oldu ve 16. yüzyıl boyunca yaklaşık 1500 farklı taler türü Almanca konuşulan ülkelerde piyasaya sürüldü.

Jachymov'un madeni paraları, Avrupa'nın birçok farklı parasının ismini de etkileyerek dünyaya yayıldı. Taler, İtalyancaya tallero, Felemenkçeye daler, Danca ve İsveççeye daler, Havai diline dala, Samoa diline tala, Etiyopya diline talari ve İngilizceye dollar

(dolar) olarak geçti. Hatta İsveç parası riksdaler ve Danimarka parası rigsdaler'in bile isimlerini etkiledi.

Küçük bir Bohemya köyü olan Jachymov'da bir kontun ilk olarak yasa dışı olarak bastığı gümüş paralara verilen ismin dünya para tarihini kökten etkilemesi elbette ki beraberinde çok farklı hikâye ve acıları da getirmişti. Paranın olduğu yerde acı ve hüznü dolu hikâyelere rastlamamak elbette ki mümkün değildir. Jachymov da bu hikâyelerden bolca nasibini almıştır. Kont Schlick'ten başlayıp takip eden 1617 yılına kadarki yüzyıllık süreçte Jachymov'da 250.000 taler basıldı. 1529'dan 1545'e kadarki süreçte buradaki gümüş madenlerinden 5 milyon taler basmaya yetecek kadar gümüş temin edildi.

Elbette ki bu denli ciddi gümüş madeni çıkarmak 'bedeli ödenmeden' olamazdı. Yani bir nevi dolar isminin doğuşunun bedeli Jachymov için hiç de ucuz olmadı. Ve bu küçük kasaba bu bedeli tarih boyunca sürekli ödedi.

■ *Schleswig-Holstein-Gottorp 1/24 Taler (Groschen) 1600, Johann Adolf 1590-1616, Silver*

Jachymov'un Hazin Öyküsü Paramın Laneti mi?

Bu küçük kasabada gümüş madeninin keşfedilmesinden sonra madenlerde payanda olarak çalışan ve gümüşün dökümünde yakılmak üzere kullanılan ağaçları sökmek için 18.000 göçmen Jachymov'a göç etti. Nüfusun birdenbire artmasından mı yoksa başka bir nedenden dolayı mıdır bilinmez 1568'de kasabada bir salgın patlak verdi ve 1000'in üzerinde kasabalı yaşamını yitirdi. İşler bununla da sınırlı kalmadı, yüzyılın sonu gelmeden Saksonya dâhil hızla yayılan Protestanlık mezhebi kasabayı içine aldı ve bu Bohemya kasabası Protestanlığı seçti. Ancak bu durumdan Bohemya Krallığı hiç memnun olmadı ve 1613'te nüfus 529'a düşene kadar Protestanlığı seçen köylüler katledildi, kaçanlar hayatını kurtardı. Krallık, kasabadaki Protestanlık Kilisesini kapattı ve Katolik Kilisesi açtı. Bu kasabadaki tek okulu da Protestanlığın yuvası olarak tanımladığı için tamamen kapattı. Jachymov, bu olaydan sonra da asla bir daha kendine gelemeydi. Sonunda Krallık burada bulunan resmi darphaneyi 1651 yılında Prag'a taşıdı.

Dünyaya dolar para birimini tanıştıran bu küçük Çek kasabasının hazin öyküsü bununla sınırlı kalmadı. Çünkü bu olaylardan dört asrı geçkin bir süre sonra Marie isimli bir Polonyalı kadın radyum elementini keşfetti. Dünya bilim tarihine altın harflerle ismini yazdıran Marie Curie, dünyada Nobel Ödülünü alan ilk kadın olarak tarihe geçmişti. Ancak bu güzel insan hayatını bilime adayıp ömrünü laboratuvarında harcarken

radyumdan dolayı kendini yavaş yavaş zehirlediğini bilmeyecekti. Radyum elementini keşfetmek için de uranyum elementini kullanması gerekiyordu ki işte bu uranyum aynı zamanda gümüş madeninden de çıkıyordu. Sevgili Marie Curie, tarihin bir lanetiymiş gibi radyum elementine yoğunlaşırken çok sevdiği eşi bir trafik kazasında yaşamını yitirmiş, kendisi de keşfi olan radyumdan zehirlenerek hayata veda etmiştir.

■ Marie Curie

Marie Curie, Hitler ve Uranyumun Cazibesi

Ancak Marie Curie, insanlığa mucizevi bir ilaç sunmak için çabalarken doların mı yoksa tarihin mi bilinmez laneti bizim küçük Çek kasabasının üzerinde tekrar çökecekti. Kont Schlick'in 1519'da taler çıkarmak için kullandığı gümüş madenleri; bu sefer kendi atom bombasını yapmak için uğraşan Nazi Almanya'sının diktatör lideri Hitler'in işgaline uğradı. Ancak bu gelenler gümüş madenlerinden çıkan uranyumun peşindeydiler ve amaçları hiç de barışçıl değildi.

Hitler'in askerleri mahkûmları Jachymov'daki gümüş madeninde çalıştırırken Ruslar kasabayı Hitler'den kurtardı. Dolar isminin doğuşu Jachymov'a da birçok hüznün, gazap ve hikâyeyi de sunmuştu. Feodal ilişkilerden Protestan-Katolik savaşına, Hitler'in gazabından Rus demir yumruğuna varana kadar dört asırlık bir serüven adeta doların laneti olarak kasabaya yansımıştı.

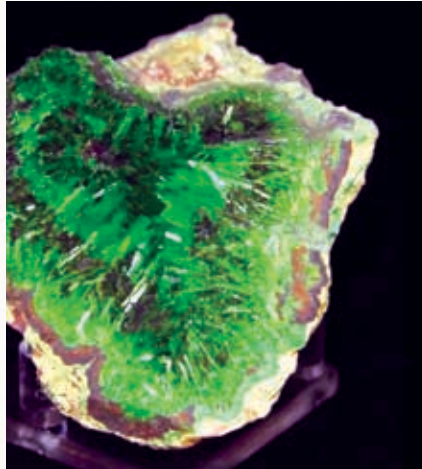
Nitekim Vietnam Savaşı sürecinde de savaştan kaçan birçok Vietnamlı komünizm ile yönetilen Jachymov kasabasına sığındı. Doların doğduğu küçük Bohem Kasabası Jachymov'un ağız olsaydı bize kim bilir neler anlatırdı.

Dolar, Sömürge Karştı Anlam Taşıyordu

Jachymov'dan çıkıp dolara odaklanırken altını çizmemiz gereken bir başka husus daha var. Dolar, kavram olarak İngilizceye İskoçya aracılığı ile girmiştir. Bu hikâyeye de en az doların doğduğu Jachymov kasabasının başına gelenler

kadar ilgi çekicidir. Kral VI. James, 1567-1571 yılları arasında 30 şilin değerinde madeni para bastırmıştı. Bu madeni paraya tasarımıyla dolayı 'kılıç doları' ismi verilmişti. 1578'de ise 2 merk (mark) değerinde yeni bir para basılmış ve buna da thistle (devdiken) doları denmişti. İskoçların kendi paralarına farklı isim vermelerinin nedeni de ülkelerini ve kendilerini İngilizlerden ayrı tutmak, daha açık bir ifadeyle İngiliz karşıtı duruşlarıydı. Böylece ilk kullanımından itibaren dolar, tam anlamıyla sömürge ve otorite karşıtı bir anlam taşıyordu. Nitekim Amerika kıtası keşfedildikten hemen sonra kıtaya göç eden İskoçlar, yanlarında sömürge ve otorite karşıtlığının simgesi dolarlarını da götürmüşler ve Amerika kıtası dolar ile böylece tanışmıştı.

İngiliz sömürgesinin ve otoritesinin karşıtı olarak kullanılan dolar, yıllar içinde ABD para birimi olarak emperyalizmin ve sömürgecinin simgesi olarak evrildi.

Dördüncü Bölüm

DOLARIN YAYILMASI VE KÂĞIT PARANIN BABASI

Kâğıt para dünyada ilk kez Çin’de uygulanıp fikrin ve teknolojisinin Avrupa’da gelişmesine rağmen, kâğıt paranın babası kimdir? diye soracak olursanız cevap Amerika Birleşik Devleti’dir (ABD). 2006’da aramızdan ayrılan ünlü Amerikalı iktisatçı John Kenneth Galbraith’in yazdığı gibi *“Ticari bankacılık tarihi İtalyanlara ve merkezî bankacılık tarihi Britanyalılara ait ise, o halde bir hükümet tarafından tedavüle çıkarılan kâğıt paranın tarihi şüphesiz Amerikalılara aittir.”* Dolarıyla kâğıt paranın beşiği ABD olarak kabul edilir ve bilinir.

Tarih kitapları 1690 yılında Massachusetts Körfezi Kolonisi’nin Amerika kıtasında ilk kâğıt parayı bastığını yazmıştır ama üzerinde asıl

■ Ünlü Amerikalı iktisatçı John Kenneth Galbraith kâğıt paranın tarihinin Amerikalılara ait olduğunu söylemiştir.

durulması gereken ve ‘kâğıt paranın beşiği ABD’dir’ tezini doğrulayan gerçek örnek bu değildir. Bugün genel dolaşımda ABD tarafından çıkarılan en yüksek banknot olan 100 Dolarların arkasında portresinde bulunan Benjamin Franklin, kâğıt para fikrinin ABD’de yaygınlaşmasını sağlayan gerçek kahramandır. Bu açıdan, ‘Benjamin Franklin, kâğıt paranın babasıdır’. ABD tarihi için de sadece kâğıt para açısından değil, önemli bir siyasi figür olarak da saygı gören Franklin’in hayatı, aslında kâğıt para fikrinin oturmasında etkili olmuştur.

■ 20 Shilling değerinde olduğunu gösteren 1690 Massachusetts Körfez Kolonisi tarafından basılan ilk kâğıt para.

Kâğıt Paranın Doğasını Yazan Kişi: Benjamin Franklin

Franklin, Boston'da sabun ve mum imalatçısı bir babanın onuncu ve son çocuğu olarak dünyaya gözünü 1706'da açmıştı. Parası ve sosyal çevresi kendisinin eğitimini sağlayacak düzeyde olmadığı için 10 yaşında çalışmaya başlamıştı. İlk işi mum işinde çıraklık olan küçük Benjamin 12 yaşına geldiğinde üvey kardeşi James'in 1721 yılında kurduğu New England Courant gazetesini yayınlayan bir matbaaya çırak olarak girmişti. James, zamanın Britanyalı otoriterlerine kafa tutan yazıları ile biliniyordu ve bu yüzden başı, sık sık hapse girmekle dertteydi. Küçük Benjamin, bir yandan matbaa işine odaklanırken diğer taraftan da işini eğitimine dönüştürmeyi başarmıştı. Zamanla usta bir baskıcı olduğu gibi iyi de bir okur olmuştu. Ancak zamanla abisi James'le fikir ayrılığına düşünce Boston'u terk ederek yine bir matbaacının asistanı olarak Philadelphia'ya gitti. Hem kendi hikâyesi, hem de ABD'deki kâğıt paranın hikâyesi böylece şekillenmeye başladı. Matbaacı çırağı olarak hayata başlayan Benjamin bir ortağı ile kendi matbaasını kuracak düzeye gelmişti. Hatta artık sadece kitap basmıyor kendi kitaplarını da yazıyordu.

Resmi bir eğitim almasa da alaylı aydınlardan birine dönüşen Benjamin Franklin, tipik Aydınlanma Çağı düşünürlerinden biri haline geldi. Belki çok yoksul oluşlarının etkisi belki de ileri

■ Benjamin Franklin'i Philadelphia matbaasında çalışırken gösteren bir tablo.

"Benjamin Franklin, Yazarı, Philadelphia."

görüşlülüğü veya hepsinin birden etkisi ile Benjamin, çok erken yaşlardan itibaren kâğıt para üretimine merak sarmıştı. Henüz 23 yaşındayken kâğıt para üzerine bir kitapçık bile yazmıştı. Kâğıt paranın, 'gerçek paranın' yedeği olarak kabul edilen bir dönemde 1729 yılında *Kâğıt Paranın Doğası ve Zorunluluğu Üzerine Alçakgönüllü Bir Araştırma*'yı yayınlamıştı. Bu kitapçık, çok etkili olmuştu. Koloniler, Franklin'in düşüncesini hayata geçirmeye başlamıştı. Çok kısa bir süre içinde de Franklin, Pennsylvania tarafından tedavüle çıkarılan paraların basılması için hükümet ile anlaşmıştı. Kâğıt para, ABD'de bu şekilde yaygınlaşırken elbette olaylar çok kolay ve kendiliğinden gelişmemişti. Çünkü kâğıt para, devletlerin bağımsızlığının ve otoritesinin bir simgesidir.

■ Benjamin Franklin

Londra'nın Baskısı Kâğıt Para Basımını Durduramadı

ABD'deki Kolonileri baskı altında tutan Londra, koloni hükümetlerin kâğıt para çıkarmalarını bir güç gösterisi olarak kabul etmiş ve bu hareketi bir isyan hareketi hatta 'gücün küstahça gasp edilmesi' olarak görmüştü. Önce 1751'de New England'da kâğıt para kullanımı yasa dışı ilan edilmişti. Sonra da 1764 yılında tüm Amerikan Kolonilerinde kâğıt para basımı ve kullanımı yasaklanmıştı. Elbette ki bu yasağın sahibi Britanya Parlamentosuydu. 1766'da Franklin, bu yasağa karşı Londra'ya gidip bizzat görüşmeler bile yapmış, ancak ikna çabaları istediği sonucu vermemişti.

Ancak tarih göstermiştir ki kâğıt para ile bağımsızlık ve güçlü devlet arasında çok derin bir ilişki vardır. Nitekim İngiltere tarafından tüm Amerika Kolonilerinde kâğıt para kullanımının ve

basımının yasaklanmasının üzerinden 12 yıl geçtikten sonra yani 1776'da ABD'nin kurulması ile Franklin'in kâğıt para hakkındaki fikirlerinin çoğu hayata geçmiş ve tarihte kâğıt parayla finanse edilen ilk savaş Amerikan Devrimi olmuştur.

İkinci Kâğıt Para: Kontinental

İngiltere'den bağımsızlığını almak isteyen Amerikan Kongresi, bağımsızlık için savaşmak zorundaydı ve savaşın finansmanı için para yoktu. Sözde altın ve gümüşle desteklenen kredi senetleri bastırılmış ve bunu nakit olarak kabul etmeyen herkesin vatan haini ilan edileceği karara bağlanmıştı. 1777'de adına "*kontinental*" (kıtasal olarak Türkçeleştirilir) denilen 13 milyon dolar değerinde kâğıt para basılmıştı.

Kontinental'lerin hikâyesi de diğer tüm kâğıt paraların hikâyesi gibi sürdü. Piyasaya bol miktarda sürülen tüm kâğıt paralar gibi değerini yitirdi ve sıkıntılara neden oldu. 1780'de Amerikan Kongresi, artık değeri kalmayan kâğıt parayı tedavüle çıkarmayı durdurdu. Hatta 1781'den önce kontinental o kadar çok değer kaybetti ki "*Not Worth A Continental (Bir kontinental bile etmez)*" deyişi türedi.

Nitekim altın, gümüş ve değerli madenlerden oluşan madeni paralarla yapılan günlük alışverişlere alışkın insanların çağında kâğıt paranın günlük hayata madeni paralar kadar bolca girmesi büyük bir sıkıntıydı. Doğal olarak Amerikalılar da kâğıt paraya olan

■ 1776 tarihli 3 Dolar değerindeki Kontinental

■ 3 dolar değerinde kutup ayısı Notlu Continental Banka, Boston, Massachusetts

■ 10 Mayıs 1775 tarihli 20 dolar değerindeki Kontinental

güvenlerini zaman içinde kaybetmiş ve bu durum Amerikan Kongresinin bu alanda yeni bir karar almasını zorunlu hale getirmişti. Amerika Birleşik Devleti, bu yüzden yüzyıla yakın bir süre kâğıt para basmadı.

O dönemleri yazan birçok Amerikalı tarihçiye göre Amerika'da ilk kâğıt para denemesi tam bir başarısızlık olsa da Jack Weatherford'un yazdığı gibi "Amerika'daki ilk kâğıt para denemesi, dünyanın geri kalanına göre büyük bir başarı olarak görünüyordu çünkü Amerikalılar savaşlarını özgün bir kâğıt para basma tekniğiyle kazanmışlardı."

Bu tespitin ne kadar değerli ve önemli olduğunu İstanbul ve Anadolu coğrafyasında hüküm sürmüş ve bu yaşananlardan neredeyse 100 yıl sonra kâğıt para basma serüvenini başlatacak olan Osmanlı Devleti açısından göreceğiz.

Kâğıt Para: Cennetten Gönderilen Yaprak

Bağımsız bir kâğıt paraya sahip olmanın değerli madenlerden elde edilmiş madeni paralardan daha kuvvetli olduğunu o yıllardan görmek ve tahmin etmek hiç şüphesiz ileri görüşlülüğün ötesinde dâhilik ile açıklanması gereken bir husustur. Bu konuda Franklin kadar edebiyatta da Goethe'yi anmadan dünyadaki kâğıt para hikâyesini tam olarak anlatmış sayılmayız. Çünkü bu Alman edebiyatçı, 1808 yılında Faust'un ilk kısmını yazdığında kâğıt para konusuna dâhice ve tüm insanlığı cezbeden gizem ve çilecilik açısından yaklaşmıştı. Faust'ta yer alan Mefisto-

feles, eserde imparatora düştüğü finansal sıkıntıdan kurtulmak için bir çıkış yolu önerir. Yüzyıllardır tüm simyacıların aradığı altın yapma sorununun çözümünü ise şöyle sunar; kâğıt para basımını yani kitaptaki ifadeyle ‘cennetten gönderilen yaprak’ basımını tavsiye eder.

Faust’ta da kâğıt para basımı ya da cennetten gönderilen yaprak ilk başlarda çok güzel ilerler. Hiç tükenmeyecek gibi duran kâğıt para sayesinde köylüler daha fazla ürün elde eder, tavernalarda şarap su gibi akar, bataklıklar kurutulur, fabrikalar yapılır, yeni çiftlikler açılır. Ve Faust, kâğıt para sayesinde ülkeyi gerçek anlamda yeniden yaratır.

Ancak kısa bir süre sonra yeni gelişen devlette sosyal çalkantı çıkar ve hikâyeye en azından halk için çok da güzel ilerlemez. Tıpkı 17. ve 18. yüzyılda kâğıt paranın ilk kez dünya sahnesine çıkması gibi Faust’ta anlatılanlar da gerçek bir hikâyeye gibidir. Nitekim gerçekten de 17. yüzyılda basılan kâğıt para modern dünyaya uğursuzluk getirmiştir. Çünkü kâğıt para basan yetkililer, her seferinde sahip oldukları maden ya da değerli metallerden daha fazla kâğıt para basmışlar ve bedelini de insanlar ödemiştir.

Jack Weatherford’un sözlerindeki gibi

“İster Benjamin Franklin’in tasvir ettiği gibi uygulamalı sorunlara bir çözüm olarak görülsün isterse de Goethe’nin betimlediği gibi şeytanla yapılan Faust tarzı bir anlaşma olarak görülsün, kâğıt para 19. ve 20. yüzyıllarda bazı insanlara diğerlerine ödetilen büyük bedeller sonucu büyük kazançlar sağlayarak önemli bir rol oynayacaktı.”

■ Goethe’nin ünlü eseri Faust’ta Mefistofeles imparatora ‘cennetten gönderilen yaprak’ basımını tavsiye etmiştir.

Beşinci Bölüm

OSMANLI'NIN KÂĞIT PARAYLA TANIŞMASI

Dünyayı derinden etkileyen medeniyetlere sahne olmuş Anadolu topraklarında kâğıt paranın doğuşu, yaygınlaşması ve kabul görmesi türlü hüznü hikâyelere, olaylara ve her biri uğruna romanlar yazılacak derin acılara sahne olmuştur. İlginçtir ki, dünyaya “para” kavramını sokan Anadolu’ya (Lidyalılar) kâğıt paranın gelişi Batı’dan yaklaşık 150 yıl sonra gerçekleşmiştir. Üstelik de bu diğer ülkeler de olduğu gibi kendi bağımsız ekonomik yapıların aksine kendiliğinden değil Batı ülkelerinin kontrolü ve baskısı altında yaşanan hüznü bir öyküdür.

Osmanlı’dan başlayarak Cumhuriyet dâhil Anadolu’da banknotun tarihi, dönemin üretim ilişkilerini ve madde değerini yansıtmaktan öte anlamlar taşır. Bizim banknot tarihimiz o banknot karşılığında belirli bir mal ya da hizmete ulaşmanın çok ötesindedir. Bu paranın sadece ekonomik bir fonksiyonudur. Oysa parayı okumak; geçmişle şimdi arasında bağ kurmak ve geleceğe uzanan bir köprü inşa edebilmek demektir. Bu çalışmayı hazırlarken de amacım geçmişe dönerek yaşadığımız günle geçmiş arasındaki benzer yanları ortaya koyabilmektir. Çünkü basıldığı dönemin sosyal ve ekonomik yapısının izlerine sahip olan kâğıt para tarihi, aynı zamanda bir iktisadi analiz kadar sosyal tarihin de yansımasıdır.

Osmanlı ve Türk tarihinin ilk banknotuna baktığımızda karşımıza ulusal kimlikli-saygın para birimi geleceğini sananları büyük bir yanılgı bekler. Osmanlı tarihinin önemli Sultanlarından

■ *Sultan Abdülmecid’in Pera Müzesi’ndeki portresi*

Abdülmecit tarafından dolaşıma sürülen ilk kâğıt para **‘Kaime-i Nakdiye-i Mutebere’** Anadolu ve Rumeli halkına 1840 yılında merhaba demiştir. Osmanlı tebaasına güven vermek ve sarılan Osmanlı imajına katkı sağlamak için bastırılan ilk kâğıt paramızın Türkçe karşılığı ise tam olarak **‘Para yeri-ne geçen kâğıt’**tır. Bunlar, günümüz ekonomik yapısında bir anlamda faiz getirili borç senedi veya hazine bonusu niteliği taşırdı. Paradan çok borç kâğıdı olan ilk kâğıt paraya olan güvenin azalması nedeniyle bu **‘kaimeler’** 1842 yılından itibaren matbaada bastırılanlarla değiştirilmişti. Çünkü ilk kâğıt paramız **‘Kaime-i Nakdiye-i Mutebere’** elle yazılmıştı ve taklit edilmesi çok kolaydı. Kaimeler 50, 100, 250, 500 ve 1000 kuruşluk olmak üzere beş ayrı değerdedi.

Kaime 1840 yılında Abdülmecit tarafından Kaime-i Nakdiye-i Mutebere adıyla, çok faiz getirili borç senedi veya hazine bonusu niteliğinde basılmıştır. İlk paralar elle yapılmış ve herbirine de resmi mühür basılmıştır. 1842 yılından itibaren matbaada basılmaya başlanmıştır.

■ Elle yapılmış ilk Osmanlı kağıt parası, 1840.

■ Matbaada basılmış Osmanlı parası, 1842.

Bir Umut Olarak Kaimenin Doğuşu

Kaimenin hikâyesine girmeden önce o dönemin koşullarına ve kaimeyi doğuran şartlara bakmakta fayda var. Her ne kadar kaime Sultan Abdülmecit zamanında basılsa da bir önceki Sultan olan II. Mahmut döneminden itibaren konuyu değerlendirmek gerekir. Sultan II. Mahmut, tahta geçer geçmez kendisini Rus Harbinin (1809-1812) ortasında bulmuştu. Diğer taraftan 1804 yılında başlayan Sırp isyanı sürüyordu ve bu isyan 1817'de sona ermişti. Yine Yunan İsyanı 1821-1829 yılları arasında sürmüş ve uluslararası bir sorun haline gelmişti. Nitekim Yunan İsyanı 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşına neden olmuştu. Bu savaşın sonunda imzalanan Edirne Anlaşması ile Yunanistan bağımsızlığına kavuşmuştu. 1830 yılında ise Fransa, Cezayir'i işgal etmiş bunu fırsat bilen Mehmet Ali Paşa da Sultana isyan etmiş ve devletin varlığını tehdit eder konuma ulaşmıştı. Üstelik bu sorun tam 10 yıl boyunca sürmüş Sultan II. Mahmut'u ebedi ve azılı düşman devlet Rusya'dan bile yardım istemeye itmişti. Sultan bir yandan hem iç isyanlarla uğraşırken bir yandan da cephelerde savaşmıştı. Sultan, tüm bunlar yetmezmiş gibi artık devlete karşı büyük bir güç haline gelen *âyan* sınıfı ile uğraşmış ve *âyanların* gücünü kırmak istemişti. Çünkü âyanlar devletle toplum arasında aracı bir sınıf haline gelmişler, bulundukları yerlerde yönetimi ellerine almışlar, vergi ve asker toplayarak adeta devlet içinde devlet gücüne ulaşmışlardı. Bunlardan Rumeli'de olanlar, dış ticaret ilişkilerine girişmeleri nedeniyle

■ 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında
Kars kuşatmasını gösteren tablo

Anadolu'dakilere oranla ekonomik ve siyasal bakımlardan daha da güçlüydü. Nitekim Rumeli âyanının tipik bir temsilcisi olan Alemdar Mustafa Paşa, 1808'de sadrazamlığı ele geçirmeyi başarmıştı. Kendisiyle beraber İstanbul'a gelen *âyanlar* padişahla Senedi İttifak denilen bir antlaşma dahi yapmışlardı. Sultan II. Mahmut döneminde siyasal nüfuzlarının bir ara kırılmasına karşın, bu sınıf, varlığını değişik biçimlerde imparatorluğun sonuna kadar sürdürmüştü. Sultan, âyanların gücünü kırmak isterken diğer yandan da Yeniçeri Ocağını kaldırmak için hazırlık yapmıştı. Diğer taraftan devletin gündemindeki en önemli maddelerinden biri de reform hareketleriydi. Ordu, yönetim, adalet, eğitim reform hareketlerinden nasibini alıyordu ancak kaynak ihtiyacı da giderek büyümüştü.

Kısacası 1840 yılında basılan **Kaime-i Nakdiye-i Mutebere** öncesi Osmanlı Devleti bir yangın yeri idi. Üstelik sadece iki yıl önce Osmanlı ekonomisi ve sanayisini kökten sarsacak bir ticari

imtiyaz anlaşması imzalanmıştı (Baltalimanı Ticaret Konvansiyonu). Bu anlaşmaya ilerleyen bölümlerde değineceğiz.

Bu öylesine büyük bir yangındı ki Sultan II. Mahmut, Osmanlı'da en büyük tahşiş gerçekleştiren Sultan olarak tarihe de geçmişti. Osmanlı'da tahşiş, sikkelerdeki değerli maden miktarını azaltmaya verilen isimdi ve *tahşiş* sayesinde sikkelerden elde edilen madenler devletin gelir hesabına yazılıyordu. Ancak bu oldukça tehlikeli bir işlemdi çünkü sikkenin değeri düştüğü için alım gücü de azalıyor ve sürekli artan bir enflasyona neden oluyordu. Yani para değerini yitiriyordu. Sultan II. Mahmut zamanında yapılan tahşiş değerini anlamak için örnek vermek gerekirse 1808-1830 tarihleri arasında altın sikke 35, gümüş ise 37 kere tahşiş edilmişti. 1808-1839 yılları arasında kuruşun gümüş içeriği %80'inin üzerinde azalmıştı. Sultan II.

■ Kaime fikri sonradan şeyhülislam olan Arif Hikmet Bey'den çıkmıştı.

Mahmut tahta çıktığında 19 kuruş olan 1 sterlin, kendisi ölüp tahttan indiğinde 106 kuruşa çıkmıştı (5,5 katı artış yaşanmıştı).

Kısacası halkın artık tahşişe dayanma gücü kalmamış hem devletteki hem de piyasadaki tüm dengeler bozulmuştu. Sarraflar ve bankerler piyasa ile istediği gibi oynayabilmekte ve fiyatları belirlemekteydi.

Plansız Hareket ve Vergi Sisteminin Değiştirilmesi

Tanzimat'ın da ilan edilmesi ile birlikte vaat edilen reformların hayata geçirilmesi için paraya ihtiyaç vardı. Bu arada Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti çok büyük bir hata yapmıştı. Eski vergi sistemini ortadan kaldırmış ama onun yerine yeni bir vergi sistemi inşa etmemişti. Bir yapıyı ortadan kaldırmadan önce mutlaka yenisini hazırlamak ve alt yapısını oluşturmak gerekir. Oysa Osmanlı eski vergi sistemini Tanzimat Fermanı ile kaldırmıştı ama yeni sistem ortada yoktu. Dolayısıyla devlet en önemli gelir kalemini de kaybetmişti. Yeni vergi sisteminin de ne kadar vergi kazancı sağlayacağı bilinmiyordu. Dolayısıyla devletin çok acil yeni bir gelir kaynağı yaratması gerekiyordu. Aksi takdirde devlet varlığı ciddi tehlikeye girecekti.

İşte kaimenin çıkışı tam da bu yangın yerinde bir fikir olarak doğmuştu. Bu fikir ise sonradan şeyhülislam olacak **Arif Hikmet Bey**'in aklına gelmişti. Arif Hikmet Bey, hazineye kaynak yaratabilmek için önce, 1780'lerde kullanılmaya başlanmış olan *esham* sisteminin biraz

değiştirilerek nakit yerine geçecek olan yeni bir kaime çıkarılmasını önermişti. *Esham sistemi*, belirlenen bir devlet gelirinin paylara bölünüp, faiz karşılığı önceden kişilere satılması sistemi idi. Yani bir çeşit iç borçlanmaydı. Ancak *eshamın* halk arası değişimi kolay ve pratik olmadığından, piyasadaki nakit sıkıntısına çare olamazdı. Bu yüzden çözüm olarak, hem esham gibi iç piyasadan para toplayacak, hem de alışverişlerde kullanılabilecek bir yol geliştirilmişti.

Kaime için Tedbirler Alınmıştı

İlk kâğıt paramız **‘Kaime-i Nakdiye-i Mutebere’** böylece tarih sahnesine girmişti. Kaimelerin itibarını korumak için de devlet birtakım tedbirler almıştı. Bu tedbirler şöyleydi;

1. Faiz taksitleri mutlaka zamanında ödenecekti.
2. Halkın alışması ve piyasada güvenli şekilde işlem görmesi için yavaş yavaş piyasaya sürülecekti.
3. Hangi hazineden çıkmışsa o hazineden kabul edilecekti.
4. Beratsız kullanılacak, isteyen kendi adına berat ettirebilecekti.
5. Hazineden yapılan yüklü ödemelerde mablağın yarısı nakit, geri kalanı da kaime olarak verilecekti.

Kaimeler konusunda en dikkat çekici husus en başta kaimelerin faizsiz çıkarılması kararlaştırılmasına rağmen %12,5 faiz ile piyasaya sürülmesiydi. Neden böyle bir karar değişikliğine gidildiği ile ilgili en mantıklı cevap halkın rağbet etmesinin istenmesiydi. Dolayısıyla halkın kaimeye olan ilgisini arttırmak ve

kısa sürede piyasada tutunması sağlamak için faizli olmaları sağlanmıştı.

Ancak evdeki hesap çarşıya uymadı. Tıpkı İlhanlı Sultanlı Geyhatu'nun 13 Eylül 1294 yılında İran'da Çav'ı piyasaya sürerken yaşadığı zorluk ve sıkıntı gibi Osmanlı tebaası da kaimeye karşı direnç göstermişti. Kaimelerin ileride faizlerinin ödenmeyeceği yönünde söylentiler vardı. Bu da devlete olan güvensizliği net şekilde gösteriyordu. Devlet, bu söylentileri yalanlasa da halk kâğıt paraya güvenmiyor, alışverişlerde tüccarlar *“kaime istemem akçe isterim”* diyordu. Hatta Ermeni bankerler, kaimeleri para olarak kabul etmediklerini ilan bile etmişlerdi. Tüm bunlara bir de kaimelerin elle yazılmalarından dolayı taklit edilmeleri eklenmişti ki halk eline geçirdiği kaimenin sahte mi gerçek mi olduğunu anlayamıyordu.

Tüm bunlar gösteriyor ki aslında kâğıt para üzerinden devlete karşı bir güvensizlik yaşanıyordu ve %12,5 gibi çok yüksek bir faiz oranı bile bu güvensizliğin aşılmasına engel olamıyordu. Oysa Avrupa'da çıkan kâğıt para, faiz olmamasına rağmen günlük yaşamda kullanılıyordu. Zor da olsa devlet elindeki tüm kaimeleri satmayı başarmıştı ancak kaimeler günlük yaşamda para gibi kullanılmak yerine dönem sonunda elde edilecek faiz geliri nedeniyle “yastık altında” muhafaza ediliyordu. Dolayısıyla kaime ilk çıktığında kâğıt para olarak düşünülse de pratikte bir borç senedine dönüşmüştü. Kısacası kaime, halk tarafından esham gibi algılanmaya başlanmıştı.

Altıncı Bölüm

YERLİ GOLDSMITH'LER: GALATA BANKERLERİ

İngiltere’de ‘Goldsmiths’ yani kuyumcular nasıl ki İngiliz kâğıt para sürecinin baş aktörüyse, diyebiliriz ki Osmanlı’da da sarraflar hemen hemen aynı rolü üstlenmişti. Bu role girmeden önce Osmanlı’daki sarrafları incelemekte büyük fayda var.

Osmanlı’da faizle borç para veren ve para piyasalarını yöneten sarraflar 18. yüzyılda hızla yükselmiş ve 19. yüzyılın ilk yarısında Galata Bankerleri olarak anılmaya başlamışlardı. Galata Bankerleri, Osmanlı’nın büyük sermayedarlarıydı ve hızlı büyümelerinin altında yatan ana gerekçe Osmanlı Devleti’nin kısa, orta ve uzun dönem mali ihtiyacıydı. Çünkü Osmanlı devleti, 16. yüzyıldan itibaren hem kısa vadeli borçlar için, hem de iltizam sisteminin finansmanı için sarraflara başvuruyordu. Ayrıca İstanbul’daki sarraflar ticaret ve loncaların da kredi gereksinimlerini karşılıyordu. 16. yüzyıldan sonra Yahudilerin kredi, finans ve ticaretteki etkin-

likleri azalırken, Rumların ve Ermenilerin gücü artmıştı. Sarraflar 17. yüzyılın sonlarında lonca kurarak işyerlerini Galata’ya taşıdı. İşte Galata Bankerleri tanımını buradan geldi.

Sarraflara ihtiyaç duyan devlet ise onların faaliyetlerini desteklemekteydi. 1760’lardan itibaren devletin mali durumu bozulurken devlete doğrudan borç veren sarrafların önemi artmıştı. Uluslararası bağlantıları da hayli kuvvetli olan sarraflar, Osmanlı devletine yabancı devletlerden borç bulma konusunda da yardımcı olmuştu. Sarraflar o denli güçlüydü ki bazıları doğrudan padişahın kişisel servetini ve finans işlerini dahi yönetiyordu. Aynı sarraflar Fransız İhtilalinden sonra İstanbul’daki Fransız tüccarların da yerini almıştı. Böylece polişe ticaretinin önemli bir bölümünü de ellerine geçirmişlerdi. Bu şekilde İstanbul’da bir finans burjuvazisi doğmuş ve büyük ölçekli bir mali güce ulaşmışlardı.

■ Osmanlı'da bir Ermeni sarraf tasviri

Osmanlı'da İlk Bankacılık Deneyimi

Bu kesim ilk bankalarını da 1847'de kurmuştu. Bu banka iki Galata Bankeri tarafından 200 bin sterlin sermaye ve devlet desteğiyle kurulan Dersaadet Bankası'ydı. (Banque de Constantinople) Bankadan beklenti çok yüksekti, ancak kaimelerin artan hacmi nedeniyle banka büyük zarara uğradı ve 1852'de kapandı. Ancak Osmanlı'da faaliyete geçen ilk banka 1844 yılında Londra'da bir grup İngiliz tüccar tarafından kurulmuş İzmir Ticaret Bankası'ydı (Commercial Bank of Smyrna). Bu banka 200 bin sterlin sermaye ile İzmir bölgesindeki Avrupalı tüccarların ihtiyaçları için kurulmuştu. Ancak banka 1847'de mali kriz ve bunalım nedeniyle kapanmıştı.

Sahne İngiliz ve Fransızların

Elle yazılmasından dolayı taklit edilmesinden korkulan ilk kâğıt paramızın iki yıllık macerasından sonra, yani 1842 yılında matbaada bastırılan yeni kâğıt paralar Galata'da yaşayan yabancı bankerler aracılığıyla **Fransa ve İngiltere**'de basılmıştı. Borç batağı içinde yüzen Osmanlı Hükümetinden para basımı işini alan bu iki devletin Osmanlı hükümeti para politikasında belirleyici rol oynaması Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına kadar sürmüştü.

1851 yılına kadar üç kez basılmak zorunda kalan ve her seferinde değeri düşen kaimelere karşı halkın madeni paralara olduğu kadar güveni yoktu. Osmanlı'nın dış borcunu ödemede kullandığı kaimeler dışarıda basıldığı için taklitleri kolayca ülke içine giriyordu. Hükümet büyük borç sıkıntısı içinde olduğundan dolayı kaimeleri tedavülden kaldıramıyordu.

Ancak 1863 yılında Galata bankerleri, Fransız sermayedarları, Osmanlı Bankası ve İngiltere'den sağlanan borçlarla rahatlayan hükümet kaimeyi tedavülden kaldırmıştı. Ancak elbette ki bu borçların bir bedeli vardı. 1852'de Dersaadet Bankası kapanınca devletin parasal ihtiyaçlarını karşılayacak bir banka ihtiyacı doğmuştu. Hep söylediğimiz gibi doğa asla boşluk kaldırmaz ve yerinin hemen dolması gerekir. Nitekim 1856 yılında Kırım Savaşı sırasında bir İngiliz Sermaye grubu tarafından Osmanlı Bankası kurulmuştu. Banka, Londra'da kurulmuştu ama faaliyet

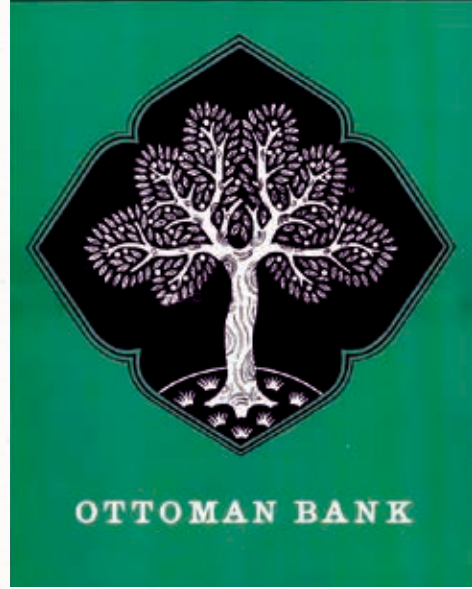

merkezi olarak İstanbul'u seçmişti. Kısa bir süre içinde de Osmanlı hükümeti, bankaya Mısır dışında devletin istenilen kentinde şube açma imtiyazı vermişti. Osmanlı Bankası, 500 bin sterlinlik bir sermaye ile kurulmuştu ve devletin kısa bir süre içinde daha güçlü bir kuruma ihtiyacı haiz olmuştu. Bunun üzerine 1863 yılında Osmanlı Bankası'nın İngiliz sahiplerine bir grup Fransız sermayedarları %50 pay sunarak bankaya ortak oldu. Böylece Bank-ı Osmanî-i Şahane kurulmuş oldu.

Şahane Olan Bankanın Adıydı

Osmanlı için hiç de şahane olmayan ekonomik yaşamın birilerine şahane geldiği kesindi. Bu bankanın en önemli özelliği iki kimlikli oluşuydu; hem bir Fransız-İngiliz bankası hem de İstanbul'da bir devlet bankasıydı. Devlet, bankadan kendisine borç verilmesi karşılığında hazinenin önemli işlerini bankaya devretmişti. Banka da kaimelerin (ve hatta 1844 yılından önce kalan tahşiş edilmiş sikkelerin) tedavülünden kaldırılmasında devlete yardımcı olmayı kabul etmişti.

Para basımında aracı olan ve para basan ülkeler yine Osmanlı'ya yardımcı olmuştu (!) Kâğıt parayla ilk tanışmamız kötü bir maceradan sonra sona ermişti. 23 yıl piyasada kalan ve kaime ruhunu yansıtan ve artık argoda kullanılan 'Kaç kaime?' sözü de sosyal etkisi olarak günümüze kadar geldi. **Abdülmecit** ile başlayıp **Abdülaziz** ile sona eren ilk macerada yaşanan acı tecrübeler, bugün kâğıt paranın ilk ruhu olarak karşımızdadır.

■ Osmanlı Bankası amblemi

Osmanlı Devleti, kaimeyi tedavülden kaldırıırken karşılık olarak tuz, tütün, damga ve patent resimlerini göstermişti. Devletin borç ödemelerinin büyük bir bölümü banka üzerinden yapılacak ve bu hizmet karşılığında banka %1 komisyon alacaktı. Osmanlı Devleti, para çıkarma imtiyazını bankaya vermişti. Bu da yeni kâğıt paraların tedavüle sürülmesinde bankaya tekel olma imkânı sağlamıştı. Böylece banka hem devletten borçlar karşılığında komisyon almış, hem hazinenin önemli gelirlerine el koymuş hem de kâğıt para basma yetkisini eline geçirmişti. Osmanlı'ya borç para vererek onun rahatlamasını sağlayan İngiltere ve Fransa ise Osmanlı Bankası aracılığı ile çok önemli bir imtiyaz elde etmişti: Osmanlı Devleti'nde kâğıt para çıkarma hakkı artık **Bank-ı Osmanî-i Şahane**'deydi. Devlet içinde devlet kurulmuştu.

■ *Osmanlı Bankası
Osmanlı içinde
kâğıt para
çıkarma
yetkisini
almıştı.*

Merkez Bankası niteliği alan (ancak devletin çıkarını değil kendi çıkarını düşünen bir Merkez Bankası) Bank-ı Osmanî-i Şahane, Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nde en çok güvendiği kurumdu. Osmanlı Hükümeti ile değil banka ile görüşmeler yapılıyordu. Bütün mali işler buradan yürütülüyordu.

2000'lerde Türkiye ile IMF arasında yapılan karşılıklı anlaşmalara benzer anlaşmalar o yıllarda bu banka aracılığı ile yapılıyor, Osmanlı Devleti de ekonomik açıdan rahatlayacağı günü heyecan ve umutla bekliyordu.

Ancak halk kâğıt paraya karşı güvensizdi, eline geçen kâğıt parayı hemen altına çevirmeye çalışıyordu. Bu da kâğıt paranın değerini sürekli düşürüyordu. Tıpkı günümüzde sıklıkla TL'nin Dolar'a ya da Euro'ya çevirme isteği gibi halk parasını sağlama alarak yarınını güvence altına almaya çalışıyordu.

Birinci Kaime Denemesinin Değerlendirilmesi

Osmanlı tarihinin ilk kâğıt parası olan kaimeler her açıdan çok hazırlıksız ve ani bir şekilde piyasaya sürülmüştü. Ne devletin ne halkın, ne de piyasaların kâğıt para için oluşmuş bir alt yapısı yoktu. Bu hazırlıksızlık kaimelerin son derece basit ve taklide müsait şekilde olmasından bile anlaşılıyordu. Dolayısıyla kaimeler kısa süre içinde kalpazanların dikkatini çekmiş ve piyasaya bol miktarda sahte kaime sürülmesine neden olmuştu.

Tüm bu sahtecilik faaliyetleri sayesinde piyasaya bolca sahte kaime sürülmesi yetmiyormuş gibi başta reformlar ve savaşlar olmak üzere devletin acil ihtiyaç duyduğu parayı karşılamak için de sürekli piyasaya yeni kaimeler sürülmüş ve bunlar sayesinde devlet iç borçlanmaya gitmişti. Kaimenin piyasada bolca bulunması doğal olarak (faizli olmasına rağmen) değerinin düşmesine

■ 1 Liralık kaime (Osmanlı Bankası arşivi)

neden olmuştu. Faizli olmaları nedeniyle kaimeler bir nevi eshama dönüştüğü için kâğıt para özelliği taşımasa da Osmanlı'nın kâğıt paraya geçiş sürecinde önemli bir yere sahipti. Bu anlamda tam olarak olmasa da kaimeler, Çin'de 7. yüzyılda piyasaya sürülen jiaozi'lerin (takas senedi) üstlendiği rolü üstlenmiş gibiydi.

Osmanlı Devleti'nin piyasaya sürdüğü ilk kaimeler faizli olmaları açısından gerek Çin, gerek İran, gerek İngiltere, gerek Fransa ve gerek Rusya'daki muadillerinden ayrılmıştı. Çünkü dünyada görülen ilk kâğıt para uygulamasında kâğıt paralar ederi kadar altın ve gümüşle değiştirilebilirken Osmanlı'da kaimeler faiz getirisi sunmuştu. Hükümet, halkın kaimeye olan ilgisini faiz getirisi ile arttırmayı seçmişti ki hiç şüphesiz bu oldukça maliyetli bir durumdu. Sadece bu bile devletin içinde bulunduğu ekonomik durumun ne derece güvensiz ve zayıf olduğunu anlamamız

için yeterlidir. Nitekim halk kaimeye alıştıkça hükümet faiz oranlarını düşürmeye gitmişti.

Kaimenin bir diğer şansızlığı ise altın ve gümüş sikkeler ile birlikte tedavül edilmeydi. Yani piyasa alışkın olduğu eski para sisteminden koparılmamıştı. Oysa diğer örneklerde bunun tersi bir durum olduğu görülmüştü. Halkı kâğıt paraya alıştırmak isteyen devletler, altın ve gümüş sikkelerin kullanımını yasaklamayı tercih etmişti. Osmanlı ise bu yasaklamaya gitmemişti. Bunun sonucunda da kaime, sikkelerin yerine geçemediğinden piyasada fiyatları belirleyici tek değer olamamıştı.

Kaimeyi, tüccarlar ve Ermeni bankerler bile benimsememişti. Halkın benimsemesi ise hiç kolay değildi. Tüccarlar ve bankerler bile benimsemezken halkın kabul etmesinin beklenmesi zaten mümkün olamazdı. Hem halkın benimsememesi, hem de kalpa-

zanlık olayları nedeniyle kaimeler sadece İstanbul içinde geçerliydi. Çünkü denetleme yapılamıyordu. Özellikle İzmit ve Bursa'da tüccarlar kaime kullanmak istese de bu, yasal sayılmıyordu.

Kısacası kaimenin kabul görememesinin arkasında yatan en önemli faktör, aslında arkasında güçlü bir kurumun olmamasıydı. Ne güçlü bir devlet ne güçlü bir piyasa ne sahip çıkmış bir halk ne de güçlü bir banka... Kaimeler adeta sahipsiz bir çocuktı ve devlet de dâhil olmak üzere herkes kaimelerden fayda peşindeydi. Kalpazanlar haksız kazanç, tüccar ve bankerler daha fazla kâr, devlet kasaya girecek para, halk ise ona güven peşindeydi. Ancak kaimeler tüm bunlara rağmen sahipsiz ve güvensiz bir şekilde o cepten o cebe savruldu, durdu. Sarraflar bazen piyasaya bol miktarda kaime sürerek bazen de faizlerin ödenmeyeceği dedikodusunu yayarak kaime fiyatlarında dalgalanmalar yapıp kaimeler üzerinde istedikleri gibi oynarlardı. Bazen de devlet bütçe açığını kapatmak için, halktan gizli şekilde kaime basar ve piyasaya sürerdi. Adeta öksüz ve yetim kalan kaimeler ise Osmanlı'nın ilk kâğıt para denemesi olarak hafızalarımızda hüznü bir şarkının güftesi olarak kaldı. Güven bir kere kaybedildi mi kolay kolay tekrar elde edilen bir duygu olmadığı için kaimelere güvenini kaybeden halk, Osmanlı'nın ikinci kâğıt para denemesinde de bu kötü mirasın güvensizliğini yaşayacaktı.

Fransız sermayesinin de katılımıyla oluşturulan Bank-ı Osmanî-i Şahane tedavüldeki kaimeleri kaldırması koşuluyla devlet bankası ayrıcalığı verilmiş-

ti. Kaime, Osmanlı'ya olduğu kadar, bu ülkeyle ticari ve mali ilişkileri olan ülkeleri de güç durumunda bırakmıştı. Kaime Osmanlı para sistemini çökertmiş, fiyatları ve ücretleri istikrardan yoksun bırakmıştı.

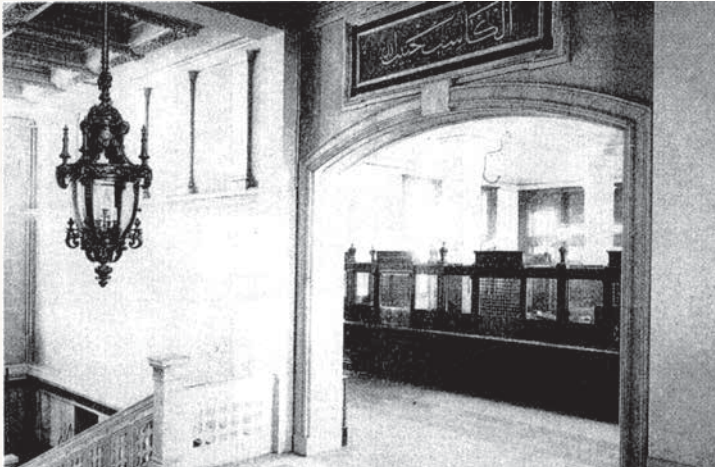
Tedavülden kaldırılacak kaime miktarı 11 milyon lira dolayındaydı. Tümüünün madeni parayla ödenmesi devlete büyük bir mali yük getirecekti. Zaten kaimelerin piyasadaki değeri yarı yarıya düşmüştü. Bu nedenle kaime karşılığı halka %40 nakit, %60 esham-ı cedide denilen tahvil verilmişti. Bu amaçla Osmanlı Bankası'ndan 8.800.000 liralık bir borç alınmıştı. Borcun ihraç fiyatı %68, faizi %6 idi. Tütün, tuz, damga ve patent resimleri borca karşılık olarak gösterilmişti. Kaimenin tedavülden kaldırılması için Tebdil-i Kavaim İdaresi adıyla bir komisyon kurulmuştu.

Osmanlı'nın ilk kâğıt parası 23 yıllık sorunlu bir tedavülden sonra piyasadan çekilmişti. İngiliz ve Fransız sermayeleriyle kurulan Osmanlı Bankası, Osmanlı ülkesinde banknot çıkarma imtiyazını almıştı.

Kaime, savaşlar, iç isyanlar ve yoksulluk altında inleyen halkın acılarının öksüz tanığı olarak tarihteki yerini alırken ilk kaime denemesinin kazananı Bank-ı Osmanî-i Şahane adıyla kurulan İngiliz ve Fransız hissedarlar olmuştu. Banka, ilk kaime serüvenin ardından adeta bir enkaza dönen ekonomi ve mali sistem içinde birçok imtiyaz elde etmişti. Bu imtiyazların en önemlisi de hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nde para çıkarma hakkını elde etmesiydi.

■ Bankalar Caddesi; Osmanlı İmparatorluk Bankası binası ve solunda bugünkü İş Bankası'nın olduğu bina, 1900.

■ Osmanlı İmparatorluk Bankası salonu, 1895 yılındaki haliyle

Yedinci Bölüm

İKİNCİ KAİME DENEMESİ ÖNCESİ OSMANLI'NIN DURUMU

Tarihimizde ikinci kâğıt para basma macerası ise en az ilki kadar ilginç gelişmelere sahne oldu. Banknot çıkarma ayrıcalığını elinde tutan Bank-ı Osmanî-i Şahane, kaime yerine geçecek nakit bulundurma zorunluluğu karşısında zorlanıyor ve kaimenin değeri her geçen gün düşüyordu. Diğer taraftan 1870'li yıllarda Osmanlı Devleti iç isyanlarla uğraşıyor, isyanları bastırmak için büyük harcamalar yapıyordu. İsyancılar, Osmanlı'ya pahalıya mal oluyordu. 1876 yılına gelindiğinde dünya ölçeğinde yaşanacak Büyük Bunalımın belirtileri Osmanlı'da da hissediliyordu. Osmanlı, Bank-ı Osmanî-i Şahane'nin ortağı Fransa ve İngiltere'ye borçlarını ödeyemez duruma gelmişti. Ancak Osmanlı'da da ikinci kez kaime basma macerasının temelinde ekonomik koşullar kadar artan askeri harcamalar ve savaş giderlerinin finansmanını karşılamak ihtiyacı yatıyordu. Tıpkı İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi Osmanlı'da da kâğıt para savaş giderleri için başvuru olan bir iktisadi ve mali tedbir olarak düşünülüyordu.

İkinci kaime denemesine değinmeden önce dönemin sosyal, iktisadi ve mali durumuna kısaca bakmakta fayda bu-

lunuyor. Özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı'yı mali açıdan oldukça zor durumda bırakmıştı. Ayrıca, Osmanlı, 1826 yılından bu yana kendi ihtiyaç duyduğu yerli hammadde-lerin yabancı tüccarlar tarafından yurtdışına çıkarılmasını önleyen yed-i vahid (tekel) sistemini uyguluyordu. Bu sistem yabancı devletlerin çıkarlarına çok uygun düşmüyordu. 1838 yılında İngiltere ile Ticaret Anlaşması yapılmış ve bu anlaşma ile Osmanlı iktisadi hayatının canlanacağı ve rahatlayacağı düşünülmüştü. Oysa İngilizlerle yapılan bu anlaşma ile bir nevi gümrük köleliğine girilmişti. Çünkü bu ticaret anlaşmasında Osmanlı pazarlık gücüne sahip değildi.

Bu anlaşma ile kaçak ticaretin kontrol altına alınacağı düşünülmüştü. Ancak evdeki hesap çarşıya uymamış ve dışa karşı korunma tedbirleri getirilmeden içerdeki kayıtların kaldırılması Osmanlı'yı Avrupa'nın açık pazarı yapmıştı. Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlılığına ilişkin çok sayıda etmen sayılabilir ancak 1838 yılındaki Osmanlı-İngiltere Ticaret Anlaşması Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlılığı sürecini başlatmış ve çöküşe giden yolu açmıştı.

Baltalimanı Anlaşmasının Osmanlı Ekonomisindeki Önemi

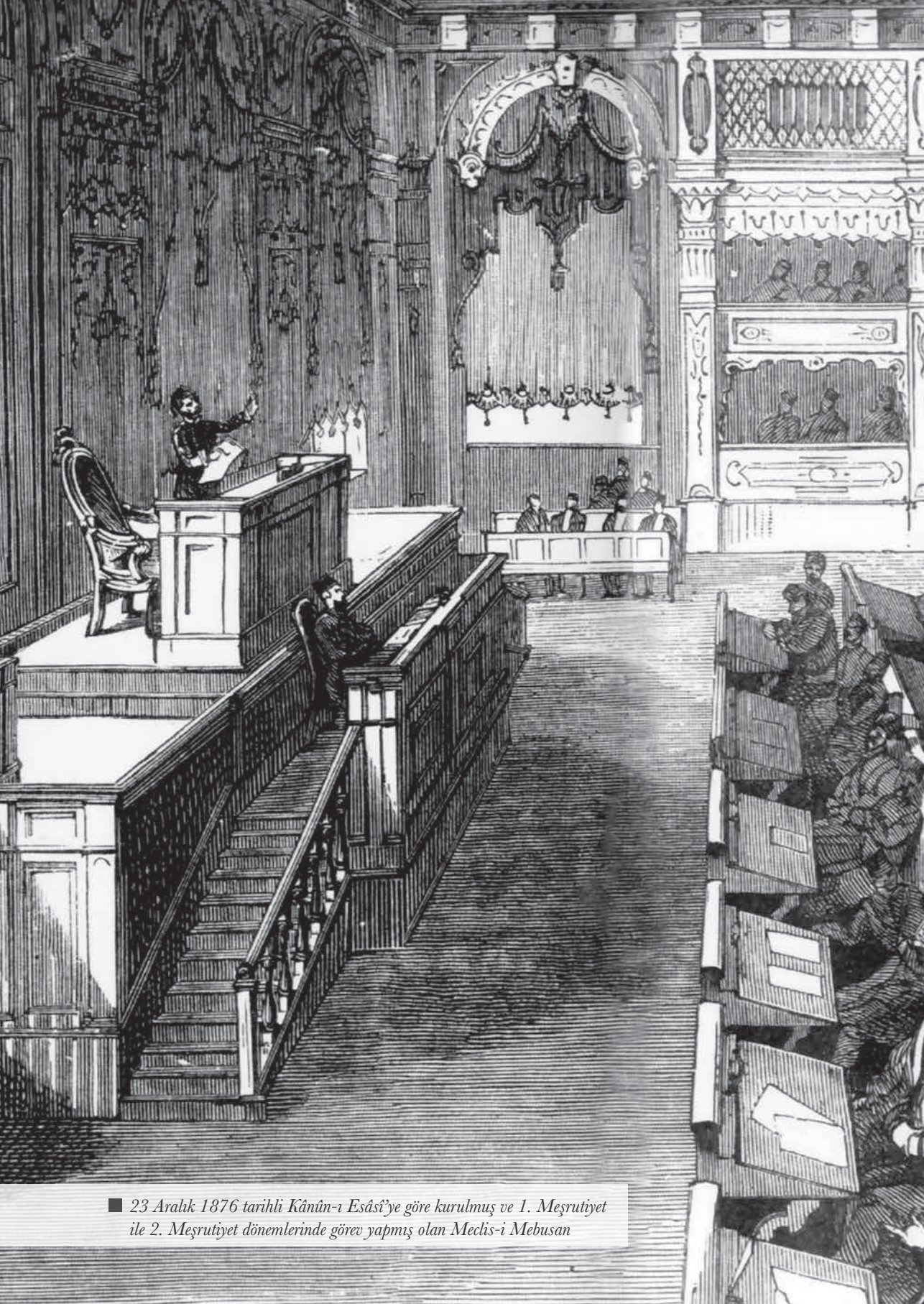
Osmanlı büyük ve değerli bir pazardı, ancak bu pazara kolaylıkla giremiyorlardı. Tam da bu zamanda Osmanlı Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanını bastırmak için İngilizlerden yardım istemişti. İngiltere'nin beklediği fırsat böylece doğmuştu. İngiltere yardım etmeyi kabul etmişti ama karşılığında bir takım ticari imtiyazlar talebinde bulunmuştu. İngiltere'ye ticari bakımdan büyük ayrıcalıklar veren ticaret konvansiyonu, Baltalimanı'nda devlete ait bir yalıda imzalandığı için anlaşma tarihe Baltalimanı Ticaret Konvansiyonu olarak geçmişti. Bu anlaşmanın bazı maddelerine baktığımızda Osmanlı ekonomisinin neden

Batıya bağımlı hale getirildiğini çok daha iyi anlarız. Anlaşma ile

1. Tekel sistemi kaldırılarak Britanyalılara diledikleri miktarda hammaddeyi satın alma imkânı verilmişti.
2. İç ticarete Osmanlı vatandaşlarının yanı sıra Britanyalıların da katılması öngörülüyordu.
3. Britanya vatandaşları Osmanlı ürünlerini Osmanlı tebaasından tacirlerle aynı vergi koşulları altında satın alma hakkına sahip olmuşlardı.
4. Britanyalılarla olan transit ticaretten alınan resmi vergi kaldırılmıştı.
5. Büyük Britanya gemileriyle gelen Britanya malları için bir defa gümrük ödendikten sonra, mallar alıcı tarafından nereye götürülürse götürülsün bir daha gümrük ödenmeyecekti.

■ İngiltere'ye ticari bakımdan büyük imtiyazlar veren ticaret konvansiyonu, Baltalimanı'nda devlete ait bir yalıda imzalandığı için tarihe Baltalimanı Ticaret Konvansiyonu olarak adlandırılmıştır.

■ 23 Aralık 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî'ye göre kurulmuş ve 1. Meşrutiyet ile 2. Meşrutiyet dönemlerinde görev yapmış olan Meclis-i Mebusan

Yukarıda sıralanan maddelerin sonuncusu, Britanya vatandaşlarının Osmanlı Devleti sınırları içinde ticaret yaparken Osmanlı vatandaşlarından bile daha az vergi ödeyecekleri anlamına geliyordu. Örneğin Selanik'ten İstanbul'a mal gönderen Müslüman yerli tüccar devlete transit gümrük vergisi ödediği halde Britanyalı tüccar bu vergiden muaf olmuştu. Böylece müslüman tüccarların bir başka Osmanlı şehrine mal göndermesine, ticaret yapmasına yüksek vergilerden dolayı fiilen imkân kalmamıştı.

1838-1841 yıllarında buna benzer anlaşmalar Fransa, İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Belçika, Danimarka ve Portekiz'le de imzalanmıştı. Bu anlaşmalar kapitülasyon sistemini sağlamlaştırmış ve Osmanlı sanayine büyük bir darbe vurmuştu. Dolayısıyla 1838 Osmanlı-İngiltere Ticari Anlaşması yani Baltalimanı Ticaret Konvansiyonu Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer devletlere borçlanmasına yol açmış ve mali çöküntüsünü başlatırken iktisadi ve sosyal sorunların başlamasını sağlamıştı. Nitekim bu anlaşmadan tam 112 yıl sonra Türkiye Cumhuriyeti de (yüzyıllarca Batı'nın Osmanlı Devleti üzerinde kurduğu iktisadi baskı ve sömürünün temel aracı olan kapitülasyonlardan Lozan Anlaşması ile kurtulsa da) 1838'de imzalanan Baltalimanı Ticaret Konvansiyonu'na içerik olarak farklı ama sonuç itibarıyla benzer Marshall Yardımlarına imza atacak ve Osmanlı'nın yaşadığı benzer sorunların doğmasına neden olacaktı. Marshall Yardımlarına ileriki sayfalarda değineceğiz.

Tanzimat Fermanı ile Bütünleşme Süreci Tamamlanmıştı

İngilizlerle yapılan 1838 Ticaret Anlaşması, serbest ticaret şartlarını hazırlarken, 1839 "Tanzimat Fermanı" ise Batı kapitalizminin gerekli kıldığı idari, mali vb. reformları getirmişti. Böylece Osmanlı ekonomisinin Avrupa ekonomisi ile bütünleşme süreci başlamış ve Avrupa ile yapılan ticaret gelişme göstermişti. Böylece Osmanlı kapalı ekonomisi çözülmüştü. Osmanlı tarım politikası tamamen değişmiş, tahıl üretiminden vazgeçilmiş, el sanatlarına dayalı Osmanlı sanayi yok olmaya terk edilmiş, Avrupa menşeli her türlü mal adeta Osmanlı Devleti'ni istila etmişti. Bu uygulama sonunda Osmanlı Devleti'nin dış ticaret dengesi 19. yüzyılın ikinci yarısında açığ vermişti.

Dolayısıyla Osmanlı'da ikinci kâğıt para basma sürecinin temelinde de aslında bu toprakları kökten değiştirecek derin ve büyük olayların yattığını söylememiz yanlış olmaz. Nitekim Osmanlı'nın bütçeyi dengelemek için gösterdiği gayretler ağır borçlanmalara yol açmıştı. Osmanlı Devleti'nin bütçe açıklarını daha farklı yollarla finanse etmeyi düşünmeyip, neredeyse sadece dış borçlanma ile kapatmak istemesi de adeta bu toprakların laneti ve kaderi gibi olacaktı. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti de uzun yıllar Osmanlı'nın yaptığı gibi borcu borçla kapatma politikasına başvuracaktı.

Osmanlı, 1875'te İflasını Açıklamıştı

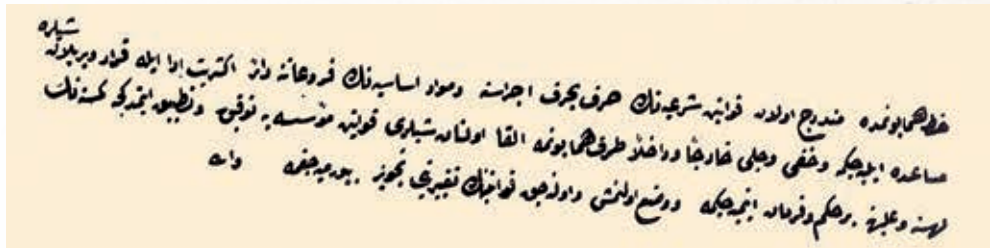
19. yüzyılda iç borçlanma, özellikle de uzun vadeli iç borçlanma ciddi bir seçenek değildi, çünkü içerdeki mali piyasaların büyüklüğü, devletin borçlanma gereksinimlerini karşılamaktan çok uzaktı. Bu yüzden Osmanlı Devleti iki seçeneği de kullanmaya başlamıştı. Tekrar kâğıt para basmış ve dış borçlanmaya gitmişti. Diğer taraftan Osmanlı Hükümeti 6 Ekim 1875'de dış borçların ancak yarısını ödeyebileceğini ilan etmişti.

Aslında 1865'den itibaren Osmanlı Devleti borçlarını ödemede sıkıntı çekmeye başlamıştı. Ancak her mali sıkıntıda ve borç ödemede Osmanlı Bankası devreye girmişti. Tıpkı Cumhuriyet döneminde mali sıkıntı içine giren hükümetlerin IMF'den fon talep etmesi gibi Osmanlı Devleti tarafından da Osmanlı Bankası'nın kapısı çalınıyordu. Ancak elbette ki bunun bir bedeli var-

dı. Ve bu bedel hiç de kolay ve ucuza kapanacak bir bedel değildi. Tarihler 6 Ekim 1875'i gösterdiğinde Osmanlı Devleti radikal bir karar alacak ve borçları ödeyemeyeceğini ilan edecekti. İşte Osmanlı'nın ikinci kâğıt para basma süreci tam da bu en karışık, en karanlık ve en büyük sıkıntıların ortasında olmuştu.

Mali tablo bu durumdayken diğer taraftan da Osmanlı, Balkanlar başta olmak üzere birçok cephede savaşıyordu. İsyanlar giderek artıyor ve birbirini izliyordu. Nitekim Karadağ isyanı (1861-66), Eflak ve Boğdan olayları (1861-66), Sırbistan olayları (1862-67), Girit (1866-68), Hersek (1875-76) ve 1848'den bu yana süren Bulgar isyanları Sultan Abdülaziz'in hükümranlığı boyunca Osmanlı'yı uğraştırmış ve doğal olarak bu isyan ve olayları basturmak için askeri harcamalar artmıştı.

Savaşlar, ticari imtiyazlar, iç ve dış borçlar had safhaya ulaşmış ve devlet mali sıkıntı içine girmişti. Acil paraya ihtiyaç vardı ancak devlette para yoktu. Dış

- Padişah Sultan Abdülmecid, ferman muhtevasında yer alan şerî kanunların harf be-harf icrâsına ve esas maddelerin fîrû'âtına dair bir danışma meclisi niteliği taşıyan Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin oy çokluğu ile karara bağladığı hususlara izin vereceğine dair Kur'an-ı Kerîm'e el basarak yemin etti.

Kaynak: Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi", *Belleten*, XXVIII/112 (Ankara 1964), s. 581; Güliden Saryıldız, agm., s. 253'den aktaran Yarci, G, "Osmanlıda Yemin ve Tahlif" *ACTA TURCICA*, Yıl V, Sayı 2, Temmuz 2013 erişim adresi: https://actaturcica.files.wordpress.com/2020/01/v_2_02.pdf 25 ekim 2020 tarihinde erişilmiştir.

borçlarını ödeyemeyeceğini ilan edince de dış borç bulması imkânsız olmuştu. Tüm bunlara rağmen devlet savaş giderlerinin karşılanması nedeniyle 3 milyon Liralık kâğıt para çıkarılma kararı almıştı.

Kendi Parasını Basmak İçin İzin Alan Devlet

Ancak bu kararın hayata geçmesi sadece devletin tek başına karar almasına bağlı değildi. Çünkü 4. Bölümde de değinildiği üzere 4 Şubat 1863 tarihinde imzalanan İmtiyaz Mukavelesi ile Osmanlı Devleti sınırları içinde kaim çıkarma yetkisi ve tekeli Osmanlı Bankası'nın yani Bank-ı Osmani'nin elindeydi. İmtiyaz Mukavelesinin 12. maddesi bu imtiyazı Bankaya vermişti. (İlgili için ilgili madde: Devlet-i Aliyye işbu müddet-i imtiyazı zarfında hiçbir gûna evrak-ı nakdiye çıkarmamaklığı ve başka bir banka veyahut avrak-ı nakdiye çıkarmaya imtiyazı olacak bir idare veyahud kumpanyanın teşekkül ve teessüsüne müsaade etmemekliği taahhüd eder)

12. madde bu yetkiyi Osmanlı Bankası'na verdiği gibi başka bir bankaya da bu yetki tanınmıyordu. Osmanlı Devleti resmen kendi parasını basmak için İngiliz ve Fransız ortaklı Osmanlı Bankası'nın mali esiri olmuştu. 1863 yılında verilen bu yetki tam 30 yıllık bir süreyi kapsıyordu. Ve bu durumun yarattığı olumsuz etkiler belki de koca bir devletin çöküşüne sirayet edecek olayların tetikleyicisiydi. Osmanlı Bankası, basılması istenen kâğıt paraya karşılık

teminat istemişti. Osmanlı toprak zenginiydi, hemen çözüm bulundu. Bastırılacak 3 Milyon Liranın karşılığında devlet hazinesine ait olan Ereğli kömür işletmeleri ile Krom madenleri ve bazı akarların gelirleri Osmanlı Bankasına bırakılmıştı.

Para basma konusunda olmasa da 2000 yılının son günlerinde Türkiye Cumhuriyeti hükümeti, yine daralan piyasaları rahatlatmak, borçlarını ödemek ve açık veren bütçeyi denkleştirmek için IMF ile görüşmelere başlayacak ve IMF'den fon talebinde bulunacaktı. IMF de tıpkı Osmanlı Bankası gibi vereceği fona karşılık yaptırım peşinde olacaktı. Bu yaptırımlar kapsamında Türkiye, IMF'den alacağı para için bazı maden kaynaklarını ve işletmelerini özelleştirme kararı alacaktı. 130 yıl içinde maden kaynaklarının gelirini bırakan sistem özelleştirmeye doğru evrilecekti.

Osmanlı Bankası'ndan IMF'ye Değişmeyen Kader

Tarihler 22 Aralık 2000'i gösterdiğinde IMF İcra Kurulu, Türkiye'ye 10,4 milyar Dolar verecek ama karşılığında sert önlemler öngören İyi Niyet Mektubu'nu imzalatacaktı. Türkiye, 10,4 milyar dolara sevinirken alınacak sert önlemlerden habersizdi. Nitekim o önlemler, 2 yıl içinde mevcut hükümetin düşmesine ve yeni hükümetin kurulmasına yol açmıştı.

O önlemlerin bir kısmına baktığımızda IMF'ye çok ciddi ticari imtiyazların verildiğini görürüz. O önlemlerden bazıları şöyleydi;

1. Peşin Kurumlar Vergisi oranları yüzde 20'den yüzde 25'e yükseltildi.
2. Gelir ve Kurumlar Vergisi'nin üçer aylık dönemlerde peşin ödenmesi sistemi 2001'e uzatıldı.
3. Mevduat, repo ve yatırım ödenekleri üzerindeki stopaj oranları artırıldı.
4. Özel İşlem Vergisi'nin oranı iki katına çıkarıldı. Bu vergiler 2001 ve 2002 yıllarını da kapsayacak şekilde uzatıldı.
5. Telefon hizmetleri ve doğalgazdaki KDV oranları artırıldı.
6. Eğitime Katkı Payı, 2001 ve 2002'ye uzatıldı.
7. Yurtiçi ve ithalat kredileri üzerindeki harçlar artırıldı.
8. Türk Telekom ve THY özelleştirme süreçleri başlatıldı.
9. Makine ve Kimya Endüstrisi ile Eti Holding de özelleştirilecek kuruluşlar listesine alındı.
10. Tarım ürünü destekleme fiyatları beklenen enflasyona göre artırıldı.
11. Tarımda kredi sübvansiyonları tamamen kaldırıldı.
12. Tekel'i özelleştirme kapsamına alacak karar Ocak 2001 sonuna kadar çıkarılacak.
13. Buğdayda destekleme alım fiyatı hedeflenen enflasyon seviyesini aşmayacak.
14. Şeker Fabrikaları da özelleştirme portföyüne alınacak.
15. Şeker pancarı kotaları, 12.5 milyon tondan, 11.5 milyon tona düşürülecek.
16. Hububat destekleme alımları miktarı azaltılacak ve TMO tahıl stokları düşürülecek.

17. 2001 yılında buğday destek alım fiyatları yüzde 12'den fazla artmayacak.

IMF 2000 yılının son günlerinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine vermeyi kabul ettiği 10,4 milyar Dolarlık fon için hükümetin karşısına bir yığın sert önlem çıkarmıştı. Bu önlemlerin arasında en dikkat çekenler de KİT'lerin özelleştirilmesi ve tarımsal ürünlere getirilen kotalar oldu. Nitekim 1838'de İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Ticaret Konvansiyonu'nda da İngiltere, Osmanlı tarım politikasını kökten değiştirecek yaptırımların hayata geçirilmesini sağlamış bu da özellikle tahıl ve pamuk üretimi yapan Osmanlı'nın zaman içinde ekmek üretmek için bile yabancı ülkelere muhtaç kalmasını sağlamıştı. Yine para krizi yaşayan aynı toprakların insanları da aradan 2 asır bile geçmeden aynı yaptırım ile karşılaşmış ve özellikle şeker pancarı ve hububatta kota ile tanışmıştı. 2000 yılının son günlerinde IMF ile imzalanan İyi Niyet Mektubu'nda karşımıza çıkan bir diğer unsur da halktan talep edilen vergi oranlarının arttırılmasıydı ki bu vergi konusuna başvurma Osmanlı'nın ikinci kaimeyi bastıktan sonra da başvurduğu bir araç olmuştu.

IMF ile Osmanlı Bankası arasında sadece kendi dönemlerinde hükümetlere para ve fon sağlama gibi ortaklığı dışında bir benzerlikleri olmasa da zamanın hükümetleri, her ikisinin de izin verdiği ölçüde para veya fona kavuşulabilmişti. Osmanlı Bankası, ikinci kaime basımında kendisinde bulunan bu hakkı sonuna kadar kullanmış, basılacak 3 Mil-

yon Liranın karşılığında teminat elde etse de bununla yetinmemiş çıkarılan kaime oranınca komisyon ve %1 oranında tazminat bile almıştı. 2 milyon kuruş tutan tazminat, Osmanlı Bankasına gönderilen kaimelerden alınmıştı.

Kâğıt Para Basılmıştı Ama Maden Gelirleri Devredilmişti

İlk kâğıt parayı sadece İstanbul'da tedavüle sokan Osmanlı, ikinci kâğıt parayı Hicaz, Yemen ve Trablusgarp dışında Osmanlı'ya bağlı tüm vilayetlerde de tedavüle sokmuştu. İkinci kez basılan kâğıt para telgraf ve gümrük resmi haricinde tüm işlemlerde kabul ediliyordu. Osmanlı Devleti, Ereğli Kömür İşletmesinden ve krom madenlerinden elde edilecek gelirlerin Osmanlı Bankasına olan borcu ödeyeceğine inanıyordu. Yeni kâğıt para tüm ülkede kabul görecekti, itibar kazanacak ve borçlar ödenecekti.

Ancak planlanan olmadı.

Tıpkı ilk kaimenin piyasaya sürülmesinde olduğu gibi ikinci kaime hikâyesinde de yine aynı kesimlerce üretilen dedikodular piyasada dolaşmış ve halkın kaimeye karşı olan güveni sarsılmıştı. Ancak devlet yetkilileri, ilk kaimede yaşanan olumsuzlukları iyi analiz etmiş ve çözüm yolları konusunda Osmanlı Bankası yetkilileri ile görüşmüştü. Mesela, ilk kaimede yaşandığı gibi piyasaya bol miktarda kaime sürülmemişti. (Para fonksiyonları içinde sürekli ifade ettiğimiz gibi bulunan değerlidir)

Kaimeler 5, 10, 20, 50 ve 100 kuruş olarak piyasaya sürülmüştü. Ve bu kaimeler piyasaya yavaş yavaş girmişti. Bunun yanında basında kaime ile ilgili açıklayıcı yazılar yayınlanmıştı. Ama evdeki hesap çarşıya uymayacak ve kaime tedavülde olduğu sürece yaşanan problemler hiç bitmeyecekti. Rusya ile patlak veren 93 Harbi sonucunda devlet tekrar acil paraya ihtiyaç duymuştu. Derhal 13 milyon Lira daha basılmasına karar verildi. Böylece 16 milyon Lira iç piyasaya sürülmüştü. Yeni kaimeler, taklitleri ile birlikte değerini hızla yitirmeye başlamıştı. Savaşın kaybedilmesi ile kaime madeni paralar karşısında yine eriyip gitmişti.

Madenler Atatürk Döneminde Tekrar Devletleştirilecekti

Bu dönemde kâğıt para basımı için gelirleri Osmanlı Bankasına devredilen madenlerimiz süreç içerisinde yabancı sermayedarların ve ulusların eline geçecekti. Ta ki Atatürk dönemine kadar... Atatürk bağımsız bir ekonominin gerçek kurtuluş olacağına inandığı için kamu yararını doğrudan doğruya ilgilendiren kuruluşların mali ve teknik gücün elverdiği ölçüde devletleştirilmesi gerektiğine inanıyordu. Bu devletleştirme politikaları kapsamına Türkiye sınırları içindeki madenler de dâhil edilecekti. Madencilik alanındaki devletleştirmelere 1930'ların ortalarında diğer temel örgütlenme sorunları çözüldükten sonra ancak sıra gelmişti. İlk önce 1936'da 3034 sayılı Kanun çıkarılarak Doyç Bank elinde bulunan Ergani Bakırı T.A.Ş. pay senetleri devlete geçmişti. Sonra 1937'de çıkarılan 3146 sayılı Kanunla Fransız

■ 200 kuruşluk banknot ön yüzü, ait olduğu koleksiyon: SALT.

■ 200 kuruşluk banknot arka yüzü, ait olduğu koleksiyon: SALT.

sermayeli Ereğli Şirketi işletmeleri satın alınmış ve 1940'da çıkarılan 3867 sayılı Kanun'la da Ereğli Kömür Havzasının tamamı Devlet işletmeciliğine geçirilmişti. Son olarak da 1978'de çıkarılan 2172 sayılı Kanun'a göre çeşitli bölgelerdeki bor tuzları, maden kömürü ve asfaltitlerle demirlerin devletçe işletilmesine karar verilmişti.

Ancak bu son devletleştirme hareketi hayata geçirilemeden 14 Ekim 1979 tarihinde ara seçimlere gidilmişti. Bu ara seçimlerde Bülent Ecevit başkanlığındaki CHP hükümeti devrilmiş, yerine Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel Başkanlığında yeni hükümet kurulmuştu. Bu hükümet ile birlikte ters

yönde bir politikaya geçiş olmuş ve bir önceki hükümetin ekonomi politikaları uygulanmamıştı.

Günümüze baktığımızda da madenlerin özelleştirmeler kapsamında yabancı sermayedarlara ve ulusların işletim ve çıkarım haklarına tekrar dönüş olmuş ve bu kapsamda verilen birçok ÇED raporları toplum nezdinde tartışma yaratmıştır. Osmanlı'nın kâğıt para çıkarmak uğruna bir imtiyaz olarak gelirlerini Osmanlı Bankasına bıraktığı madenlerimiz Atatürk döneminde devletleştirilse de bugün teknik olarak daha farklı ama öz olarak aynı sayılabilecek şekilde yabancı sermayedarlara ve uluslara devredilmektedir.

■ Osmanlı Bankası tarafından 30 Haziran 1869 tarihinde tedavüle çıkarılan iki liralık banknot

■ Osmanlı Bankası tarafından 8 Mayıs 1868 tarihinde tedavüle çıkarılan beş liralık banknotun sahtesi

Sekizinci Bölüm

KÂĞIT PARANIN BOŞLUĞU İANELER İLE KARŞILANIYOR

Güçlü bir mali kurumun desteği olmadan girişilen ikinci kâğıt para denemesi de hüsrarla sonuçlanmış, halkın devlete ve kâğıt para olan güveni hızla azalmıştı. Borçları karşısında çaresiz kalan devlet çözümü halktan toplayacağı vergilerde bulmuştu. Hızla çıkarılan kararlarla halktan iane toplanmaya başlanmıştı. Tıpkı günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin girdiği mali bunalımlar sonucunda vergilendirme sisteminde yeni düzenlemelere gitmesi gibi Osmanlı da halkın yardımına başvurmuştu.

Tarihe İane-i Harbiye Çağrısı olarak geçen bu uygulama üzerinde özenle durmakta fayda var. Osmanlı Hükümeti, artan askeri masrafları karşılamak ve maliyenin içinde olduğu sıkıntıları azaltmak amacıyla halka gönüllü yardım çağrısında bulunmuştu. Nitekim bu davete halk kayıtsız kalmamış birkaç ay içerisinde hazineye 336.837 lira para girmişti. Bu paraların düzenli olarak bir yerde toplanması ve gerekli yerlere aktarılması için 8 Temmuz 1876 tarihinde Babıâli'de İane-i Harbiye Komisyonu oluşturulmuştu. Komisyon, halktan gelen yardım paralarının aylık muhasebelerini yapıyor ve basın yoluyla da yardım edenleri onurlandırmak için isimleri açıklıyordu.

Ancak ilk başlarda gönüllü yardım kampanyasına sadece Müslümanlar katılmıştı. Oysa Müslümanlar hem askerlik hizmetini yapıyor hem de ordunun ihtiyacının giderilmesi için de iane veriyordu. Bir süre sonra bu durum yani ianenin sadece Müslümanlara yüklenmesi uygun bulunmadı ve Müslim-gayrimüslim olarak bütün halkı kapsayacak şekilde bütün halkın katılmaya mecbur olduğu İane-i Harbiye'ye başvurulmuştu. Önceden gönüllülük esasına dayanan iane uygulamasına tıpkı birinci kaime uygulamasında olduğu gibi yine halkın zorunlu yardımına başvurulmuştu. Bu zorunlu ianeyi toplamak için ise daha farklı bir komisyon kurulmuştu. Halktan toplanan ianenin yanı sıra bir süre sonra yeni kaynak yaratılması amacıyla tek-

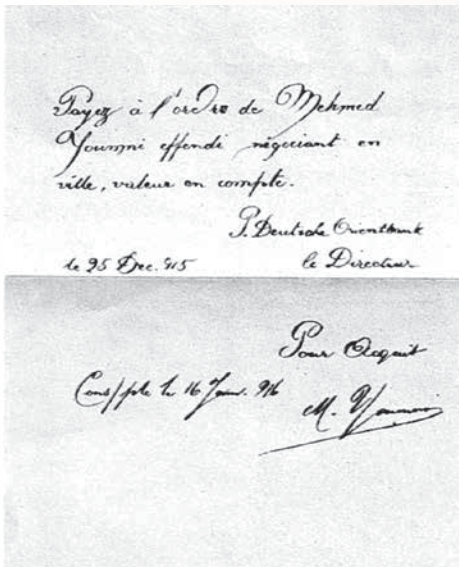

■ Osmanlı mali bunalımın ardından halkın yardımına başvurmuştu.

rar kaime basımına gidilmişti. Ancak yine de beklenen olmamış artan mali yük bir türlü giderilememişti.

İane kapsamına 15 yaşından büyük tüm erkekler dâhil edilmiş, bir defaya mahsus olmak üzere gücüne göre 10 veya 20 kuruş vermiş, ödemeler kaime veya sikkeyle yapılmış ve paralar makbuz karşılığında toplanmıştı. Yani Osmanlı da dünyadaki tüm başarısız kâğıt para denemelerinde olduğu gibi faturayı halka çıkarmıştı.

■ Osmanlı Bankası senet cirocu.

■ Osmanlı Bankasının yazdığı bir faiz notu açıklaması, 1874.

Çağrıya İlk Cevap Hindistan'dan Gelir

Ancak burada iane-i harbiye çağrısında özellikle Hindistan'daki Müslümanlardan özellikle bahsetmek gerekir. Bu çağrı, dünya Müslümanları arasında da büyük yankı bulmuştu. Hükümet, bu çağrının özellikle Hindistan'da yaşayan Müslümanlar tarafından duyurulması için özel çaba harcamış, Mekke ve Bağdat gibi dini merkezlerde bu yönde propaganda çalışmaları yapılmıştı. Çeşitli bildiriler basılmış ve bu bildirilerde İslam gazilerine yardım etmenin farz olduğu bildirilmişti. Bu çağrı sadece Hindistan'daki Müslümanlar arasında değil tarihsel çatışma ve karşıtlığa rağmen İran Şii'leri ve Hindular arasında da yankı bulmuştu. Osmanlı'nın bir Asya ülkesi olması ve Batı'nın emperyalist politikalarının merkezinde olması nedeniyle Hindular, Şii'ler ve Hindistan'daki Müslümanlar bu çağrıya olumlu cevap vermişti. Hindistan çok fakir ülke olmasına rağmen ki o tarihte Hindistan'da 6 milyondan fazla insan kıtlıktan dolayı ölmüştü, kendi arasında iane toplamış hatta bazı Hintli kadınlar mücevherlerini iane olarak vermişti. Kaynaklar tam olarak belirtmese de Hindistan'dan Osmanlı'ya 124.843 Osmanlı Lirası ve tıbbi malzeme gönderildiği iddia edilmiştir. Bu yardım Osmanlı dünyasında şükranla anılmış ve Osmanlı basınında bununla ilgili teşekkür yazıları yazılmıştı.

En Büyük Yardım Tunus Halkından

İane-i Harbiye çağrısına Tunus eyaleti dâhil olmamasına rağmen Tunus'tan da bu çağrıya olumlu cevap gelmişti. Aslında Tunus'tan asker yardımında bulunması talep edilmişti. Ancak Tunus Valisi Sadık Paşa, Osmanlı'nın askere değil paraya ihtiyacı olduğunu belirterek iane desteğinde bulunacağını söylemişti. Tunus'tan Osmanlı'ya ilk olarak 700.000, daha sonra da 100.000 ve 149.200 Frank olmak üzere 3 taksitte 949.200 frank destek gelmişti. Savaşın uzaması üzerine de 600 baş nakliye hayvanı gönderilmişti. Tunus, İane-i Harbiye çağrısına en büyük katkıyı yapan Müslüman toplumu olarak kayıtlara geçmişti.

Macaristan Ahalisinden Gelen Yardım

Birçoklarına çok ilginç gelecektir ki Hindistan Müslümanları, Hindular, Şiiler ve Tunus halkından sonra dışarıdan gelen en önemli yardımı da Macaristan halkı yapmıştı. Macaristan'dan, Haziran 1877 tarihine kadar Osmanlı'ya 112.531 kuruş iane gelmişti. Ancak bu yardımın Macar devleti tarafından mı yoksa Macar sınırları içinde yaşayan Müslümanlar tarafından mı yapıldığına dair net bir belge ne yazık ki yok. Belgelerde yardımın Macaristan ahalisi tarafından yazıldığı için yardımın halk tarafından yapıldığı kanısı baskın olsa da bu yardım hem siyasal hem de kültürel açıdan çok önem taşır. Siyasal açıdan öne-

mi şudur ki; Macaristan, coğrafyasında yükselen milliyetçilik dalgalarından oldukça rahatsız ve aslında Osmanlı'nın birleştirici siyaset anlayışının peşindedir. Osmanlı, birleştirici siyasetini sürdürürse bunun kendi topraklarındaki ayrılıkçılara önemli bir mesaj olacağını düşünmektedir. Kültürel açıdan taşıdığı anlam ise her ne olursa olsun Hindistan'dan Macaristan'a tüm Müslümanlar İstanbul'daki Halifeye kuvvetli bir bağla bağlı olduklarını göstermişlerdir.

Ancak Osmanlı'nın ikinci kaime denemesi de istenilen olumlu sonucu doğurmayıp İane-i Harbiye çağrısına güzel örnekler versek de mali sıkıntıların çözüldüğü sakın anlaşılmamış.

6 Ekim 1875'te Osmanlı Devleti, borçları ödeyemeyeceğini ilan ettikten sonra toplanan ianeler borçları karşılamaktan çok uzaktı. 1876'dan Muharrem Kararnamesi'nin (1881) uygulanmaya başlamasına kadar Osmanlı'dan alacaklı olanlar, bütün girişimlerine rağmen alacaklarının ödenmesi konusunda bir sonuç alamamıştı.

Bu sürecin sonucunda Avrupa'nın Osmanlı Devleti'nde giderek genişleyen faaliyetlerin simgesi ve taşıyıcı gücü "Düyun-u Umumiye İdaresi" büyük boyutlara ulaşan Osmanlı borçlarının, Avrupalı alacaklılara geri ödenmesini denetlemek üzere kurulmuştu.

Dokuzuncu Bölüm

DÜYUN-U UMUMİYE'YE GİDEN YOL

Banker Zarifi'nin Sahneye Çıkışı

Osmanlı bu döneme girdiğinde artık yarı-sömürge bir ülke konumundaydı. Maliyesi iflas etmiş, iç ve dış borçlarını ödeyemez duruma gelmişti. Finans piyasasının hiçbir kuralının işlemediği bir ekonomik yapı vardı. Nitekim Osmanlı'nın borçlarını ödeyemez duruma gelmesi, Batılı devletlerin Osmanlı ekonomisi üzerine yeni yaptırımlar yapması anlamına gelecekti. 1881'de "Muharrem Kararnamesi" ile kurumlaşan Düyun-u Umumiye İdaresi Osmanlı Hükümeti'ne bağlı bir kurum gibi görünse de, aslında Osmanlı hükümetine değil, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Avusturyalılardan oluşan kendi hissedarlarına karşı sorumluydu. Kurumun içinde Osmanlı temsilcisi yer alsa da Düyun-u Umumiye İdaresi, devletin hükümlerlik haklarını zedeleyen, mali kaynaklarını kontrol altına alan milletlerarası bir idare şekli idi. Yani Osmanlı Bankasında gördüğümüz üzere devlet içinde başka bir devlet niteliği daha oluşturulmuştu.

■ Yorgo Zarifi

Düyun-u Umumiye'nin Osmanlı'nın ekonomi ve mali hayatındaki yıkıcı etkileri o kadar büyüktü ki Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kâğıt para serüveninde mutlaka üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu idarenin etkilerine ve geçmişten geleceğe attığı köprülere girmeden önce İdare henüz kurulmadan,

Osmanlı'nın kaimenin değerini korumak için aldığı tedbirlere bakmak gerekir. Bu tedbirler arasında en önemli iki kalem arasında bankerlerle yapılan gizli anlaşmalar ve İstanbul'da bir kaime borsası kurma girişimi yer alıyordu. Hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıracak Düyun-u Umumiye'ye giden yollar aslında bilinçsizce örülmüştü. Öyle ki kaimenin değerinin her geçen gün düşmesi, temel iktisadi kurallardan bağımsız şekilde sürekli yeni kaimelerin piyasaya sürülmesi ve halkın kaimeye olan güvensizliği gibi nedenlerden dolayı kaime, altın karşısında %60'lara varan bir değer kaybına uğramıştı. Bu değer kaybının sona ermesi için piyasadaki kaime miktarının daha fazla çoğaltılmaması yani piyasaya yeni kaime sürülmemesi fikri uygulamaya sokulmuştu. Ancak piyasanın ciddi şekilde sıcak paraya ihtiyacı vardı ve bu düşüncenin tam tersi olarak yeni kaimeler piyasaya sürülmüştü. Bu hamle karşısında kaimedeki değer kaybı %70'lere ulaşmıştı. Hemen yeni tedbir almak kaimenin değerini korumak gerekiyordu. 2. Abdulhamid döneminde özellikle de 1869 yılından itibaren Galata'da yaşayan bankerler hem devlete kısa vadeli kredi sağlamaya, hem de Avrupa finans çevreleri ile olan ilişkileri organize etmeye başlamıştı. Hatta bu bankerlerin sadece ekonomik yaşama değil siyasi iklime ve iktidara da doğrudan tesir ettikleri bilinir. Nitekim 1875'te devletin iflasını ilan etmesi ile bu bankerlerden Zarifi çok ön plana çıkmıştı. Banker Zarifi iflasın ardından gelişen siyasi olayların içinde bir şekilde sü-

rekli yer almıştı. Zarifi'nin Sultan Abdülhamid'le henüz şehzadelğinde kurduğu ilişki onu Galata'nın en önemli bankeri haline getirmişti.

Torunu Yorgo L. Zarifi, yıllar sonra bunu anılarında kaleme almıştır. Torununa göre Zarifi, o zamanlar kimsenin sultan olacağını öngöremediği Şehzade Abdülhamid ile şans eseri tanışmıştır. Abdülhamid'in büyük bir serveti vardır ama danışmanlar yüzünden kötü yönetilmektedir ve tıpkı Osmanlı ekonomisi gibi borç içindedir. Zarifi borçları ödeyip serveti kurtarır ve servetin idaresini üstlenir. Torun Yorgo L. Zarifi, dedesi ile sultan arasındaki ilişkiyi şu şekilde anlatır;

“Hamid gözünde kahramana dönüşen bu insana şükran duygularını ve sevgisini nasıl ifade edeceğini bilememektedir. Bu coşkuyla onu “babam” diye çağırmaya başlar. Dedem eğer bir gün şans yüzüne gülerse Türkiye'nin onun asası altında ileri ve refah dolu günler göreceğine emindir. Hamid 1876'da tahta geçer. Dedem hayal ettiği altın çağın hemen başlayacağını zanneder. Türkiye tarihinde ilk kez mutlakiyetçi bir hükümdar anayasa ilan eder. Fakat trajik olaylar birbirini kovalar. En önemlisi Osmanlı-Rus Savaşı ve ortaya çıkan rezil koşullardır. Hayal kırıklığına uğramış olan Abdülhamid, halka verdiği özgürlükleri daha büyük kötülöklere sebebiyet vereceği fıkriyle geri alır. Dedemle olan ilişkileri Türk milleti için hoş olmayan bu olaylardan etkilenmez. Sultan önceden olduğu gibi dedeme aynı güveni beslemeye devam eder. Sultan sık sık dedeme: “Reaya ol seni vezir yapacağım” demektedir. Fakat dedem Yunan vatandaşlığından vazgeçmeyi asla istememektedir.”

Abdulhamid ile Zarifi Arasındaki Gizli Anlaşma

Sultan Abdulhamid ile Banker Zarifi arasındaki ilişki bu denli kuvvetli bir bağla örülmüş olunca kaimenin değerini korumak için kendisi ile gizli bir anlaşma (mukavele-i mahremane) yapılmıştı. Bu anlaşmaya göre;

1. Hükümet ihtiyacı olan altın, gümüş ve bakır sikkeleri Banker Zarifi'den alacak bunun karşılığında banka ve hazineye olan tüm kaimeler Zarifi'ye teslim edilecek.
2. Kaimeleri Zarifi peyderpey piyasaya sürecektir ve satıldığının ertesi günü muhasebesi hazırlanıp hazineye verilecek.
3. Muhasebe sonunda kaime ile sikke arasında Zarifi lehinde bir durum olursa, fazladan verdiği meblağ için Zarifi'ye senelik %15 faiz ödenecek.
4. Zarifi, para bozma işlemi için %0,5 komisyon alacak.
5. Zarifi, yerine getirdiği tüm bu işlemler için komisyon ve faiz dışında hazineye hiçbir meblağ talep etmeyecek.

Söz konusu mukavele-i mahremane ile devletin ihtiyacı olan altının temini ve kaimeleri piyasaya sürme tekeli resmen Banker Zarifi'ye devredilmişti. Osmanlı bu anlaşma ile aslında hem altın piyasasını hem de kaime piyasasını rahatlatmak istemişti. Çünkü altın satın alırken hem altının hem de kaimenin fiyatını doğrudan etkiliyordu. Gelişmiş bir Merkez Bankası mantığı olmadığı için kaimeleri piyasaya sürerken kaimenin değerini düşürüyor karşılığında altın satın alırken de altının fiyatını yükseltiyordu. Banker Zarifi ile bu işlem yapılacak böylece piyasa dengesi bozulmamış olacaktı. Gerçekten de bu

■ İstanbul Dersaadet Tahvilat Borsası ve Galata Bankerleri, 1876 tarihli *L'univers illustré* dergisinden.

anlaşmanın etkisi çok kısa süre içinde piyasada hissedilmiş ve 100'lük altının fiyatı kaime karşılığı olarak 170 kuruştan 147 kuruşa inmişti.

Osmanlı Bütçesi Zarifi'nin Kontrolünde

Bu anlaşma ile kaime değerini nispeten korumaya başlamıştı ama uzun dönemde Osmanlı maliyesi ve bütçesi Banker Zarifi'nin ipoteği altına girmişti. Nitekim Zarifi, yapılan anlaşmanın karşılığını istediğinde olaylar silsilesi Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasına kadar gitmişti. Zarifi'ye güvence olarak bazı vilayetlerin aşar ve ağnam gelirleri bile teminat olarak gösterilmişti. Zarifi, zamanın en etkin ismiydi. Sultan Abdulhamid'in kişisel servetinin mimarı olduğu gibi, bir nevi Osmanlı'daki ikinci kaime serüvenin de en etkili ismi olarak karşımıza çıkmıştı. Ancak kendisi ne

■ *Düyun-u Umumiye memurları.*

Fransa'daki John Law ne de ABD'deki Benjamin Franklin gibi kâğıt paranın fikir babası ya da sürdürücüsü değildi. O sadece zor durumdaki bir devletten faydalanan ve Osmanlı Sultanı Abdülhamid'e para kazandırırken kendisi de devletin tüm imkânlarını kullanan fırsatçı bir bankerdirdi. Devletin zor durumundan faydalanan imtiyazlar elde etmiş, daha sonra da adeta devletin geleceğine ipotek koymuştu. Zarifi'nin devlete sağladığı faydadan çok geri dönülemez zararları olmuştu. Nitekim Osmanlı 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nı (93 Harbi) kaybedince Ruslar, Yeşilköy'e kadar gelmişti. Savaşların tek kazananı her zaman parayı elinde tutanlardır. Galata Bankerleri de yüksek faizli alacaklarını tahsil etmek için Osmanlı'nın her ne olursa olsun ayakta kalmasını istiyordu. 93 Harbinin ardından bankerler tekrar Osmanlı'nın Rusya'ya 'savaş tazminatı' ödemesi için devlete borç vermeye başlamıştı. 1878'de Osmanlı'nın Galata bankerlerine 11 milyon Osmanlı Lirası borcu vardı ve bunun 690.000 lirası sadece Zarifi'yeydi. Bu borç bir şekilde ödenmeliydi. Ruslar da savaş tazminatı için bastırıyordu.

Batı'nın Gözü ve Rüşumu Sitte'nin Kuruluşu

Bankerlerle olan ilk başta sevimli ve samimi gelen ilişkiler ve piyasaların kısa dönemli rahatlamasının bedeli çok ağır olmuştu. Nitekim 93 Harbi'nin ardından Osmanlı Devleti, askeri ve ekonomik olarak teslim bayrağını çekmişti ve Batılı devletler, Osmanlı'nın kaynaklarını hiç de Galata'daki Bankerlere bırakacak değildi. 1878 Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti resmen emperyalist politikaların merkezinde yer almıştı. Bu Kongrede Osmanlı Delegeşi Todorî Paşa'nın tüm itirazlarına rağmen Batı devletleri Osmanlı maliyesini denetleyecek ve yönetecek bir uluslararası mali komisyon kurulması kararlaştırılmıştı. Devlet bütçesi bile bu komisyon tarafından yapılacaktı. Osmanlı Devleti buna çok şiddetli itiraz etmiş ancak 1879'da Boğaz'da bir İngiliz donanması belirmiş ve sadrazam değiştirilerek İngilizlere yakın bir isim göreve getirilmişti.

Bir taraftan Rusların savaş tazminatı için bastırması diğer taraftan bankerlerin alacaklarını garanti altına almak istemeleri gibi nedenlerle 22 Kasım 1879'da Sadrazam Said Paşa, banker Zarifi ve Salamon Fernandez gibi Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası yetkilileri ile Rüşumu Sitte adı verilen anlaşmayı imzaladı. Bu anlaşma ile Osmanlı, bankerlere ve Osmanlı Bankasına olan borçlarına karşılık tam 6 kalem gelirini Rüşumu Sitte İdaresine bırakmıştı.

Article Additionnel

En les dispositions de l'art. 5 de la loi
 dans la convention, les prebstante de douane
 part s'engageant à pourvoir, d'une
 manière permanente, à l'existence dans
 toutes les salines et les dépôts de sel du
 Gouvernement, les quantités de sel
 nécessaires à la consommation publique,
 de façon que les particuliers, les marchands
 et les corporations locales, qui s'adressent
 à ces dépôts et salines, puissent
 toujours y faire l'acquisition du sel
 dont ils auraient besoin. — sont toutefois
 exceptés les cas de force majeure qui
 empêcheraient la production du sel ou qui
 réduiraient les quantités existantes.

Toutefois, les jours, mois et an
 que l'État

M. H. Foster } Pour la Banque
 Cantiniani } Impériale
 J. de la } Ottomane
 Sharif }
 pour son fils L. Sharif
 G. Sharif }
 G. F. Sharif }

M. Martin

M. L. L.

M. L. L.

2. M. L. L.

M. L. L.

M. L. L.

M. L. L.

M. L. L.

Paris

Paris

Bunlar;

- Tuz inhisarı,
- Damga resmi,
- Alkollü içki,
- Balık avcılığı ve
- İpek aşarı

gelirleriydi. Aşağıdaki gelirler de İdareye bırakılacaktı;

- a) Kazanç vergisinin çoğaltılması hakkındaki umumi kanunun tatbikinden husule gelecek gelir fazlası
- b) Şarki Rumeli'nin senelik vergisi
- c) Kıbrıs adası geliri
- d) Bulgaristan Vergisi
- e) Devletin, mevcut gelirinin tedricen çoğaltılmasından husule gelecek fazlalığın bir kısmı

Bunun karşılığında da 'dalgalı borçlar ile Rus harp tazminatı meselleri bu anlaşma münasebetiyle mütalaa olunacaktır' ibaresi anlaşmaya eklenmişti.

Bankerler Gelirlere El Koymaya Başlamıştı

Yani Osmanlı Devleti iç ve dış sorunların çözülememesinden dolayı ekonominin kötü gitmesi sonucu kaimenin değerini yitirmesi ile aldığı kararların bedelini çok ağır ödemeye başlamıştı. Galata bankerleri işi çok sıkı tutmuş ve İdarenin başına Romanya maliyesini kısa zamanda toparlayan R. Hamilton Lang'ı getirmişti. Rüsumu Sitte İdaresi, devletin hiçbir hak ve yetkisinin bulunmadığı halde bir devlet kuruluşu gibi vergi, tarh ve bunlarla ilişkili mali işlemleri yürütme yetkisine sahip ilk kuruluşu ve artık Osmanlı, borçlarına karşılık devlet ekonomisindeki neredeyse tüm yetkilerini yitirmişti. 6 ay gibi bir

süre içinde İdare vergi hâsılatlarında ciddi bir artış oranı yakalamıştı. İkinci 6 aydaki olumlu gelişmeler karşısında da alacaklı konumdaki Batı devletleri Osmanlı Devleti'ne başvurarak İdareyi devralmak istediklerini söylemişti. Elbette ki Osmanlı Devleti bu baskılara dayanacak durumda değildi.

Düyun-u Umumiye'ye Giden Yol Açılmıştı

Kısacası Rüsumu Sitte İdaresi, Düyun-u Umumiye'ye giden yolun ilham kaynağı olmuştu. Osmanlı Bankası ve Galata Bankerlerinin bu Rüsum-u Sitte uygulaması, 1875'de Osmanlı'nın borçlarını ödeyemeyeceğini ilan ederek alacaklarını tahsil edemeyen Avrupalı alacaklara örnek oldu. Ve Düyun-u Umumiye kuruldu.

Yani Düyun-u Umumiye'nin başlangıcı Rüsumu Sitte İdaresi olmuştu. 20 Aralık 1881'de II. Abdulhamid tarafından onaylanan ve Muharrem Kararnamesi olarak anılan kararname ile Osmanlı'nın bütün borçları birleştirilmişti. Avrupalı alacaklar, bu borçlarda bir miktar indirim de yapmıştı. Böylece kalan borçlar devletin eline geçen miktara yani 239,5 milyondan 125,5 milyona, senelik faiz ve borç ödemeleri 13,2 milyondan 7,6 milyona, faiz oranları da 3,9'dan 1,4'e indirilmişti.

Böylece Düyun-u Umumiye'nin kuruluşundan I. Dünya Savaşı'na kadar olan sürede Osmanlı Devleti'nin temel gelir kaynaklarından elde edilen gelirler dış borç ödemeleri için kullanılmak üzere Düyun-u Umumiye İdaresine bı-

rakılmış, Osmanlı yarı sömürgeci tam bağımlı bir devlet haline gelmişti.

Ancak Sinan Meydan'ın ifadesiyle 'Osmanlı'nın Avrupa'ya tam bağımlı olduğu o tarihte bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak olan Mustafa Kemal Atatürk doğuyordu.'

Kaimenin değerini korumak ve bozulan finans sistemini ve mali yapıyı korumak isteyen Osmanlı Devleti, Galata'daki Bankerlere, Osmanlı Bankasına ve Banker Zarifi'ye verdiği özel imtiyazların bedelini çok ağır şekilde ödemişti. Devlet, iç ve dış borçlarını ödeyemeyince piyasanın ihtiyaç duyduğu parayı karşılamak ve askeri harcamaları için yüksek faizler ve komisyonlarla önce kaimelerin kontrolünü kaybetmiş daha sonra da temel gelir kaynaklarından

elde ettiği gelirleri yitirmişti. Önce Bankerler ve Osmanlı Bankası, ekonomik olarak devleti ele geçirmiş daha sonra da alacaklı yabancı devletler alacaklarına karşılık devletin gelir kaynaklarına el koymuştu.

Osmanlı devleti ekonomik anlamda tamamen işgal edilmişti.

■ 2. Abdulhamid döneminde basılan 20 kurusluk tahvil

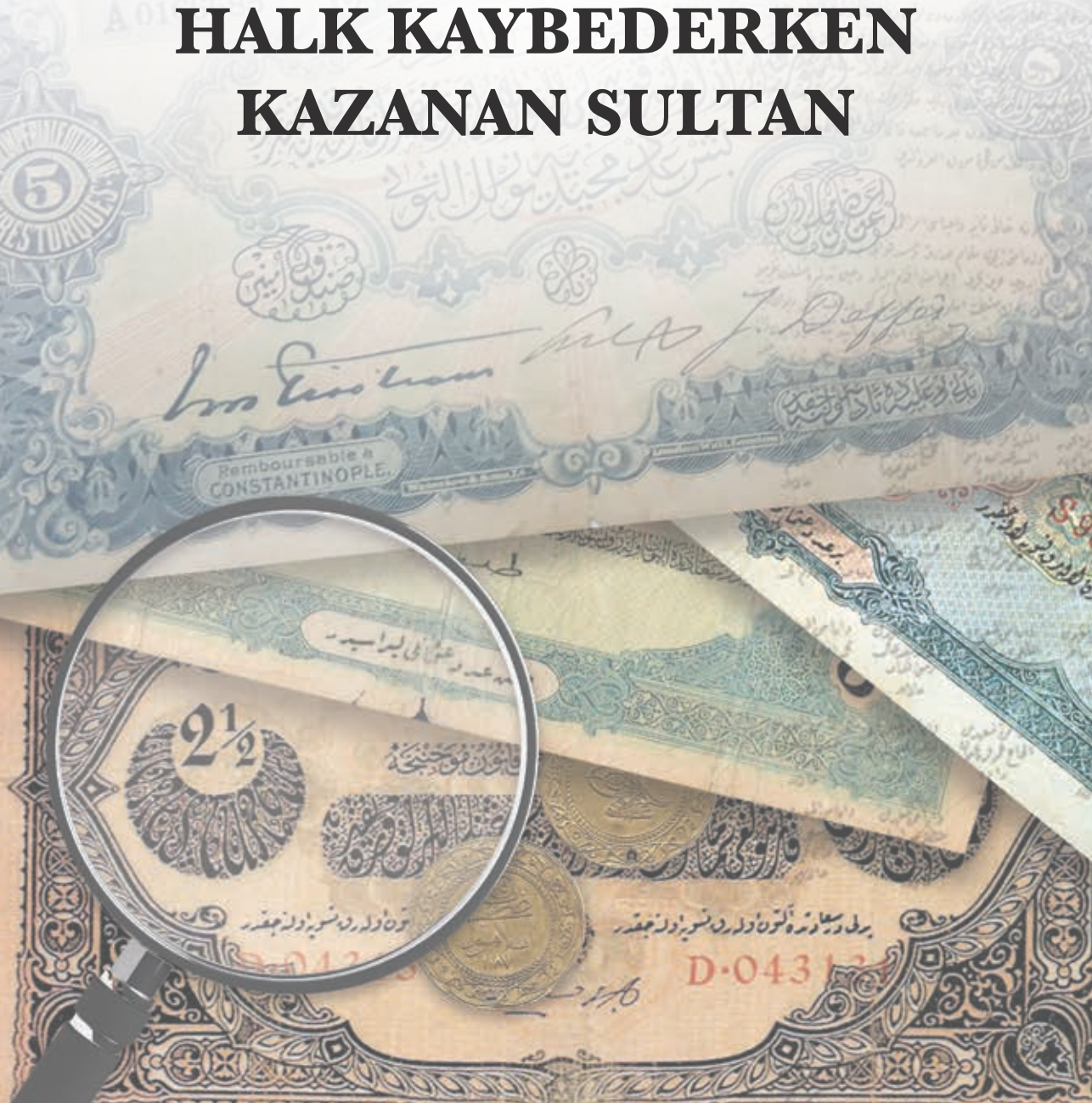

■ Aynı zamanda Osmanlı Bankası binasının da mimarı olan Alexandre Vallaury tarafından 1897 tarihinde inşa edilen ve kurumunun eski İstanbul'daki gücünü simgeleyen Diyun-u Umumiye binası. Bugünkü İstanbul Erkek Lisesi.

Onuncu Bölüm

HALK KAYBEDERKEN KAZANAN SULTAN

Osmanlı'daki ikinci kâğıt para denemesinin sonu önce Rüşumu Sitte İdaresi'nin, sonra da Düyun-u Umumiye'nin kurulmasına kadar giden süreç ile sonlanmıştı. Her iki idare de Osmanlı'nın ekonomik, siyasi ve mali birliğini ve bütünlüğünü önce Bankerlere daha sonra da tamamen Avrupalı devletlerin kontrolüne teslim etmişti. 1838'de İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Ticaret Konvansiyonu ile başlayan ekonomiyi düzeltme girişimleri 1881'de Düyun-u Umumiye'nin kurulması ile tamamen yabancı devletlerin kontrol ve denetimine geçmesi ile sonuçlanmıştı. Sadece arada geçen 43 yıl bile Osmanlı'nın kaime deneyiminin ve tecrübesinin ne kadar acı olduğunu gözler önüne sermektedir. Ekonominin iflas edip vergi gelirleri başta olmak üzere devletin tüm gelir kaynaklarının Batılı ülkeler eline teslim

edilmesine rağmen bu dönemde tahtta oturan 2. Abdülhamid, Osmanlı padişahları arasında belki de en zengin ve varlıklı padişah olarak tarihe geçmiştir.

İlginçtir ki 2. Abdulhamid'in vefatının ardından bile onun miras davası, uluslararası hukuk konuları arasına girmiştir. Ailesi yurtdışına sürüldükten sonra varislerinin açtığı miras davaları çok uzun yıllar sürmüştür. Tipik bir Ortadoğu geleneğinin bariz bir örneği gibi halk büyük bir açlık, yoksulluk ve sefalet içindeyken Sultan Abdulhamid hem şahsi servetini arttırmış; hem de Saray harcamalarını kısmamıştır.

Bireysel hayatında padişah belki tutumluydu ancak Yıldız Sarayı'nın harcamaları, diğer imparatorluk saraylarıyla karşılaştırıldığında ortada tartışmalı bir durum

■ Şehzade Abdülhamid, amcası Sultan Abdülaziz'in Büyük Britanya ziyareti kapsamında Balmoral Kalesi'nde, Temmuz 1867.

olduğu çok açıktı. Rusya'nın harcamaları 34 milyon frank, İngiltere'nin 13,5 milyon frank, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun ise 19,5 milyon frank olarak gerçekleşirken, Yıldız Sarayı'nın harcamaları 21 milyon franktı. Üstelik 2. Abdulhamid döneminde kamu yatırımları sınırlı düzeyde kalmıştı. Hatta kendisi tam bir özelleştirme taraftarıydı:

Örneğin; 1843'te açılan ve ipekli dokuma üretimi yapan -halı desenleriyle bizzat ilgilendiği- Hereke Fabrikası'nı "özelleştirmiş" ve kendi satın almıştı. Musul'daki petrol yataklarını da "özelleştirerek" kendisi almıştı. Yani 2. Abdulhamid, devletin kurumlarını satarak hazineye sıcak para girişi sağlarken bir yandan da kendi kişisel servetine servet katıyordu. Nitekim Cumhuriyetin ilanından çeyrek asır sonra çok partili sisteme geçişle beraber iktidara gelenler de devletin kıt kanaat ve zor şartlarda inşa ettiği tüm fabrikaları, işletmeleri, limanları, tersaneleri, atölyeleri, depoları hatta madenleri bile özelleştirecekti.

Kısacası, Osmanlı Devleti birinci ve ikinci kaime denemelerinde büyük bir mali kriz ile karşılaşmış ancak özellikle bu dönemin en tartışılan Padişahı 2. Abdulhamid ise krizden danışmanı Banker Zarıfı başta olmak üzere tüm Galata bankerleri ile birlikte zengin çıkmıştı. 2. Abdulhamid'in sadece Türkiye sınırları içinde 10.200 parça gayrimenkulü olduğu tespit edilmişti. İlgilisi için 2. Abdulhamid'in mirasçılarının Türkiye'de dava ettikleri gayrimenkullerden bazıları şunlardır:

- İstanbul Sultanhamamı'ndaki İzmirli Hanı.
- İstanbul Direklerarası'nda Letafet Apartmanı.
- İstanbul Gedikpaşa'daki tiyatro arsası.
- Eyüp Kopçageçidi'ndeki 21 dönüm tarla.
- Eyüp'te 18 dönümlük Bahariye Kışlası.
- Kağıthane'de 20 dönüm arazi.
- Kağıthane'de Silaharağa çiftliği.
- Bakırköy'de 70 dönüm arazi.
- Bakırköy Veliefendi çayırı.
- Dolmabahçe'de 30 dönüm bostan.
- Küçükçekmece'de Burunsuz Mandıra Çiftliği, mera ve çayırıları.
- Nişantaşı'nda A Celalettin Paşa Konağı, Kamil Paşa Konağı.
- Teşvikiye'de bir dönüm arsa.
- Beşiktaş Serencebey'de 2 dönüm bağ, Ihlamur'da 3 dönüm arsa.
- İstanbul Horhor'da konak ve 5 dönüm arsası.
- Arnavutköy Akıntı Burnu'nda gazino ve müstemilatı.
- Ortaköy'de Dalyan Mahallesi ve Ali Saip Paşa Yalısı ile müstemilatı.
- Kuruçeşme önündeki (Galatasaray) ada.
- Kartal Soğanlık Köyü'nde köşk ve 3 dönüm arazisi.
- Kartal'da Alemdağı Çiftliği, Çakmak Çiftliği ve 21 parça tarla.
- Paşabahçe İrcirli Köyü'nde 40 dönüm arazi ve şişe fabrikası.
- Beykoz'da 40 dönüm bostan, üç bahçe, 6 tarla, 2 çayır, 3 arsa, 1 bağ, 1 dükkan ve yalısıyla Tokat Çiftliği, Yalnız Servi Çiftliği.
- Beykoz'da Abraham Paşa'dan alınan 38 dönüm arazi ve üzerindeki müstemilat ve teferruatıyla çiftlikler.
- Fenerbahçe'de tarla, çayır, kahvehane.
- İzmit'te 3 dönüm bahçe, İzmit Çiftliği.
- Geyve'de 26 dönüm Balabal Çiftliği.
- Şişli'de İzzet Paşa Çiftliği.
- Çatalca ve Çekmece'de; Filifos Çiftliği, Kaparya Çiftliği, Safra Çiftliği, Kılıçalı Sığır Çiftliği, Silivri Çiftliği, Bosna Çiftliği, Sazlı Bosna Çiftliği, Haraççı Çiftliği, Papas Bergos Çiftliği, İzzettin Çiftliği, Tozalak Çiftliği ve Yahya Bey Kışlası.
- Yalova 11 odalı han, hamam, 17 odalı otel, 7 odalı misafirhane, dükkân, fırın, 2500 dönüm orman.
- Mihalıç'ta Çeribaşı Çiftliği, Melda Çiftliği, Cambaz Çiftliği, Ekmekçibaşı Çiftliği, Kayseri Çiftliği, Orta Çiftliği, Keçiğdere Çiftliği, İskele Çiftliği, Kızıllar Köyü'nde 24 parça gayrimenkul, Akköprü Köyü'nde 280 dönümlük Paris Bey arazisi, yine aynı köyde 308 dönümlük Hızır Bey arazisi.
- Burdur Ağlasun'da Çeltikçi Çiftliği.
- İzmir'de Hayrettin Çiftliği.
- Tire'de Meşhet Çiftliği.
- Akhisar'da Rahime Çiftliği.
- Nazilli'de 7 bin dönüm arazisiyle Bilare çiftliği.
- Keşan'da Türkmen Çiftliği.
- Babaeski'de Keçili merası.
- Havza'da Pavli Köyü arazisi vs. vs.

■ II. Abdulhamid'in özelleştirdiği Hereke fabrikası günümüzde âtil vaziyette duruyor.

Ahlaki Değer Olarak Hava Oyunları

İkinci kaime uygulamasında konuşulması gereken bir diğer önemli konu da hiç şüphesiz kaime üzerine oynanan oyunlardı. Hava Oyunları adı verilen bu oyunun kurucuları elbette ki Galata Bankerleri ve ekseriyetle onlara bağlı çalışan sarraflardı. Günümüzde manipülasyon olarak tarif edeceğimiz bir tarzla kaime üzerinde çeşitli söylen-tiler çıkarıyorlar ve değerinin %20-25 gibi altında fiyatla kaimeleri piyasadan toplayıp sonra da daha yüksek fiyatla kaimeleri tekrar piyasaya sürüyorlardı. İşte buna Hava Oyunları adı veriliyordu ve bu oyun elbette ki devletin ve halkın aleyhineydi.

Bankerler;

- Devletin kaime yerine esham veya sergi çıkaracağını,
- Devletin piyasaya gizlice kaime sürerek fiyatını kırdığını,
- Yine devletin yeni tip kaime basarak eski kaimelerin geçerli olmayacağını,

- Piyasadaki kaimelerin eski olduğu ve devletin bunu kabul etmediğini

Sıklıkla piyasaya pompalar, böylece halkın içine korku ve endişe düşürdü. Elindeki kaimenin değerinin düştüğünü ya da geçersiz olacağını düşünen halk ise elindeki kaimeleri değerinin çok altında bankerlere satardı.

Sarraflar ise tedavülünden dolayı eskimiş ya da bazı yerleri yırtılmış kaimeleri devletin kabul etmeyeceğini söyleyerek değerinin çok altında toplar, daha sonra da değeriyle tekrar piyasaya sürerdi. Oysa devlet gazetelere bununla ilgili çok sayıda haber yazdırıp ilanlar çıkarsa da halk ya bu haber ve ilanlara güven duymuyor ya da okumuyordu.

Bankerlerin Hava Oyunları olarak yaptığı bir diğer sistem ise kendi aralarında anlaşarak büyük meblağlarda kaime satın almalarıydı. Sistemin çalışması şu şekildeydi; İlk olarak bankerler kendi aralarında anlaşarak piyasaya büyük meblağlarda kaime sürerdi.

■ Hava oyunları sayesinde kazancına kazanç katanlar oluyordu. (Fotoğraf; Kapalıçarşı esnafı)

Kaimedeki bu suni artış nedeniyle kaimenin değerinin düşmesi sağlanırdı. Kaimenin değeri düşünce halk paniğe kapılır ve elindeki kaimeyi satmaya çalışırdı. Bankerler ise piyasada oluşan panik dalgası esnasında da ucuza alabildiği kadar kaime satın alırdı.

Yani Bankerler kaime üzerinde istediği zaman istediği gibi oyun oynatabiliyor, fiyatının düşmesini istediği zaman piyasaya kaime sürüyor, yükselmesini istediği zaman da piyasadan kaime topluyordu. Bu Hava Oyunları suç kabul edildiği halde Saray içinde bile birçok üst düzey devlet yetkilisinin oynadığı oyunlara dönüşmüştü. Hatta rüşvet ve yolsuzluğun üstünü kapatmak için sığınılan bir bahane haline bile gelmişti. Rüşvet alan bazı bürokratlar, servetlerinde meydana

gelen artışın nedenini 'Hava oyunlarında kazandım' diyerek açıklamaya başlamıştı.

Kısacası ikinci kaime uygulamasında kaybeden devlet ve milletin kendisi olurken kazananlar ise oyunu kuranlar ve oyuna müsaade edenlerin kendisiydi. İkinci kaime sonunda kimlerin zengin olduğunu ve servetine servet kattığını bir kenara bırakırsak mali disiplin ve finansal bütçe açısından kaimenin bir kez daha tedavülünden kaldırılması kaçınılmaz olmuştu. Ancak Osmanlı'da ikinci kaime denemesini tedavülünden kaldırmak ilki kadar kolay ve rahat olmayacaktı. Çünkü piyasadaki kaimelerin karşılığı kasada yoktu ve iptal işlemleri doğal olarak ağır işledi. 1879'da başlayan süreç 1884'e kadar uzayarak 5 senede sonuç vermişti.

■ Haliç'ten Osmanlı Bankası'nın ve Galata Kulesi'nin görünümü, 1900.

■ *II. Abdülhamid'in 19 Mayıs 1909 tarihinde Osmanlı Bankası'na yazdığı ve hesabının bakiyesini talep eden mektubu.*

Dersaadet'de Osmanlı Bankası Müdiriyyet-i Umumisi'ne İdare-i velakârîlerine resî'l-mal (anapara) olarak tevdi etmiş olduğum elli iki bindokuzyüzyetmişbir Osmanlı lirasının faiziyle beraber Selanik'de tarafıma teslim edilmek üzere Bankanız memurlarından münasib görülecek bir zata tevdi en ırsalını (gönderilmesini) rica ederim. Bankanızca bu babda memur-ı mahsus izamına (gönderilmesine) lüzum görülür ise harcırahıyla mesarîf-i saire (diğer masrafları) ve memur izamına lüzum görülmeyp de mu'amele-i mezkûrenin Selanik'deki bankalar-dan biri vasıtasıyla ifası münasib görülür ise dahi ol babdaki bi'l-cümle mesarîf (masraflar) doğrudan doğruya tarafımdan tesviye kılınacaktır (karşılanacaktır). Meblağ-ı mezbur memur-ı mahsus ile buyurulur ise memur-ı muma ileyhe ve eğer Selanik'de bir bankaya ihale-i keyfiyet edilir ise mezkûr bankaya icab eden evrak ve saireyi bi'l-imza ita eyleyeceğimi ve husus-ı mezkûreye müteferri (bağlı) kâffe-i mu'amelatın ifasına amade (hazır) bulunduğumu beyan ederim. Abdülhamid Selanik 5 Mayıs 1325.

Birinci ve İkinci Kaime Denemelerinin Karşılaştırılması

Birinci ve ikinci kaime denemelerini karşılaştırdığımız zaman elde ettiğimiz sonuç, dönemin sosyo-ekonomik durumuyla da oldukça ilintilidir.

1. Birinci kaime denemesinde 1 altının fiyatı kaime ile 300 kuruşun üzerine çıkmamıştı. Buna karşın ikinci kaime denemesinde 1 altının kaime değeri 1.400 kuruşa kadar yükselmişti. (Birinci kaime denemesinin sadece İstanbul'a mahsus olduğunu ve kişi başına 9 liralık kaime düştüğünü; buna karşılık ikinci kaime denemesinin çok daha geniş bir coğrafyada geçerli olduğunu ve kişi başına da 0,75 liralık kaime düştüğünü de unutmayalım.) Bunda ikinci kaime denemesinin oldukça sert ve çetin savaş şartlarının etkisi olduğunu söylememiz yanlış olmaz. Ancak asıl neden Galata Bankerlerinin kaime fiyatları üzerinde yarattığı spekülasyonlardı.
2. Birinci kaime uygulamasında kaimelere %12,5 faiz verilirken ikinci uygulamada kaimeler faizsiz tedavüle girmişti. Bu da ilk uygulamada kaimelerin değerinin düşmemesinde etkili olmuştu. İlk uygulama olduğu için de henüz tecrübe edilmiş bir durumda değildi ve Bankerler kaime üzerinde etkili bir spekülatif oyun kuramamıştı.
3. İkinci kaime uygulamasında kaimenin değerini yitirmesinde en etkili unsurlardan biri de henüz kaime piya-

saya çıkmadan önce 1875'de Osmanlı'nın borçlarını yarı yarıya indirme kararının olmasıydı. Bu karar, Osmanlı ekonomisine olan güveni derinden ve kökten sarsmış Osmanlı tahvil, senet gibi değerli kâğıtların değerini yitirmesine neden olmuştu. Dolayısıyla kaime de bu güvensizlikten payını almıştı.

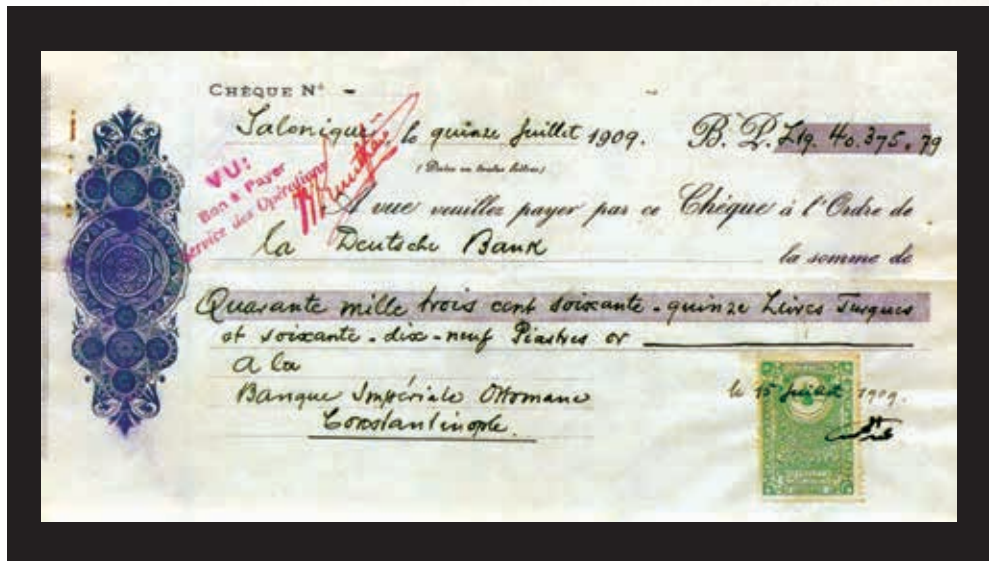
4. Her iki kaime uygulamasında da kaimeler piyasaya ağırlıklı olarak karşılıksız sürülmüştü. Yani piyasadaki kaimeler oranında devletin kasasında değerli maden bulunmuyordu. Oysa Avrupa ve Çin örneğinde gördüğümüz üzere kâğıt paralar tedavül edilmeden önce mutlaka bir karşılığı olması gerekirdi.

5. İlk uygulamada kaime altın, ikinci uygulamada ise 130 kuruşluk metelik karşılığında piyasaya sürülmüştü. Bu da ikinci uygulamanın neden birinciye

göre daha başarısız olduğunun bir diğer nedeni olarak gösterilebilir.

6. Her iki uygulamada da kaime ile birlikte piyasada altın ve gümüş mecdiye, bakır ve sair sikkeler de işlem görmüştü. Bu da kâğıt paraya olan güvensizliğin hâkim olduğu bir ortamda halkın kaimelere yönelmemesi için önemli bir etkendi.

The Times gazetesi 13 mart 1877 tarihli nüshasının 5. sayfasında kaimeyi 'konvertibl olmayan kâğıt para' (The kaime, or inconvertible paper currency...) olarak tanımlamıştı. Birinci denemede de ikinci denemede de kaime geniş halk kitlelerini büyük zarara uğratmış ancak yukarıda da değindiğimiz üzere başta Banker Zarifi olmak üzere Galata bankerlerini, Sultan 2. Abdulhamid'i ve Galata Sarraflarını zengin

■ II. Abdülhamid'in Deutsche Bank lehine 40.375,79 liralık 15 Temmuz 1909 tarihli imzalı çeki.

etmiş, servetlerine servet katmasını sağlamıştı.

Bankerler, kaime üzerinden spekülasyon yaratıp çeşitli oyunlarla mevcut durumdan mümkün mertebe en azami faydayı sağlamayı başarmışlardı. Avrupalı sermayedarlarla kurdukları yakın ilişkilerin de ekmeğini güzel bir şekilde yemişlerdi. Avrupa'dan aldıkları düşük faizli kredilerden elde ettikleri paraları Osmanlı hükümetine yüksek faiz ve kısa dönemlerle satmayı başarmışlardı. Osmanlı, zaten borçlu olduğu Avrupa devletlerinden kredi çekemediği için ve özellikle 93 Harbinin kaybedilmesiyle Yeşilköy'e kadar gelen Rus'ların tazmi-

nat için sıkıştırmalarından dolayı kendisine bir kene gibi yapışan bu asalaklığa hayır diyecek gücü yoktu.

Banker adı altında Osmanlı'ya tefeciliğin en yüksek ve bariz örneğini gösteren Galata Bankerleri Osmanlı üzerindeki etkisini Düyun-u Umumiye kuruluna kadar sürdürmüştü. Bir keneden kurtulan Osmanlı ise ne yazık ki vücudunu saran ve tüm vücuduna yayılan virüsü durduramayacak; 1881'den 1. Dünya Savaşına kadar bir daha asla kendi başına karar alamayacaktı.

Düyun-u Umumiye, Osmanlı'nın tüm vücuduna metastaz yapacaktı.

■ Osmanlı Bankası tarafından yatırımcılara verilmek üzere hazırlanan 50 adet General Enterprise Co. Ltd. hissesinin geçici sertifikası.

On Birinci Bölüm

**DÜNYADA
DENGELER DEĞİŞİRKEN
OSMANLI YENİ KAİME
TELAŞINDA**

Enver Paşa, Talat Paşa ve Cavid Bey

Osmanlı Devleti'nin üçüncü kâğıt para basma deneyimi ya da daha uygun ifadeyle üçüncü kaime denemesi sadece Osmanlı'nın değil Avrupa ve dünyanın en buhranlı ve sorunlu döneminde yaşanmıştı. İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya gibi ülkeler kendi aralarında ciddi bir çatışma içine girmişti. Çatışmanın ana nedeni de Asya, Afrika ve Ortadoğu devletleri üzerindeki sömürge hakları üzerinde anlaşılabilirdi. Sömürgecilikte uzmanlaşmış İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerin karşısına Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi yeni ülkeler çıkmış ve bu ülkeler özellikle Asya ve Afrika pazarında kendine yer bulmak niyetindeydi.

Elbette ki bu çatışmadan Osmanlı da nasibini almış ve en ağır bedeli ödeyecek devletlerden biri olmuştu. Üçüncü kaime uygulaması da işte bu çatışmanın bir unsuru ya da doğal sonucu olarak doğmuştu. Almanya, Osmanlı Devleti

■ Enver Paşa

ile yakın ilişki içine girerek kendisine yeni pazar kapıları açmak niyetindeydi. Osmanlı ile Almanya'nın yakınlaşması hükümette karışıklıklara neden olsa da, ilk başlarda devlet olası çatışmalardan uzak durma eğilimindeydi. 1. Dünya Savaşı başlamadan önce Avrupa ülke-

leri arasında bloklaşma çoktan gerçekleşmiş, bir tarafta Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya diğer tarafta da İngiltere, Fransa, Rusya, Bulgaristan vardı. Burada konumuz dışında olduğu için blokların oluşum nedenleri üzerinde uzun uzun durmaya gerek yok ama özellikle Rusya, Osmanlı'nın tarafsız kalmasını en çok isteyen ülkeler arasındaydı. Çünkü böylece İngiltere ve Fransa, Boğazları kullanarak Rusya'ya ulaşabilecekti. Almanya ise her açıdan Osmanlı'nın savaşa girmesini istiyordu. Savaşın başlarında Osmanlı tarafsız kalmayı tercih etse de, İttihatçıların önde gelenlerinin etkisiyle 27 Eylül 1914'te kendisine sığınarak Osmanlı donanmasına dâhil olan Yavuz ve Midilli isimli gemilerin Rus limanlarını bombalamasıyla savaşa resmen girmişti.

İttihatçıların etkisiyle dedim; bunu biraz daha açarak Osmanlı'nın kendisini yıkıma götüren ve tarih sahnesinden silinmesini sağlayan bu sürecin üzerinde durmak gerekiyor. İttihat ve Terakki'nin en önemli üç ismi Enver Paşa, Talat Paşa ve Cavid Bey'di. Henüz büyük savaş başlamadan önce bu 3 kurmay isim, Osmanlı'nın olası savaşa girmesi durumunda doğabilecek ve mevcut mali sıkıntılarının çözümü için finans arayışı içindeydi. 1914-15 bütçesi 34 milyon altın liraydı ve bunun 14 milyonu Düyun-u Umumiye'nindi. Osmanlı sadece 20 milyon lira ile devlet giderlerini karşılamak zorundaydı. Borç ve parasızlık had safhadaydı. Bir an önce kredi bulmak ve yaklaşan savaş öncesi orduyu finanse etmek gerekiyordu. Bu amaçla Almanya'dan gizli sayılabilecek bir kredi talebi oldu.

Osmanlı'nın Almanya ile Yakınlaşması Tesadüf Değildi

Osmanlı ile Almanya'nın yakınlaşması aslında birdenbire olmamıştı. Osmanlı özellikle 18. ve 19. yüzyıl boyunca Rusya, İngiltere ve Fransa ile hiç de iyi ilişkiler içinde değildi. Bu ülkelerin Osmanlı'nın hem toprak bütünlüğüne hem de yer altı kaynakları başta olmak üzere temel ekonomik kaynakları üzerinde gözü olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle ekonomik anlamda yaşanan sıkıntılar bu ülkelerin Osmanlı'nın üzerine kâbus gibi çökmesine neden olmuştu. Dolayısıyla Osmanlı üzerinde herhangi bir talebi olmamış tek ülke vardı o da Almanya'ydı. Ayrıca başta 2. Abdulhamid olmak üzere Osmanlı yöneticilerinin diğer emperyalist devletlere karşı düşmanlıkları yükseliyor ve Almanlara duyulan yakınlık artıyordu.

Osmanlı-Alman ilişkilerinin gelişmesinde en etkili olayların arasında Alman İmparatoru 2. Wilhelm'in Sultan Abdulhamid'i ziyaret etmesi yer alıyordu. Ekim 1888'de Anadolu Demiryolları imtiyaz hakları Almanlara verilmiş, deniz ulaşımı için Deutsche Lavente Linie kurulmuş, 1903 yılında da Bağdat Demiryolu imtiyaz hakkı Almanlara teslim edilmişti. Deutsche Bank'ın aracı olduğu veya kendisinin doğrudan katıldığı Osmanlı topraklarındaki yatırımların tutarı 1880'de 40 milyon mark iken 1913'de 600 milyon marka ulaşmıştı. Yine Almanya 1880'de Osmanlı borçlarının ancak %4,7'sini karşılıyorken, bu oran 1912'de %19,3'e çıkmıştı.

Almanya'nın Osmanlı üzerindeki etkisi dostane olarak tanımlanıyordu. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın karşısında bir Alman sempaticizmi oluşmuştu. Tüm bu nedenlerden dolayı da bu oldukça anlaşılır gerekçelere dayanıyordu. Dolayısıyla Osmanlı, kredi için Almanya'nın kapısını çalmıştı.

Almanya'nın Kredi İçin Tek Talebi: Savaşa Girin!

Almanya, Osmanlı'nın bu talebine olumlu cevap vermiş, %6 faizle Osmanlı'ya 5 milyon lira kredi vermeyi kabul etmişti. Ancak bir şartı vardı; Osmanlı savaşa girerse para verilecekti. Almanya, kredinin 250.000 lirasını sözleşmeden 10 gün, 750.000 lirasını İngiltere veya Rusya'yla savaşa girdikten 10 gün ve geri kalanını da büyük savaşa girdikten 1 ay sonra her ay 400.000 lira taksitlerle vermeyi taahhüt etmişti. Ancak bu teklif ilk başlarda hükümet içinde büyük tartışmalara neden olmuş,

■ Mehmet Talat Paşa

İttihat ve Terakki'nin önemli isimleri Enver Paşa, Talat Paşa ve Cavid Bey arasında fikir ayrılığını doğurmuştu. Enver Paşa, Düyun-u Umumiye'nin gelirine el koymayı bile önerirken Cavid Bey ise buna karşı çıkmıştı. Enver Bey önceliğin askeriye'nin bütçesi olduğunu Cavid Bey ise önceliğin dış borçların ödenmesi olduğunu savunmuştu. Cavid Bey, Maliye Bakanıydı ve Enver Paşa tarafından ilan edilen seferberlikten bile iki gün sonra haberi olmuştu.

Seferberliğin ilanı ile Osmanlı asker sayısı 800.000'e ulaşmıştı ve Cavid Bey, böyle bir orduyu beslemeye güçlerinin yetmeyeceğini belirtmiş ve fikir ayrılıkları giderek artmıştı. Nitekim Osmanlı'ya sığınan Yavuz ve Midilli'nin Rus limanlarını bombalamasıyla girilen savaşın hemen ardından Cavid Bey, Maliye Bakanlığı görevinden istifa etmişti. Her ne kadar görevi Dâhiliye Nazırı (İç İşleri Bakanı) Talat Paşa vekâleten yürütse de Cavid Bey, gölge Maliye Bakanı gibi çalışmaya devam etmişti. Tüm

■ Jön Türk hareketinin iktisatçısı ve Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey

bu gelişmeler içinde Osmanlı'nın en önemli sorunu ve acil çözmesi gereken konu savaşın finansmanını nasıl sağlanacağıydı? Hükümet kaynak yaratmak için birçok tedbire başvurmuştu.

Kaynak Yaratmak İçin Alınan Tedbirler

Bunlar arasında;

- Bedelli askerlik uygulaması (Müslim ve gayrimüslim vatandaşların hepsini kapsayacak şekilde askerlikten muafiyet bedeli 30 altın olarak belirlenmişti),
- Memur maaşlarının yarıya düşürülerek ödenmesi (ancak devlet diğer yarısını borç hanesine yazmıştı),
- Ordunun kullanacağı bazı eşya ve mallara bedeli daha sonra kısmen ya da tamamen ödenmek üzere el konulması (tekâlif-i harbiye uygulaması olarak bilinir),
- İç borç ödemelerinin ertelenmesi
- Kapitülasyonların kaldırılması (8 Eylül 1914) vardı.

Osmanlı Bankası Kağıt Paraya İzin Vermemişti

Ancak tüm bunlara rağmen aylık 500.000 lira olarak hesaplanan ancak daha sonra aylık 3.000.000 liraya çıkan ordunun finansmanında ciddi sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştı. 1914 yılının Kasım ayında hükümet, Osmanlı Bankası'nın kapısını çalmıştı. Almanya'dan sağlanan 5.000.000 kredi teminat gösterilerek Bankadan 15.000.000 liralık banknot çıkarılması istenmişti. Ancak evdeki hesap çarşıya uymayacaktı.

Bankanın adı Osmanlı olsa da merkezi Paris'teydi ve Fransız-İngiliz ortaklığındaydı. 1863 yılından bu yana Osmanlı devletinde kâğıt para basma yetkisini elinde bulunduran Bankanın Paris'teki yönetim kurulu, Osmanlı'nın bu isteğini geri çevirmişti. Bunun gerekçesini anlamak ise aslında çok kolaydı. Bankanın hissedarı olan iki ülke Osmanlı ile savaştaydı ve düşman ülke olan Osmanlı'yı finanse etmek istememişlerdi. Ama gerçekte asıl neden Osmanlı'nın banknot çıktıktan sonra bir kanun çıkartarak bankaya el koyma ihtimali vardı ve özellikle Tekâlif-i Harbiye uygulaması varken bu ihtimal oldukça da gerçekçiydi. Kağıt para çıkarma yetkisini elinde bulunduran Osmanlı Bankası, yeni kağıt para çıkarmak istemiyordu. Osmanlı Hükümeti ise ilk iki acı deneyime rağmen mali krizin kağıt para basımı ile çözülebileceğini düşünüyordu. Ancak Osmanlı Bankası ile yapılan görüşmeler olumsuz sonuçlanmıştı. Bankanın bu tavrı hükümeti oldukça sınırlendirmişti. Osmanlı Bankasına el koyma fikri bile gündeme gelmişti. Ancak Cavid Bey, bu fikre karşı çıkarak el koymanın bir anlam ifade etmediğini, önemli olanın güçlü bir mali güç olmadan çıkartılacak paranın bir anlam taşımadığını söyleyerek bu öneriyi reddetmişti.

Almanya'nın Baskısı ve Wasserman'lı Günler

Osmanlı'nın yaşadığı mali krizi aşması ise aslında Almanya'yı çok yakından ilgilendiriyordu. Çünkü Osmanlı'nın mali krizden dolayı savaştan çekilmesi Almanya açısından çok önemli bir cephenin kapanması anlamına geliyordu.

■ 17 Ağustos-12 Eylül 1914 tarihleri arasında 130.000 adedi İstanbul'da kasa makbuzlarının arkasına basılan Osmanlı Bankası'nın bir liralık banknotunun ön yüzü.

■ Londra'da basılıp 15 Eylül-29 Aralık 1914 tarihleri arasında 1.437.000 adedi ihraç edilen Osmanlı Bankası'nın bir liralık banknotunun ön yüzü.

■ 10 Kasım 1910 tarihli Cem Dergisi'ndeki karikatürde, Osmanlı Bankası'nın "Osmanlı"lığı bu şekilde sorgulanmıştı. Osmanlı Bankası genel müdürlük binasının üzerindeki "Osmanlı" kelimesi ile oynanarak eleştirilmişti. "Osmanlılıkla en az münasebeti olan bir müessese" tanımlaması yapılmıştı.

Bu esnada Almanya devreye girerek Osmanlı ekonomik sistemi için tarihi bir karar alınmasını sağlamıştı. Almanya, Osmanlı hükümetine sürekli baskıda bulunarak Osmanlı Bankası'nın İstanbul'daki Fransız ve İngiliz direktörlerine *şol verilmesini* istemişti. Amaç, banka yönetimini tamamen ele geçirmek ve yönetimi Türk-Alman ortaklığında kurmaktır. Bu Osmanlı için tarihi bir adım olacaktı. Hükümet içinde Almanya ile yakınlaşmayı onaylamayan çok güçlü isimler vardı. Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya, Osmanlı'nın savaşı sürdürebilmesi için kâğıt para emisyonunda bulunmasına kaçınılmaz gözüyle bakıyordu. Bunun için Osmanlı hükümetine sürekli baskı yapıyorlar ve Osmanlı Bankası'nın bir an önce Türk-Alman denetimine geçmesini öneriyorlardı. Bu amaçla Alman Banker Eugen Von Wasserman, İstanbul'a getirilmiş ve Alman yanlısı kanat istediğini elde etmişti. Hatta Wasserman öncülüğünde yeni bir banka kurulması ve

o bankanın banknotları çıkarması bile gündeme gelmişti.

Wasserman İstanbul'a gelince hemen çalışmalara başlamış ve amacına ulaşarak Almanya'nın isteğini gerçekleştirmişti. Osmanlı Bankasının İngiliz ve Fransız yöneticileri İstanbul'dan gönderilmiş ve bankanın yönetimine Alman ve Türk isimler getirilmişti. Sonunda Osmanlı Devleti kâğıt para basabilecekti. Ancak güçlü bir mali kuruluşun desteği olmadan kâğıt para basmanın yine hüsrarla sonuçlanmasından korkuluyordu.

Wasserman'dan Derviş'e Değişen Bir Şey Yok

Tarih, tekerrürden ibarettir denir; *Türkiye Cumhuriyeti de bu tarihten yaklaşık 90 yıl sonra girdiği mali bunalımları çözmek için yurt dışından Dünya Bankası direktörlerinden Kemal Derviş'i ülkeye getirecekti.* Wasserman, İstanbul'a gelir gelmez ilk iş olarak hükümet içinde çalışmaya başlamıştı. Alman Banker Wasserman, tıpkı bu tarihten yıllar sonra ülkeye gelecek olan Derviş gibi yapısal kararların alınmasını sağlamıştı. O dönem Dünya Bankası'nda görev yapan Derviş, krizin patlak vermesinin ardından Ecevit tarafından Türkiye'ye davet edilmişti. Derviş de Türkiye'ye gelir gelmez Derviş'in 15 Kanunu olarak kabul edilen yasaları hayata geçirmişti. Bu yasalar arasında ise bankalar özel bir yer tutmuştu.

Derviş, Türkiye'ye geldiğinde Türkiye ekonomisi için olmazsa olmaz bazı şartlar öne sürmüştü. Bu şartlar;

1. Uluslararası Tahkim Yasası
2. Telekom Yasası
3. Şeker Yasası
4. Tütün Yasası
5. Tuz Yasası
6. Doğalgaz Piyasası Yasası
7. Merkez Bankası Yasası
8. Bankacılık Yasası
9. Sivil Havacılık Kanunu
10. Kamulaştırma Yasası
11. Bütçe Değişikliği Yasası
12. Görev zararları ve bazı fonların tasfiyesini öngören yasa
13. Ek Bütçe Yasası
14. İhale Yasası
15. Ekonomik ve Sosyal Konsey Yasası

3 Mart 2001'de ekonomiden sorumlu devlet Bakanı olan Derviş, özellikle bankacılık sektörüne birtakım düzenlemeler getirmiş ancak yaşanan ekonomik krizin etkisiyle erken seçime gidilmiş ve hükümet değişmişti.

Yıllar Sonra Açıklanan Ecevit'in Derviş Pişmanlığı

Ecevit ailesiyle belgesel çalışması için bir araya gelen gazeteci Mehmet Çetingüleç, **'Ecevit'in Anıları: 12 Yıl Saklı Tutulan Veda Sohbetleri'** kitabıyla ilgili Hürriyet'ten İpek Özbey'e yaptığı konuşmada o karanlık yıllara ışık tutmuştu. Yıllar sonra Türk basınında bu konu şu cümlelerle kamuoyuna duyurulacaktı;

"...Ecevit'in Kemal Derviş'e dair 'hayal kırıklığı'nın kitaba yansyanın çok ötesinde olduğunu aktaran Çetingüleç, Derviş'in 'erken seçim' sözünü dillendirmesinden sonra ABD'ye gidip 12 gün boyunca Ecevit'in telefonuna çıkmadığını söyledi.

Çetingüleç şöyle devam etti: "Döndükten sonra Ecevit'le baş başa görüşerek istifa etmesinin yararlı olacağını söyleyecek kadar ileri gitti. Bu cüret Ecevit'i çok kızdırdı. Derviş'in partisini bölmede itici güç olduğunu görmüştü. İhanete uğradığını düşünüyordu. Seçim hezimetinden sonra bu kez Ecevitlerin evinde ailece oturduğumuz bir yemekte geçmişin muhasebesi yapılıyordu. Söz Kemal Derviş'ten açıldı: 'En büyük pişmanlıklarımdan birisidir. O şeytani hesaplar içerisindeydi!' Şaşırarak, çünkü Ecevit'in bilinen üslubuna uymayan bir tepkiydi. Ama bu cümlede ne kadar ağır bir hayal kırıklığının yüklü olduğunu tahmin edebiliyorduk."

Bülent Ecevit'in de tek amacı bozulan Türk ekonomi ve mali sistemine yönelik kalıcı önlemler almaktı. Ancak Derviş ile olan macera, kendisi ve partisi açısından oldukça kötü bir bedelle sona ermiş, 2002 yılında yapılan erken seçimde iktidardan düşmüş ve AK Parti iktidara gelmişti.

Şüphesiz 1914 yılında da Cavid Bey, tedavüle sürülecek kâğıt paranın itibarını düşünmüştü. Emisyon bankası işlevinin geçici olarak Düyun-u Umumiye'ye devredilmesini önermişti. Bu öneriyi Düyun-u Umumiye yönetimi benimsemişti ama bir şartı vardı; çıkarılacak kâğıt para altın karşılığı olmalıydı. Aksi durumda bu paraların Osmanlı Bankası banknotları karşısında değer yitirmesi söz konusuydu. Ancak yaşanan olaylar hiç de istenildiği gibi gelişmemişti.

On İkinci Bölüm

OSMANLI SAVAŞA GİRER VE İDARE PARASI DÖNEMİ BAŞLAR

Düyun-u Umumiye İçindeki Savaş

Bu yıllar sadece Osmanlı açısından değil tüm dünya tarihi açısından önemli gelişmelere sahne olmuştu. Sonunda beklenen olmuş Osmanlı, Almanya müttefiki olarak savaşa girmişti. Bu dönemde savaş giderlerini karşılamak ve borçları finanse etmek gibi nedenlerden dolayı ülke içinde kâğıt para çıkarılması tartışılmış ancak kâğıt para çıkarma yetkisini tek başına elinde bulunduran Osmanlı Bankası buna izin vermemişti. Sonuçta bir önceki bölümde anlatıldığı gibi Almanya'nın isteği olmuş, Banka yönetimine el konularak yönetime Türk ve Alman isimler getirilmişti. Ancak Cavid Bey, arkasında büyük bir mali güç olmadan çıkarılacak kâğıt paranın sonunun felaket olacağını bilebilecek kadar maliyeden anladığı için kâğıt para basımı için onay vermek istememişti.

Almanya'da alınan 5 milyon liralık avans da aynen altın olarak harcanmıştı. Cavid Bey, emisyon bankası işlevinin ge-

çici olarak Düyun-u Umumiye'ye devredilmesini önermişti. Bu öneriyi Düyun-u Umumiye yönetimi benimsemişti ama İdare'nin bir şartı vardı; çıkarılacak kâğıt paranın altın karşılığı olmalıydı.

Düyun-u Umumiye'nin ikna edilmesi ve İdare'nin Osmanlı'nın kâğıt para çıkarmasını desteklemesi birçok açıdan anlam taşıyordu. Osmanlı'nın bozulan ekonomik ve mali sisteminin basılan kâğıt paralarla düzeltilmeye çalışılması ve savaş finansmanının sağlanması doğal olarak Osmanlı cephesinde moralleri yükseltmişti. Ama Düyun-u Umumiye'nin bu kararı alması sanıldığı kadar kolay olmamıştı. Osmanlı Devleti'nde temel gelirlerin önemli bir kısmına el koyan Düyun-u Umumiye içinde de adeta masa başı savaş yaşanmış ve bu karar İdare'nin içindeki Alman, Avusturyalı, Osmanlı ve İtalyan temsilcilerin ittifakıyla çıkmıştı. Ancak İdare içindeki ittifak temsilcileri çok kolay şekilde ikna olmamıştı ve onları da ikna etmek için büyük çaba harcanmıştı. Özellikle Alman temsilci, Düyun-u Umumiye'nin yetki ve görevlerinden bahsederek kâğıt

■ 5 liralık evrak-ı nakdiye

■ 10 Temmuz 1915'ten itibaren ihraç edilmeye başlanan evrak-ı nakdiyeden 1 liralık küpür

■ 10 Temmuz 1915'ten itibaren ihraç edilmeye başlanan evrak-ı nakdiyeden 2 1/2 liralık küpür

para çıkarma konusunda işi yokuşa sürmesi üzerine Cavid Bey, kararlı bir konuşma yapmış, Osmanlı'nın kâğıt para çıkarma konusunda kesin kararlı olduğunun altını çizmişti.

Cavid Bey, İdare'nin kefaleti olmaksızın çıkarılacak kâğıt paranın değerinin düşeceğini, bunun da ticareti olumsuz etkileyeceğini, Osmanlı ticaretinin ise sadece Almanya ve Avusturya ile sınırlı olduğundan dolayı her iki devletin de olumsuz etkileneceğini söylemişti. Bu savunma üzerine Almanya, Avusturya, İtalya ve Osmanlı temsilcileri olumlu görüş bildirerek İdare'nin desteği sağlanmıştı. Bu karara İngiltere, Fransa ve Osmanlı Bankası temsilcileri sert tepki göstermiş ve karar protesto bile edilmişti. Ancak bu protestoya rağmen İdare 25 Mart 1915'te Osmanlı'nın çıkaracağı kâğıt paraları altın karşılığında destekleme kararı almıştı. 1. Dünya savaşı askeri cephede tüm hızıyla sürerken adeta Düyun-u Umumiye içinde de savaşın taraflarının temsilcileri arasında masa başında cepheler oluşturulmuş ve bu savaş Osmanlı kazanmıştı.

İngiliz ve Fransızların Yerini Almanlar Almıştı

Kâğıt para emisyonu için gerekli altının sağlanması amacıyla Cavid Bey başkanlığında bir heyet 23 Şubat 1915'de önce Viyana'ya, ardından Berlin'e gitmişti. Heyet, görüşmeler sonucu gerekli altını sağlamıştı. 27 Mart 1915 günü Almanya ve Avusturya hükümetlerinden toplam 150 milyon frank borç alınmıştı. 12 Nisan 1915 tarihli bir geçici yasayla Düyun-u Umumiye İdaresi'ne tamamı altın 150 milyon frank ödenerek, karşılığında 6.583.094 liralık kâğıt para çıkarılması kararlaştırılmıştı. 3 Temmuz 1915 günü ise Düyun-u Umumiye'yle kâğıt para ihracı üzerine bir sözleşme imzalanmıştı. Sözleşme uyarınca çıkarılacak kâğıt paraların karşılığı Berlin'de ve Viyana'da tamamen altın olarak Düyun-u Umumiye'ye devredilecek ve Düyun-u Umumiye yönetimi ise barış sözleşmesi imzalanışından altı ay sonra kâğıt paraların karşılıklarını altın olarak hamillerine ödemeyi taahhüt edecekti.

■ Cavid Bey

4 ay gibi bir süre içinde Osmanlı Devleti, Osmanlı Bankası'nı devre dışı bırakarak 3. Sürüm kaimeleri piyasaya çıkarmıştı. Ancak, ilk iki kaime değerlendirmelerinde İngiliz ve Fransa etkisi altındaki Osmanlı ekonomisi bu sefer Alman ve Avusturya etkisi altına girmişti.

Yeni Paralar Savaş Zamanında Çıkartılmıştı

10 Temmuz 1915'de tedavüle sürülen ilk kâğıt paraya "*Birinci Tertip Evrak-ı Nakdiyye*" adı verilmişti. Hükümet, kaimelerin tedavülünü zorunlu kılmıştı ve kaimeler şahıslar ve şahıslarla devlet arasındaki tüm alışverişlerde nakit görevi görecekti. Bu kurala uymayanlara ise 1-15 Lira arası nakit para cezası ve 1 günden 1 aya kadar da hapis cezası öngörülmüştü. Basılacak paranın şekli ve yazılar da Türk ve Alman yetkililer tarafından belirlenmişti. Hazine, Düyun-u Umumiye'ye kaime çıkartırken ve piyasadan toplarken yapacağı masraflar için 20.000 lira da tahsis edilmişti. Önceki kaime uygulamalarından ağzı yanan Osmanlı hükümeti, bu kez işi sıkı tutuyor ve kaimelerin değer kaybetmemesi için her türlü spekülasyonların önünü kapamak istemişti. Hükümet; kaimeler altın karşılığı basıldığı için kaimelerin karşılığı olan altınların bir kısmının Almanya'da, bir kısmının da Avusturya'da saklı tutulduğunu açıklamıştı. Altınların İstanbul'da tutulmama gerekçesi olarak da İstanbul'a getirmelerinin riskli olduğu söylenmişti. Böylece halkın kaimelere olan güveninin artması planlanmıştı. Ne acıdır ki Osmanlı, bu açıklama ile bile aslında ne

kadar zayıf ve güçsüz olduğunu ortaya seriyor, güven duygusu için Almanya ve Avusturya bankalarının ve güvenliğinin ismini geçiriyordu.

Ancak savaş yıllarıydı. Osmanlı, yeni kâğıt paralar ile biraz rahatlamıştı. Ama artan savaş maliyetleri nedeniyle kaçınılmaz son gerçekleşmiş, kâğıt paranın değeri düşmüş ve borçlar ödenemez duruma gelmişti. Her geçen gün artan askeri masraflar karşılanamaz durumdaydı. Savaşın başından beri Osmanlı Devleti Almanya'dan Kasım 1914'de 95 milyon, Nisan 1915'de 80 milyon olmak üzere toplam 175 milyon altın mark borç almıştı. Ayrıca silah ve teçhizat için Alman firmalarına 150 milyon mark borçlanılmıştı. Osmanlı her sıkıştığında Almanya'nın kapısını çalmış, borç almıştı. Artık Almanya, Osmanlı'ya verdiği paraları geri alamayacağı riskinden dolayı borç vermek istememiş, Osmanlı'ya kendi emisyon bankasını kurarak kısmen altın karşılığı olan kâğıt para çıkarmasını önermeye başlamıştı. Osmanlı hükümeti ise Osmanlı Bankası dururken yeni bir emisyon bankası kurma önerisine yanaşmamıştı. Talat Paşa, Almanlara, hükümetin Osmanlı Bankasını satın alıp onu emisyon bankasına dönüştürmeyi düşündüğünü bildirmişti. Ancak bu düşünce ancak savaş sonrası, Banka yetkilileriyle yapılacak barış görüşmeleri içinde olabilecekti ve uzak bir ihtimaldi.

Tekâlif-i Harbiye Kanunu

Osmanlı'nın elindeki kaimelerin tamamı harcanmıştı. Diğer taraftan da savaş ortamı olduğu için normal gelirler

bile toplanamaz durumdaydı. Osmanlı bu dönemde büyük tartışmalara neden olacak bir kanunu hayata geçirdi. Gelir yaratmak ve ordu talebini karşılamak üzere “*Tekâlif-i Harbiye*” adı altında üretici ve tüccarın malına el koyan kanun yayınlanmıştı. Bu uygulama halk arasında hoşnutsuzluk yaratmış, savaşla birlikte aksayan piyasa ekonomisi tümüyle altüst olmuştu. Zaten bozuk olan ekonomi bu kanun ile daha da sarsılmış, piyasalara güven duygusu tamamen ortadan kalkmış ve halk elindeki malın zorla elinden alınmasından dolayı tamamen mutsuz durumdaydı. Osmanlı’ya para lazımdı. Ancak ısrarla Almanya, borç vermeyi reddetmişti. Sonuçta Osmanlı hükümeti artık bu tür yöntemlerle savaşın sürdürülemeyeceğini Almanya’ya bildirerek kardeş ve müttefik ülkesi Almanya’dan ivedi olarak borç talebini yinelemişti. Kaimelerin karşılığı olarak altınlar hala Almanya ve Avusturya’daydı. Bu Osmanlı’nın işine geliyordu. Çünkü o altınların verdiği güvence sayesinde piyasaya kâğıt para sürebiliyordu. Bu süreçte Almanya, Osmanlı’nın piyasaya süreceği yeni kâğıt paralar için farklı bir çözüm önerisi bulmuştu. Çıkarılacak kâğıt paraya karşılık olarak barıştan bir yıl sonra altın para ile ödemeyi taahhüt ettiği hazine bonoları vermeyi önermişti. Yani ikinci tertip kaimeye karşılık Alman hazine tahvilleri karşılık gösterilecekti.

Böylece 31 Ekim 1915 günü çıkan yasayla 7.902.000 liralık Alman hazine bonosu Düyun-u Umumiye’ye yatırılmış ve karşılığında 6.000.000 lira tutarında “*İkinci Tertip Evrak-ı Nakdiyye*” piyasaya sürülmüştü. Daha sonra Almanya’dan

■ Yarım liralık evrak-ı nakdiyyenin baskı tabakası

1915-18 dönemi ve Kâğıt Paranın Hortlaması

Osmanlı hükümeti savaşa alalecele girmiş, savaşın getireceği mali külfet açısından hazırlıksız yakalanmıştı. Savaşın finansmanı için bir kez daha kâğıt para basmaktan başka çare yok gibiydi. Osmanlı Bankası banknot ihraç imtiyazını hükümete iade etmiş, hükümet de temmuz ayında “evrak-ı nakdiye” adıyla anılan kâğıt paraların ilk serisini ihraç etmişti. Bu seri temkinli bir şekilde altın karşılığı garantisi”yle çıkarılmıştı. Fakat ikinci seriden itibaren bu temkin bırakılmış, giderek artan miktarlarda ve farklı kupürlerde karşılıksız evrak-ı nakdiyyenin ihracına başlanmıştı. Oldukça kalitesiz bir şekilde Almanya’da basılan bu kâğıt paralar dönemin keşmekeşinin de yardımıyla kolayca taklit edilip sahteleri piyasaya sürülüyordu. Savaşın sonuna kadar bu kâğıt paranın altın karşısındaki değer kaybı %80’e kadar varmıştı.

alınan avans bir miktar arttırılmış ve kaime miktarı da 6.000.000'dan 7.240.000 liraya yükselmişti. 4 ay sonra da Almanya'dan ek 2.359.000 liralık hazine tahvili daha alınıp toplamda 9.599.000 liralık kaime piyasaya sürülmüştü. Ancak ikinci tertip evrak-ı nakdiye adı verilen kaimeler piyasaya girdiğinde altına değil de hazine bonosuna endeksli olduğu için halkın bunlara olan güveni oldukça düşük olmuştur. İkinci tertip kaimelerin tedavüle sokulmasından biraz sonra, altın lira ile kâğıt lira arasında değer farkı oluşmuştu. Halk ödemelerde madeni para yerine kâğıt para kullanma eğilimi içine girmişti. Yaşanan krizler sonucunda tam yedi tertip kaime basılmasına gidilmişti.

4 Ocak 1916 tarihinde *Üçüncü Tertip Evrak-ı Nakdiyye* tedavüle girerken sırasıyla 13 Eylül 1916'da dördüncü tertip, 19 Nisan 1917'de beşinci tertip, 4 Ekim 1917'de de altıncı tertip kaimeler piyasaya girmişti. Son yani yedinci tertip kaimeler ise 28 Mart 1918 tarihinde 1918 bütçesinde mevcut açığın kapatılması amacıyla Sultan Vahdetin zamanında çıkarılmıştı. Tüm tertip kaimeler Düyun-u Umumiye İdaresi'nin güvencesi ile çıktığından kaimeler halk arasında *Düyun-u Umumiye paraları* olarak adlandırılmıştı.

Tüm bu süre zarfında ise Almanya, Osmanlı Devleti'ne tam 235.056.344 Lira tutarında kredi açmıştı. Bu miktarın 148.581.400 lirası hazine bonusu, geri kalanı altın, gümüş, Alman markı, ya da Türk lirası olarak ödenmişti. Bu arada Avusturya'dan da bir miktar borç para alınmıştı. Osmanlı müttefiklerin-

den sağladığı olanaklarla 161.000.000 lira tutarında yedi tertip kâğıt para çıkarmış, askerî teçhizat, tahıl, kömür, makine gibi taleplerini karşılamış, Almanya'da özel firmalara olan borçlarını ödemiş, demiryolunun yapımını sürdürmüştü. Düyun-u Umumiye aracılığıyla çıkarılan yedi tertip kâğıt paradan ilki için Almanya ve Avusturya'dan altın karşılık sağlanmış, diğer tertipler Almanya hazine bonolarının güvencesinde tedavüle sürülmüştü.

Osmanlı Ekonomisinde Güç Dengeleri Değişmişti

Bu süre zarfında ise Osmanlı mali sistemi ve sanayisi başta olmak üzere kültürel ve siyasal hayatında tüm dengeler değişmişti. 1800'lü yılların ikinci yarısında İngiltere ve Fransa ağırlıklı olan ve özellikle Fransız Kapitülasyonları ve Baltalimanı Ticaret Anlaşması ile ekonomideki Fransa ve İngiltere'nin hegemonyası Almanya, Avusturya ve İtalya lehine değişmişti. Osmanlı ticaret hacminde İngiltere'nin sanayi gücü %61 iken 1910'da İngiltere'nin ağırlığı

Osmanlı Ticaret Hacminde Sanayi Ülkeleri %

Ülke	1887	1910
İngiltere	61	35
Fransa	18	11
Avusturya	12	21
Almanya	6	21
İtalya	3	12

■ *Kaynak: İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983.*

%35'e Fransa'nın ise %18'den %11'e gerilemişti. Almanya ise %6 olan ağırlığını %21'e, Avusturya ise %12'den %21'e, İtalya ise %3'ten %12'ye çıkarmıştı.

Fatura Esnafa Kesilmişti

Ancak son kağıt para süreci hiç de istenildiği gibi olmamış ve kâğıt paranın değeri her geçen gün düşmüştü. Kâğıt paraya olan güvensizlik, bozuk para sıkıntısı ve kâğıt para karşılığının anında olmaması gibi nedenler piyasa ekonomisini zor durumda bırakmıştı. Piyasa kendi kuralını koymuş ve kâğıt liranın düşüşü önlenememişti. Esnaf ve tüccar, elinde ne kadar az kâğıt para bulundurursa kendini o denli başarılı görüyordu. Bazı esnaf ve tüccar ise eline geçirdiği kâğıt parayı saygın kurumlara devrediyor, eriyip giden parayı cebinde bulunduracağına savaş sonrası değerini yitirmeksizin geri alabileceği bir yatırım yöntemi deniyordu. Yani savaşın kâğıt para ile finansmanı son kertede dar gelirli Osmanlı vatandaşlarının sırtına yükleniyor, "savaş zenginleri" bir şekilde kâğıt paradan kurtuluyordu. Kısacası kâğıt para tedavül işlevini göremez bir haldeydi. Ama Osmanlı Hükümeti, kâğıt paranın değer kaybından esnaf ve tüccarı sorumlu tutmuş ve birçok tüccar değerinin altında kâğıt para kabul ettiği için sürgün edilmişti. 1917 yılının mayıs ayında Beyrut'un itibarlı 15 tüccarı, Şam ve Halep'ten de aynı sayıda tüccar Adana'ya sürülmüştü. Osmanlı'nın üçüncü kaime denemesinin faturası esnaf ve tüccara çıkartılmış faturayı da dar gelirli ödemmişti.

Sürgün Yiyen Esnaftan Hükümet Düşüren Esnafa

Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşulların kötü gitmesi sonucu 1917'lerde sürgün bile yiyen esnaf kesimi, 2000 yılının Türkiye'sinde bu sefer kötü giden faturanın bedelini Ecevit Başbakanlığındaki koalisyon hükümetine kesmiş ve AK Parti iktidarına yolu açmıştı. Krizin faturasını Ecevit'in ekonomik politikalarına kesen bir esnaf dolar kurunun yükselmesini gerekçe göstererek yazarkasasını Başbakan Ecevit'e fırlatmış ve çok ses getiren bir protestoya imza atmıştı. Bu protesto Türkiye'de ilk kez esnafın iktidara gelmesinin önünü açan bir eylem olmuştu. Bu durumu Mahfi Eğilmez'in kendi cümleleriyle tarif etmemiz daha doğru olur; *'Esnaf, 2000'lere gelinceye gücünün tam olarak farkında değildi. Daha çok dinsel motifleri önce çıkaran sağ partilere eğilim gösteriyor ve bu partilere oy veriyordu. 2000'lerde kendi iktidarını yaratabileceğini gördü ve sahneyi aldı. Bunda, Batılı kültüre göre yetişmiş; bilime, sanata, düşünce özgürlüğüne, demokrasiye önem veren insanların iktidarının büyük hatalar sonucu yarattığı*

■ Osmanlı Lirası

2001 krizinin büyük etkisi oldu. 2001 Krizi sonrası yapılan seçimlerde esnaf oylarını, kendisini temsil ettiğine inandığı AKP'ye yönlendirerek bu partiyi açık ara iktidara getirdi. Böylece ilk kez kendi isteğiyle iktidara geçti ama kendi düşüncesine birebir uymayan insanları kenara atıp kendi düşüncesine uygun insanları iktidara taşımış oldular.'

Belki de 1917 yılında kâğıt paranın değer kaybetmesinin bedelini sürgün yiyerek ve çeşitli cezalara maruz kalarak ödeyen esnaf ve tüccarın intikamını, 2001 yılında kâğıt paranın değer kaybetmesinden dolayı üçüncü nesil meslektaşları bu sefer hükümete ödetmiş ve kendi düşüncelerine uygun bir ideolojinin iktidara olmasını sağlamıştı.

Üçüncü Kağıt Paranın Değerlendirilmesi

Osmanlı Devleti'nde denenilen ve her seferinde de büyük hüsrana neden olarak tedavülden kaldırılan kaimelerin izini sürerken koca bir devletin siyasal ve kültürel değişimine de şahit oluyoruz. Özellikle 1. Dünya Savaşı dönemi-ne denk gelen üçüncü kaime denemesi sonunda ise devletin tarih sahnesinden silindiğini görüyoruz. Dış borçlanmalar, Düyun-u Umumiye, sürekli imtiyazlar arayarak ülkeye giren yabancı sermaye yatırımları ve giderek ağırlaşan ve yaygınlaşan kapitülasyonlar sonucunda iktisadi kararları tek başına alamayan bir devlet... Bu süreci başlatan milat ise

■ Sultan Reşat döneminde tedavül edilmiş 5 Kuruş

■ Sultan Reşat döneminde tedavül edilmiş 20 kuruş

■ Sultan Reşat döneminde tedavül edilmiş 1 Lira ön yüzü

■ Sultan Reşat döneminde tedavül edilmiş 1 Lira arka yüzü

bozulan ekonominin düzeltilmesi ve askeri masrafları karşılamak için dış borç arayışı içine girilmesiydi.

İlk dış borç ile kaime arasında doğrudan ilişki vardır. Osmanlı'da ilk dış borç girişimi 1789 yılında olsa da bu girişimden hiçbir sonuç alamamış ve hiç kimse Osmanlı'ya borç vermek istememişti. İlk dış borcu 1854 yılında Kırım Savaşı'nın finansmanını sağlamak için almıştı. Bu yıllar kaime'li yıllardı. Avrupa Devletleri sanayi devrimi hazırlıkları içine girmişken Osmanlı, bu treni kaçırmış ve sanayi ürünlerini ithal eder duruma gelmişti. Bu durum özellikle askeri teçhizat ve silah için de geçerliydi ve ithalat için para gerekliydi. Kaime piyasaya sürüldüğü için madeni paranın yerini kâğıt para almıştı. Bu tamamen yeni bir sistemdi. Önceden Osmanlı paraya ihtiyaç duyduğunda mevcut madeni paraları tahşiş ederek bu ihtiyacını karşılayabiliyordu ama kâğıt paranın çalışma sistemi bambaşkaydı. Dolayısıyla Osmanlı, kâğıt para çıkardığı dönemlerde ekonomide parasal sıkıntı oldukça dış borç yoluna gitmek zorunda kalmıştı. Borçlanmalar karşılığında ise ya bazı bölgelerin gelirleri ya bazı işletmelerden elde edilecek gelirler ya da bazı vergilerin tahsilâtları teminat gösteriliyordu.

Dış borçlanma tamamen savaşların finansmanı, bütçe açığını kapatmak, borcun borçla kapatılması, hayata geçecek demiryolu yapımının finansmanı ya da önceki borçların yapılandırılması amacıyla alınıyordu. 1854'ten 1914'e kadar alınan dış borçların toplamı 347.372.040 Osmanlı altın lirasıyken bu tutarın kesintiler düştükten sonra sa-

dece 222.754.219 lirası kasaya girmişti. Sonuç olarak da temeli kapitülasyonlara kadar uzanan kaimenin çıkarılmasıyla başlayan dış borçlanma ile dibi gören kocaman bir ekonominin çöküşü akabinde önce iç borçların kapatılması için Rüşum-u Sitte İdaresi arkasından da dış borçları da kapayacak şekilde Düyun-u Umumiye'nin ekonomiye el koymas... 1881'de Muharrem Kararnamesi ile ekonominin alacaklı Batı devletlerine teslimi ile başlayan süreç 1918'de başkent İstanbul'un resmen işgali ile sonlanmıştı.

Osmanlı'nın kâğıt para deneyimi sadece bankerleri, sarrafları, 2. Abdulhamid dâhil olmak üzere bazı devlet adamlarını ve bürokratları zengin etmişti ama halkın makûs talihi hiçbir şekilde kırılmamıştı. Devlete olan güven ve inanç sıfırlanmış, halk yoksulluğa mahkûm edilmişti. Üstüne bir de kaybedilen savaşlar ve bunların faturaları eklenince devlet, borçların faizlerini bile ödeyemeyecek duruma gelmişti.

Nitekim makus talih pek değişmeyecek, Türkiye'de 2000'li yıllarda da aynı toprağın insanları yine dış borç, IMF, yabancı sermaye yatırımları ve kotalar karşısında çaresiz kalmıştı. Zaman değişmiş ama yaşanan mali krizlere çözüm yolları değişmemişti. Osmanlı, dış borç alırken ya bazı bölgelerin gelirlerini ya bazı işletmelerden elde edilecek gelirleri ya da bazı vergilerin tahsilâtlarını teminat gösteriyordu; Türkiye ise doğrudan özelleştirmeler ya da yap-işlet-devret modeli ile para ihtiyacını gidermeye çalışıyordu. Zaman değişse de kader aynı ydı...

On Üçüncü Bölüm

OSMANLI'NIN KÂĞIT PARA MİRASI

Düyun-u Umumiye İçindeki Savaş

Üçüncü kaimenin sonu aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de sonu olmuştu. Osmanlı Devleti'nin giriştiği üç kâğıt para denemesi de büyük hüsrân ve acı deneyimler yaşatmıştı. Her seferinde çıkarılan kâğıt para değerini kaybetmiş, devlete olan saygı yitirilmiş, en önemlisi de çok önemli tavizlerin verilmesine neden olmuştu. İlk iki denemede İngiltere ve Fransa sermayedarlarına çok önemli imtiyazlar sağlanmış, Osmanlı Bankası ile devlet içinde devlet kurulmuştu. Üçüncü denemede ise Almanya ve Avusturya'dan yüksek dış borçlar alınmış ve Düyun-u Umumiye ile alacaklı Batı ülkelerinin Osmanlı ekonomisine el koyması tamamlanmıştı. Batı ülkeleri sanayi devrimi ile bambaşka bir dünyaya yelken açarken bu değişime ve yeniliklere ayak uyduramayan ve dümenini Batı devletlerin kışkacına kapıran Osmanlı ise tarih sahnesinden silinip gitmişti.

Osmanlı Devleti tarihi boyunca toplamda üç defa kâğıt para çıkarmaya çalışmıştı. Her denemenin ardından hafızalarda Osmanlı Bankası, Dü-

yun-u Umumiye İdaresi ve 1. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkileri kalmıştı. Onca yoksulluk, çaresizlik, yıkım, savaş ve yoksulluk içinde bundan faydalanarak zenginleşen ve krizleri fırsata çeviren elit bir kesim vardı.

Tüm bu hikâye içinde en masum olanı da kesinlikle kaimenin ta kendisiydi. Halk ve devlet yöneticileri bunca çaresizlik ve yoksulluk içinde kaime üzerinden bir var olma ve direniş mücadelesi vermişti. Ancak yöneticilerin kaime çıkarmak uğruna verdiği imtiyazların bedelini koca bir devletin halkı toptekûn ödemiş, alınan yanlış kararların bedeli tüm dünyada başarısız kâğıt para denemelerinde olduğu gibi kaimeye çıkartılmıştı.

■ Osmanlı'da Sanayi

Garantili Kamu Yatırımları Bugünün İcadı Değil

Osmanlı'nın kaime çıkarmak uğruna verdiği imtiyazlar o kadar fazla ve bedeli ağırdı ki onca yanlış karar varken halkın öfke ve nefretini kaimeye yansıtması ve ona güven duymaması aslında tarihi bir ironi olarak değerlendirilebilir. Öyle ki günümüzde oldukça yaygın olan yap-işlet-devret tarzı kamu yatırımlarının bile başlangıcı üçüncü kaime basımı öncesi döneme benzetilebilir. 1980'lerin ikinci yarısında tekrar hortlatılarak Türkiye'nin önüne getirilen bu model ile ilk anlaşmalar bu tarihten neredeyse 100 yıl öncesine dayanır. 1883 yılında Osmanlı Devleti, Fransız Vagon Lits şirketine İzmir-Aydın-Ödemiş demiryolunun yapımı karşılığında 100 yıl sürecek bir imtiyaza imza atmıştı. Vagon Lits, bu yolu Osmanlı'dan hiçbir bedel almadan yapmayı kabul etmişti. Ama ufak bir karşılık istemişlerdi. Bu hatta sefer yapacak trenlere bir ya da iki vagon ekleme yapılmalı, bu vagonlarda yolculuk daha pahalı ve lüks olmalı ve bu vagonların geliri de Vagon Lits'e kalmalıydı. Eğer bu vagonlar dolmazsa da Osmanlı Devleti, boş kalan koltukların bedelini Vagon Lits'e ödemeliydi. Osmanlı, teklifi hiç düşünmeden kabul etmişti. Tam 100 yıl sonra yani 1983 yılında bu imtiyazın süresi sona erdiğinde firmaya ödenen toplam bedel, yapılan yol bedelinin kat kat üstünde bir miktara ulaşmıştı. Yani Osmanlı, 1883'te verdiği imtiyazın bedelini iki nesil sonrasına bile ödetmişti.

■ 1883'te Osmanlı, Fransız Vagon Lits şirketine İzmir-Aydın-Ödemiş demiryolunun yapımı karşılığında yolcu garantili ihale sistemi ile 100 yıl sürecek imtiyaz vermişti.

Ne yazık ki buna benzer yolcu-hasta-araç-uçak garantili yapılan Şehir Hastaneleri, Havaalanları, köprü gibi ciddi kamu yatırımlarının da bugün basına yansıyan kamusal ödemeleri Osmanlı'nın bu dönemlerinde yapılan uygulamaları hatırlatıyor. Kağıt paranın peşinde koşarken tarihsel farklılıklar olsa da uygulama benzerlikleri ile karşılaşmak geçmiş ile gelecek arasında değişen hiçbir durumun olmadığını göstermektedir. Gerçekten de bu bir coğrafya lanettir, deyiminin yansıması mıdır; yoksa yöneticilerin ideolojik, kültürel ve tarihsel bağının karşılığı olarak tercihlerinin sonucu mudur? Bu sorunun cevabını çalışmanın en sonunda ele alacağız.

Devletin Gelir Kaynakları Yok Gibiydi

Cumhuriyet dönemindeki kâğıt para sürecine girmeden önce dönemin sosyal ve ekonomik koşullarına bakmakta büyük fayda var. Düyun-u Umumiye'nin Osmanlı Devleti'nin temel gelirlerine el koymasının ardından devletin 19. yüzyıldaki önemli gelir kaynakları şöyleydi;

- Müslümanlardan üretimlerinin 1/10'u oranında alınan hayvan vergisi,
- Gümrük, maden ve orman rüsumatı,
- Otonom bölgelerin gönderdikleri vergi ve hediye,
- Topraktan alınan aşar vergisi.

Dolayısıyla devlet, her türlü iktisadî faaliyeti vergilendirmiş ve bu vergilere sırtını dayamıştı. Bundan dolayı vergi gelirlerinin düzeyinin düşmesini engellemeyi en önemli iktisadî ve maliye politikası amacı olarak benimsemişti. Ekonomik hayat üretime dayanmıyor, tamamen ithal mallar alınıp satılıyor ve pazar şartlarını doğal olarak yabancı üreticiler belirliyordu. Anadolu insanının pazardaki rolü mecbur kaldığı yabancı malları almak ve tüketmekti. Tarımsal üretimde Türkler, sanayi ve hizmetlerde azınlıklar ve yabancılar egemendi.

Osmanlı'dan Devralınan Sanayi Yapısı

Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin ardından Osmanlı toprakları İstanbul dahil işgal edilmişti. İşgal döne-

minde İstanbul'da büyük sanayi olarak 1883 yılında kurulan ve 13.969 kişinin çalıştığı Tütün Rejisinin tütün fabrikaları dışında birkaç iplik ve mensucat fabrikası, 2 çimento ve 1 bira fabrikası, 1 buz imalathanesi, 1 saraçhane ve anonim şirket halinde birkaç değirmen bulunuyordu. Devlete ait olan ve Harbiye Nezareti Levazımatı Askeriye Dairesi'ne bağlı çalışan Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Basmahane ve Defterdar Fabrikası da faaliyetliydi.

Clarence Richard ve M.A Johnson tarafından kaleme alınan İstanbul 1920 isimli kitaba göre İstanbul'da 100'den fazla sürekli işçi çalıştıran sadece 3 fabrika bulunuyordu. Ortalama büyüklükte 7 tabakhane bulunuyordu. 350 civarında fırın faaliyetliydi.

Aynı dönemde İzmir'de ise 8 banka şubesi, 60 zeytinyağı fabrikası, 13 sabun fabrikası, 12 tuz yıkama işletmesi, 15 tabakhane, 7 mezbaha, 27 matbaa, 1 bira fabrikası, 57 şarap ve damıtık içki, 2 buz fabrikası, 20 un değirmeni, 8 makarna fabrikası, 35 şekerleme atölyesi, 9 helva imalathanesi, 1 pamuk çekirdeği imalathanesi, 7 pamuklu dokuma imalathanesi, 31 kiremit fabrikası, 12 karton kutu, 12 ahşap kutu, 2 kâğıt, 15 parafin, 9 çorap, 4 vernik, 6 tahin, 5 susam, 4 iplik, 41 mobilya, 3 kâğıt çuval, 1 meyankökü, 1 sigara ve 5 halı fabrikası bulunuyordu.

Dikkat edilirse Avrupa devletlerinin sanayi devrimini tamamlayarak sanayileşme yolunda hızla ilerlediği ve ağır sanayi fabrikalarını kurduğu bir dönemde Osmanlı'nın bir tane bile ağır sanayi kuruluşu bulunmuyordu. Buna karşılık mevcut sanayi yatırımları ise tamamen yabancıların elindeydi.

Kısacası Osmanlı sanayisi küçük ölçekli üretime dayanıyordu. Fabrika diyebileceğimiz büyüklükteki işletmeler ise sadece belirli bölgelerde kurulmuştu. İstanbul ve İzmir'in dışında sanayi yoğunluğu Bursa civarında vardı. Aydın'da da yatırımlar vardı. Ancak bu bölgelerdeki mevcut fabrika ve atölyelerin %70'inden fazlası başta Rumlar olmak üzere azınlıklara aitti. Rumlar ve azınlıklar ticaret ve sanayide kilit konuma, hatta denetim hakkına sahipti. Türkler ise sadece tarım işlerinde çalışıyordu.

Osmanlı'nın çöküş yıllarında devletin ekonomisi Batılı devletlere, sanayisi de yabancı yatırımcılara bağımlıydı. Devlet hammadde ihracatçısı, sanayi ürünü ithalatçısı konumundaydı. Üretim zamanın çok gerisindeki teknoloji ile yapılmaktaydı. Yeni teknoloji sadece demiryolu bölgeleri ile fabrikaların yoğunlaştığı kıyı illerinde kısmi olarak görülebiliyordu. Tarımsal üretim bile sürekli savaşlar ve nüfusun azalması nedeniyle büyük ölçüde gerilemişti. Yerli fabrika üretiminin yurt içi tüketimi karşılama oranı pamuklu kumaşlarda %10, yünü kumaşlarda %40, ipekli kumaşlarda %5, sabunda %20, buğday üretiminde

■ **Doldurabilene Aşkolsun!** (Tüm çabalara rağmen dolmayan Osmanlı hazinesi)
“Anonim, Hayal, 1876, Sayı 301”

%60'dı. Porselen, cam, çatal, bıçak gibi tüketim mallarının ve sermaye mallarının tamamı ise ithaldi. 1913 sayımına göre 239 kuruluşun sadece 22'si devlete aitti ve geri kalanları ise yabancıların ve azınlıklarındı.

Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesi ve emperyalizme karşı bağımsızlık savaşının kazanılması sonucunda ortaya çıkan yeni kâğıt para serüvenini okurken Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları ile ona inananların savaşı hem cephede hem de ekonomik alanda verdiğini bu bilgilerden sonra anlamak çok daha kolay hale gelebilir. Nitekim Atatürk'ün “İstiklalin tamamiyeti ancak istiklal-i mali (ekonomik bağımsızlık) ile mümkündür.” sözü gerçek mücadele ve savaşın ekonomik alanda olacağını gösteriyordu.

■ Reji Direktörü

– Bakınız, inanınız, size tamamen on beş milyon lira getirdim, faiz bile istemem ama şu bizim imtiyazı beş on yıl daha uzatın!

Karagöz

– On beş milyon değil yüz on beş milyon versen artık yağma yok çelebi! Sütten ağzı yanan yoğurdu üfler de yer. Geçti torba pazarı siir eşeği Avrupa'ya!

“Anonim, Karagöz, 1924, Sayı 1750”

■ Pierre De Gigord koleksiyonundan 1880'li yıllar İstanbul

On Dördüncü Bölüm

ATATÜRK DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI

Lozan'ın Kazanımları

Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal Atatürk başkanlığındaki Ankara Hükümeti, Düyun-u Umumiye'nin topladığı bütün gelirlere el koymuştu. Lozan Anlaşması imzalanırken genç Türkiye Cumhuriyeti çok önemli bir sorunla da karşı karşıya kalmıştı. Her ne kadar Lozan'da Düyun-u Umumiye İdaresi'nin faaliyetlerine son verilse de Osmanlı Devleti'nin dış borçları, imparatorluğu oluşturan ülkelere paylaştırılmıştı. En büyük pay ise Türkiye Cumhuriyeti'ne düşmüştü. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı borçlarının %65'ini devralmıştı. (Yunanistan'a %11, Suriye ve Lübnan'a %8 pay düşmüştü. Geri kalan %14 ise Balkan Savaşı ve 1. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı'dan toprak olarak bağımsızlığını ilan eden diğer ülkelere pay edilmişti.) Türkiye, payına düşen borç toplamının her yıl %8'ini ödeyecekti.

Düyun-u Umumiye İdaresinin faaliyetine son verilince Türkiye ile İdare arasında borç devrine ilişkin anlaşma yapılmıştı. 13 Haziran 1928 tarihinde Paris'teki Türkiye Büyükelçiliğinde Büyükelçi Fethi Bey ile Düyun-u Umumiye adına Mösyö Vayt ve Mösyö F. de Klöziyer'in katılımıyla resmi anlaşma imzalanmıştı. Anlaşma 5 Aralık 1928'te

■ *Saltanat devrinin mirası: 1.000.000.000 Lira borç! Türkiye – Bu zinciri kırmadıkça ılerlemeye imkân yok! “Ramiz Gökçe, Akbaba, 1930, Sayı 754”*

ÜLKELER	BORÇ TUTARI
Türkiye	84.597.495
İtalya	243.200
Arnavutluk	1.633.233
Bulgaristan	1.776.354
Yunanistan	11.054.534
Yugoslavya	5.435.597
Suriye-Lübnan	11.108.858
Filistin	3.284.429
Ürdün	733.610
Irak	6.772.142
Necit	129.150
Hicaz	1.499.518
Asir	26.138
Yemen	1.182.104
Maan	128.728
TOPLAM	129.605.090

■ *Lozan Barış Antlaşması hükümlerine göre 13.06.1928 tarihinde Paris'te yapılan antlaşma sonucu paylaşımdan Aktaran Dikmen, 2005.*

TBMM'de onaylanmıştı. Bu anlaşmaya göre Türkiye Cumhuriyeti'ne Düyun-u Umumiye tarafından devredilen Osmanlı borcu 84.597.495 altın liraydı. Osmanlı Devleti'nin ilk kez 1854'te aldığı dış borç ödemeleri tam 100 yıl sonra Türkiye Cumhuriyeti tarafından 1954 yılında bitirilebilmişti. Cumhuriyet kadrosunun, uzun yıllar dış borçtan uzak kalıp ulusal ekonomi yaratma çabasının altında da hiç şüphesiz Cumhuriyetin ilk 30 yılına mal olan Osmanlı borçlarının etkisi çok büyüktür.

Kapitülasyonlar ve Savaş Resti

Lozan Anlaşmasında, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hızlandıran ve sanayileşmesinin önünde büyük bir engel olan kapitülasyonlar da ele alınmıştı. Osmanlı'nın neredeyse tüm ticari hayatını baltalayan ve büyük mali krizlere girmesine neden olan kapitülasyonların kaldırılması Türkiye'nin en önemli taleplerinden biriydi. Görüşmelerde en uzun ve şiddetli tartışmalar bu madde üzerinde olmuştu. Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti fiilen ortadan kaldırılırken, Sevr Anlaşması ile de tamamen yok edilmişti. İstanbul işgal edilmiş, ardından İzmir'de Yunan işgalinin önü açılmıştı. Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki Kurtuluş Savaşının kazanılmasının ardından başlayan Lozan Anlaşması ise Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolu açıyordu. Türk tarafı, Osmanlı Devleti'nin geride bıraktığı sorunları ortadan kaldırmak için zorlu görüşmelere girişmişti. Ortadan kaldırılması gereken en ciddi sorunlardan biri de kapitülasyonlardı. Türk heyeti-

nin tüm ticari imtiyazların kaldırılması talebi Batılı devletlerce kabul edilmemiş bunun üzerine İsmet İnönü başkanlığındaki Türk heyeti görüşmeleri terk etmişti. Atatürk bunun üzerine orduya savaşa devam edileceği talimatını bile vermişti. Kapitülasyonlar devam ederse gerçek kurtuluş savaşının verilemeyeceğini gayet iyi bilen Atatürk ve İnönü, bu konuda oldukça kararlı duruş sergileyince Batılı devletler Türk heyetini müzakere masasına tekrar davet etmişti. Nitekim kapitülasyonlar, Lozan Anlaşması ile kaldırılmıştı. Böylece Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Anlaşması ile hem Düyun-u Umumiye'den hem de kapitülasyonlardan kurtulmuştu.

■ Cumhuriyet idaresinin büyük başarısı:
Çocuk – Düyunu Umumiye... tanımıyorum!
Babası – Ne mutlu sana!
“Şevki Çankaya, Akbaba, 1944, Sayı 15”

CUMHURİYETİN EN BÜYÜK SAVAŞI: EKONOMİ

İzmir İktisat Kongresi

Bu dönem öncesinde üzerinde durulması gereken en önemli olay da Cumhuriyetin kurulmasından önce gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'dir. Kongre, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihlerinde Lozan Anlaşması görüşmelerinin kesintiye uğradığı arada gerçekleştirilmişti. Kongrenin amacı, Osmanlı'dan devralınan ve harap durumdaki ekonomik yapıyı toparlamak ve yeni bir ekonomik yapı inşa etmektir. Burada çok önemli kararlar alınmıştır.

Ana hatlarıyla kararlar şöyleydi;

- Hammaddesi yurt içinden sağlanan veya yetiştirilebilen sanayi ülkemizde derhal kurulmalıdır,
- El işçiliğinden ve küçük imalattan süratle fabrika üretimlerine veya büyük işletmelere geçilmelidir,
- Dış rekabete dayanabilmek için sanayinin toplu ve bütün olarak kurulması gerekir,
- Yabancıların kurdukları tekellerden ve yabancı ürünlerden kaçmak gerekir,
- Sanayinin teşviki ve milli bankaların acilen kurulması sağlanmalıdır.
- Demiryolu inşaat programına hemen başlanmalıdır.

■ Atatürk, Gazi Orman Çiftliği'nde makinayla ekin biçmeyi inceliyor. (1928)

■ *Ecnebler Türkiye’de her işi yapamayacak!
(Tabelada “İngiliz Eczanesi” yazmakta)
“Anonim, Karagöz, 1925, Sayı 1850”*

İktisat Kongresinde milli üretim ve ulusal ekonominin önemi açıkça vurgulanmıştı. Nitekim Kongrenin ardından atılan tüm adımlar buna uygun olmuştu.

İki Büyük Engel

Cumhuriyetin ilk kâğıt para denemesine girmeden önce Türkiye Cumhuriyeti’nin sanayileşme çabaları üzerinden durmak gerekiyor. Çünkü 1923-29 dönemi bir sanayileşme döneminden çok ekonomik enkazı kaldırma ve sanayileşmenin ön koşullarını hazırlama süreci olarak ele alınmalıdır. Türkiye’nin önünde iki büyük hedef ve engel bulunuyordu.

Birincisi; 1929 Dünya Ekonomik Buhranının olumsuz etkilerine karşı korunmak,

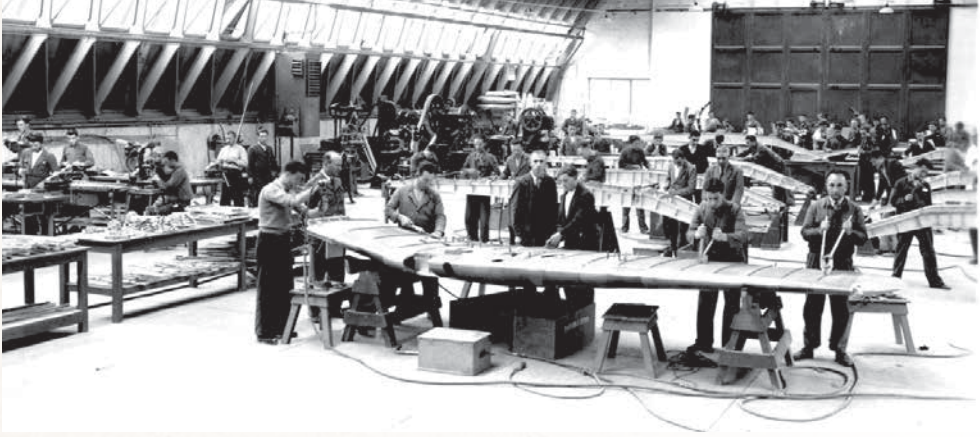
İkincisi; planlanan sanayileşme hamlesini bir an önce başlatmak.

İkisi de birbiriyle iç içe olan bu sorunla-

rı çözmek ve hedefe ulaşmak için milli bir ekonomi kurulması gerekliliği üzerinde durulmuştu. Devletin korumacı önlemlerinin şemsiyesi altında sanayi hamlesi başlatmak kararı alınmıştı. Sanayileşme yolunda ilerlemek için ise üç önemli hedef belirlenmişti.

1. Sanayi-tarım ikilemi içinde sanayi kesimine ağırlık verilmesi,
2. Alt yapı yatırımları ve stratejik sanayilerin kurulmasıyla diğer yan ve bağımsız sanayi dallarının da teşvik edilmesi ve böylece geniş bir iç pazar yaratılması,
3. Bunların tam olarak uygulanması için iktisadi yönetim modelin oluşturulması.

Özellikle ikinci karar günümüz Türkiye’si için bile büyük anlam taşımaktadır. Örneğin, günümüz için uyarılsak Yüksek Hızlı Tren lokomotif üretimi için sanayinin kurulması, bu alanda yatırım yapan birçok yan sanayinin doğması anlamına gelir. Devlet, en büyük tüketici olduğuna göre geniş bir endüstri ağı kurulur ve özel sektör tarafından üretilen çok sayıda ara mala büyük bir talep de yaratılır. Böylece hem iç pazar sorunu çözülmüş olur hem de sanayi genişletilir. Türkiye, cumhuriyetin ilk yıllarında bu stratejiyi benimsemiş ve buna uygun çok sayıda fabrikayı faaliyete geçirmişti. Şeker fabrikaları, çimento fabrikaları, demir-çelik fabrikası, tütün fabrikaları ve diğerleri... Hepsi de hem iç pazar yaratma hem yan sanayi dallarını kurma hem de sanayiye genişletme amacı taşıyordu.

■ Kayseri Uçak Fabrikası

Atatürk dönemi ekonomi politikaları birçok açıdan farklılık ve önem arz etmektedir. Bu döneme eğilirken 1923-1929 yılları ile 1929-1938 yıllarını birbirinden ayırmak gerekir.

1923-1929 Dönemi

1923-1929 yılları İzmir İktisat Kongresi'nin etkisi altında geçen yıllardır. Bu dönemde devlet, direkt olarak ekonomik yatırımlara girmemekle beraber çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemelerle özel sektörü yatırım yapmaya yöneltmeye çalışmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde benimsenmiş olan kararlar doğrultusunda Türkiye İş Bankası, Türkiye Sınai ve Maadin Bankası, Türkiye Sanayi Kredi Bankası, Emlak ve Eytam Bankası ile yeniden düzenlenmiş Ziraat Bankası bu dönemde kurulmuştur.

Örneğin, Türkiye Tayyare Cemiyeti 1925 yılında Atatürk'ün emri ile kurulmuş, daha sonra Türk Hava Kurumu

adını almıştı. Aynı tarihlerde Tayyare Motor ve Otomobil Anonim Şirketi (TOMTAŞ) faaliyete geçmişti. Amaç Türk Hava Kuvvetleri'nin ihtiyacı olan her türlü uçağı üretebilmek ve bakımını yapabilmektir. Bu faaliyetlerin ilk adımı olarak, 6 Ekim 1928 de Kayseri'de Türk-Alman iş birliği ile Junkers A-20 modeli uçak üretimi başlamış ve 15 adet de üretilmişti. Tayyare Cemiyeti'nin Fransa'da yetiştirdiği Mühendis Selahattin Reşit Bey "M.M.V.I" tipindeki ilk ulusal uçağı Eskişehir'de üretmişti. Uçağın motor ve pervanesi dışındaki tüm parçaları Kayseri ve Eskişehir'deki fabrikalarda üretilmişti. Uçağın başarıyla sonuçlanan ilk denemelerinde saatte 200 km'den fazla hızla uçabildiği, havada beş saat kalabileceği anlaşılmıştı.

Kayseri'deki fabrikada 1932'den sonra Amerikan Curtis-Wright montajına başlanmıştı. 1938 yılına kadar toplam 145 adet Alman Gotha, 112 adet İngiliz MilesMagister tipi uçak üretilmişti.

Ancak fabrika, Menderes hükümetince 1950'lerde kapatılmıştı. 1926'da 112 savaş uçağı üreten Türkiye, sanayileşmede tüm dünyada büyük bir başarı hikâyesine imza atmıştı.

Nestle firması da 1927 Temmuz'unda Şişli Bomonti civarında fabrika inşa etmiş ve 1928 Şubat'ında kuruluşunu tamamlamıştı. Bütün işçileri Türk olan ilk çikolata fabrikası olarak basında haber konusu olan fabrika o dönem yabancı sermayenin Türkiye'deki öne çıkan yatırımlarından biri olarak büyük ses getirmişti. Bu dönem yabancı sermaye girişimlerinden biri de Ford firmasıyla İstanbul'da bir montaj fabrikasının kurulmasına dair yapılmış antlaşmaydı. Ancak bu dönemin en büyük başarısı devlet eliyle kurulan tesis ve yatırımlardı.

Yerli Malı ve Tutumluluk

Bu dönemin en belirgin özellikleri arasında yerli malı teşviki ve tutumluluk gelmektedir. Atatürk, bütün elbise, gömlek, kravat ve ayakkabılarını yerli malından giymişti. Yerli malı kullanımını konusunda ülke genelinde ciddi seferberlik başlatılmıştı. Örneğin Türk Ocakları ve Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) Öğrenci Birliği yerli malı kullanma konusunda kararlar almıştı.

Tutumluluk konusunda da ciddi hamleler yapılmıştı. Örneğin Atatürk, Çankaya'da kahve ve çay ikramı geleneğini kaldırmıştı. Atatürk, "Azami tutumluluk milli amacımız olmalıdır» diye-

rek tutumlu olmayı milli amaç olarak göstermişti. İsmet İnönü, Rusya gezisi sonrasında bakan arabalarını kaldırmış, kendisi de bir yıl kadar resmi araba yerine özel arabasını kullanmıştı.

İlk Bankanın Kuruluşu ve Sanayi Teşvik Kanunu

■ Türkiye İş Bankası, İzmir İktisat Kongresi'nin ardından kuruldu.

Büyük sanayi atılımlarının gerçekleştiği 1930'lardan önce, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş, 1927'de de Sanayi Teşvik Kanunu kabul edilmişti. Bu kanun ile birlikte sanayi politikaları oluşturulmak istenmişti. Kanunun amacı sanayi yatırımı yapacak işletmelere muafiyet, imtiyaz ve teşvik sağlamaktı.

1929 yılındaki Büyük Buhrana karşı alınan tedbirler arasında Türk parasının değerinin korunması tedbir paketi de vardı. 1930 tarihli Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu sayesinde (ki bunda bağımsız Merkez Bankası'nın kuruluşunun da büyük etkisi vardı) TL'nin sterlin karşısındaki değeri-

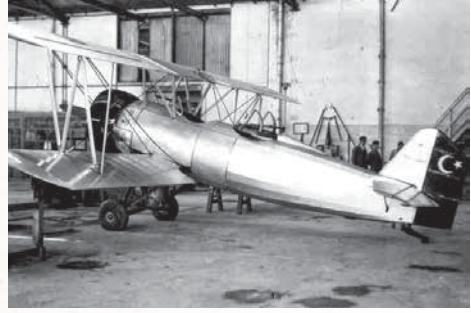
ri 1930'da 1030 kuruştan 1936'da 625 kuruşa çıkmıştı. ABD Doları karşısında ise 212 kuruştan 126 kuruşa, İtalyan Lireti karşısında ise 1112 kuruştan 884 kuruşa yükselmişti. Uygulanan ekonomik ve sanayileşme modeli meyvelerini vermişti.

1929-1938 Yılları: Planlı Dönem

1929 Büyük Dünya Bunalımının da etkisi ile Türkiye, devletçi bir sanayileşme modeli arayışına girmişti. Bu dönemde dünyadaki ilk planlama deneyimlerinden biri olarak kabul edilen sanayi planları doğrultusunda planlı bir sanayileşme sürecini gerçekleştirmişti. 1930 yılında İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor hazırlanmıştı. Bu rapor doğrultusunda SSCB'den teknik ve mali yardım talebinde bulunulmuştu. Daha sonra Amerikalı uzmanların raporlarından da faydalanılarak 1934 yılında sanayide planlı dönem başlatılmıştı.

Profesör Orlov'a Davet

Ancak Türkiye'de o dönem ne planlama yöntemlerini bilen bir uzman kad-

ro, ne de örnek alınacak bir planlama geleneği vardı. Atatürk, bu eksikliği gidermek için yabancı uzman kadro getirilmesini uygun görmüştü. Bu amaçla Sovyetler Birliği'nden Profesör Orlov başkanlığında bir planlama heyeti Türkiye'ye davet edilmişti. Bu heyete sosyalist bir plan istenmediği, ancak sanayi sektörüne ağırlık verilerek bir kalkınma planı hazırlanmasına ihtiyaç duyulduğu iletilmişti. Bu heyeti, bugüne kadar Türklere ve Osmanlı tebaasına yardım adı altında gelen tüm heyetlerden ayırmak gerekir. Çünkü ilk kez ekonomiye müdahale edecek bir heyetin çalışma temel ilke ve hedefleri Türk yönetimi tarafından ortaya konulmuştu. Heyetin görevi teknik bilgi ve iktisadi analiz yapmaktı. Dolayısıyla bu heyete kadar Türk ekonomisine müdahale etmek için ülkeye gelen tüm yabancılar, devlete hesap vermeden tam aksine devlete hesap sorarak ve gelirlere el koyarak hareket etmişti. Doğrudan ekonominin patronu gibi davranırlardı. Ancak bu heyet doğrudan bilgi aktarmak, yol göstermek amacıyla hareket etmişti. Yani patron Türkiye Cumhuriyeti'di. Böylece birbirine tamamen bağlı sanayi öncelikli, pazar yaratıcı ve merkezi plan tarafından yönlendirilen sanayileşme hareketi başlatılmıştı.

Atatürk'ün Devletçilik Anlayışı

1929 Büyük Buhranın etkisi ve Sovyetlerin ekonomik başarısı Türkiye'nin bir zorunluluk olarak Devletçilik ilkesini hayata geçirmesine neden olmuştur. Ancak uygulanan devletçi anlayış; yatırım malları üretimini hedef alarak endüstri üreten endüstri tipi bir sanayileşme değil; temel tüketim ve ara malı üretimine yönelik ithal ikameci bir sanayileşme modeliydi. Atatürk, 1933 yılında devletçilik ilkesini şu şekilde tanımlamıştı; *“Bizim izlemeyi uygun gördüğümüz devletçilik prensibi bütün üretim araçlarını özel girişimden alarak, milleti tamamen başka temeller içinde düzenlemek amacı güden, özel girişimlere ve faaliyetlere meydan bırakmayan sosyalizm prensibine dayanan kolektivist, komünizm gibi bir sistem değildir.*

Bizim izlediğimiz devletçilik, özel girişimi esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar milleti refaha, ülkeyi imara erdirmek için milletin genel ve yüksek faydasını gerektirdiği işlerde – özellikle ekonomik anlamda – devleti gerçek anlamda ilgili kılmaktır.”

Devletçilik ilkesinin temel esasları şunlardı;

- Özel teşebbüs esastır. Ancak özel teşebbüsün ele alamadığı sektör devlet yatırımlarıyla sağlanacaktır.
- Devlet teşebbüsleri esas itibarıyla sanayi sektörü için söz konusu olacaktır. Özel girişimi ve devlet teşebbüslerini finansal bakımdan desteklemek üzere devlet tarafından bankalar kurulacaktır. Tarımda devletin rolü olmayacaktır. Devlet tarımda araştırma amacıyla çiftlikler kuracak ve çiftçilere teknoloji aktaracaktır.
- Özel teşebbüs herhangi bir alanda yeterince uzmanlaştığı takdirde o sektör kamudan özel teşebbüse devredilecektir.

Devletçilik döneminin ana hedefleri ise şöyleydi;

1. Özellikle sanayideki üretim artışı yoluyla hızla kalkınmak,
2. Ödemeler bilançosunu iyileştirmek,
3. Ekonomik büyüme sağlamak,
4. Tarımsal ve sosyal reformlar aracılığıyla hayat standardını yükseltmek
5. Ekonomik bağımsızlığı elde etmek.

Birinci Beş Yıllık Plan

Birinci beş yıllık planın çok önemli 3 hedefi bulunuyordu. Bu hedefler bugün bile Türkiye Cumhuriyeti için önemli ve anlamlıdır. Bu hedeflerden birincisi; devletin sahip olduğu tüm sermayenin mümkün olduğu kadar sanayi sektörüne aktarılması ya da sanayileşme için kullanılması, ikincisi; özel girişimciliğin zayıf olması nedeniyle çok sayıda kamu iktisadi kuruluşun hayata geçirilmesi yani devletçilik ilkesi gereğince devlet eliyle sanayi kuruluşlarının açılması ve üçüncüsü belki de en önemli hedef ise Türkiye’de hammadde bulunan ürünlerin üretiminin sağlanması için temel sanayilerin kurulmasıydı. Birinci beş yıllık plan zamanın koşullarına göre oldukça gerçekçi ve ileriye bakarak hazırlanmış bir plandı. Osmanlı’dan devralınan ekonomik yapının aksine tamamen kendi ayakları üzerinde durmayı hedefleyen ve kendi öz kaynaklarına yönelmeyi ilke edinen bu plan sonucunda sadece sanayi sektörüne 100 milyon TL’lik yatırım yapılmış, kalkınma için enerji, liman ve demiryolu yapımı gibi alt yapı hizmetleriyle toplam 311 milyon TL harcanmıştı.

Bu rakamın özellikle devletin kısıtlı imkânları düşünüldüğünde oldukça büyük ve değerli rakamlar olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Bu kaynak büyük ölçüde deniz ve demiryolu taşımacılığı, posta servisleri ve temel ihtiyaç

ürünlerini kapsayan ürünlerin üretimi için kullanılmıştı ve doğrudan devlet tekeliydi. Sanayi yatırımlarının da önemli bir kısmı ise Sümerbank ve Etibank üzerinden gerçekleştirilmişti. Demir-çelik, tekstil ve çimento sanayileri bu dönemde kurulmuştu. Ekilebilir tarım arazileri de %4,8’den %12,25’e çıkmıştı.

17 Nisan 1934 yılında kabul edilerek uygulanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nda tekstil, kendir-kesen, demir-çelik, porselen-çini, kâğıt, şeker ve gül sanayileri gibi sektörler yer almıştı. Bu dönemde 1934 yılında Bakırköy Bez Fabrikası, Keçi- borlu Kükürt Fabrikası, 1935’te Kayseri Bez Fabrikası, Paşabahçe Cam Fabrikası, Zonguldak Türk Antrasit Fabrikası, 1936’da İzmit Birinci Kâğıt Fabrikası ve Çubuk Barajı, 1937’de Nazilli Basma Fabrikası ile Ereğli Bez Fabrikası, 1938’de Gemlik Suni İpek Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası ve Divriği Demir Madeni İşletmesi açılmıştı.

Ayrıca Başvekalet İstatistik Genel Müdürlüğü (1930), Tekel Genel Müdürlüğü (1931), PTT Genel Müdürlüğü (1933), Hava Yolları İşletmesi (1933), Türkiye Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü (1935), Maden Tetkik Arama Enstitüsü (1935), Elektrik İşleri Etüd İdaresi (1935), Tapu Kadastro Umum Müdürlüğü de Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın yürürlükte olduğu dönemde kurulmuştu.

Atatürk Döneminde Açılan Fabrika ve Tesisler

Ankara Fişek Fabrikası (1924),
 Gölcük Tersanesi (1924),
 İş Bankası (1924),
 Ziraat Bankası (1924),
 Eskişehir Hava Tamirhanesi (1925),
 Sanayi ve Maadin Bankası (1925),
 Alpulu ve Uşak Şeker Fabrikası (1926),
 Kırıkkale Mühimmat Fabrikası (1926),
 Bünyan Dokuma Fabrikası (1927),
 Eskişehir Kiremit Fabrikası (1927),
 Kırıkkale Elektrik Santrali ve Çelik Fabrikası (1928),
 Ankara Çimento Fabrikası (1928),
 Ankara Havagazı Fabrikası (1929),
 İstanbul Otomobil Montaj Fabrikası (1929),
 Kayaş Kapsül Fabrikası (1930),
 Tabanca, Havan ve Mühimmat Fabrikası (1930),
 Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü (1931),
 Merkez Bankası (1932),
 Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları (1934),
 Konya Ereğli ve Bakırköy Bez Fabrikaları (1934),

Bursa Süt Fabrikası (1934),
 İzmit Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası (1934),
 Zonguldak Antrasit Fabrikası (1934),
 Zonguldak Kömür Yıkama Fabrikası (1934),
 Keçiborlu Kükürt Fabrikası (1934),
 Isparta Gülyağı Fabrikası (1934),
 Ankara, Konya, Eskişehir ve Sivas Buğday Siloları (1934),
 Kayseri Bez Fabrikası (1934),
 Nazilli Basma Fabrikası (1935),
 Bursa Merinos Fabrikası (1935),
 Gemlik Suni İpek Fabrikası (1935),
 Keçiborlu Kükürt Fabrikası (1935),
 Zonguldak Taş Kömür Fabrikası (1935),
 Elektrik İşleri Etüt İdaresi (1935),
 Etibank (1935),
 MTA, Maden Tetkik Arama Enstitüsü (1935),
 Barut, Tüfek ve Top Fabrikası (1936),
 Malatya Bez Fabrikası (1937),
 Kâğıt ve Karton Fabrikası (1934),
 Karabük Demir Çelik Fabrikası (1937),
 Divriği Demir Ocakları (1938),
 İzmir Klor Fabrikası (1938),
 Sivas Çimento Fabrikası (1938)

Bu fabrikalar sayesinde 1929-1938 yılları arasında ağır sanayi üretimi %152, toplam sanayi üretimi de %80 artmıştı.

Türkiye Cumhuriyeti, bir yandan yeni ekonomik, mali ve finans piyasası ile uğraşp en temel ilkeleri inşa ederken, diğer taraftan da dünyayı kasıp kavuracak 1929 Dünya Ekonomik Buhranına karşı önlemlerini almaya çalışmıştı. Nitekim 1929 Bunalımından ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyada Keynesçilik ekolü olarak kabul edilen ekonomik sistemi uygulamış, kriz ve savaşın etkilerini devlet müdahalesi ve kontrolünün baz alındığı bir sistem ile atlattı. Özellikle 1940-70 arası dünyada uygulanan bu model devlet kontrolünü ve müdahalesini temel alıyordu. Oysa Cumhuriyet kadroları, henüz 1920'li yılların başında devletin müdahil olduğu bir ekonomik sistemi kabul etmiş ve sanayileşme adımlarını planlayarak hareket etmişti.

En önemli husus ise dünya 1929 Buhranı ile mücadele ederken Türkiye hem sanayileşme hem kalkınma hamlesini başlatmış, hem de kurduğu yeni bir sisteme adapte olmuştu. Üstelik de buhranın etkilerini Batılı devletler kadar hissetmeden tüm bu büyük projeleri hayata geçirmişti. Örneğin, 1927-1934 yılları arasında Türkiye'nin gayrisafi milli hâsılası düşse de bu düşme ABD ve Kanada gibi güçlü ekonomilerden daha az olmuş; hatta Almanya ile aynı düzeyde kalmıştı.

Sanayide Rekor Büyüme

1929 Buhranından en az düzeyde etkilenen Türkiye'nin, buhranı takip eden 2. Dünya Savaşı'na kadarki dönemde sanayisinin ortalama büyüme hızı %10,3'tür. Bu oran Cumhuriyet tarihinin sanayi büyüme hızında rekor büyümedir. Dönemin büyüme hızı %9,4 olmuştur. Dönem boyunca bir kere bütçe açığı verilmiştir. Dönem ortalamasında %0,2 oranında bütçe fazlası çıkmıştır. Dönemin dış ticaret açığı ortalama %4'tür. (Bunun nedeni Lozan Anlaşmasının getirdiği Osmanlı gümrük tarife sisteminin 5 yıl süreyle uygulanma zorunluluğuydu. Bu kapitülasyonların kalıcı olarak ortadan kaldırılması için geçiş süreciydi.) Ekonomik göstergeler dönemin başarısını ortaya koymaktadır. Ancak tüm bunlara rağmen Cumhuriyetin henüz parası yoktu. Hatta Dünyun-u Umumiye'nin kaldırılmasıyla üstlenilen dış borcun hangi para birimi üzerinden yapılacağı bile karışıklığa neden olmuş, mevcut para dış devletler tarafından kabul görmemişti. Savaş kazanılmıştı ama cumhuriyet kadrolarının merak ettiği soruydu:

“Paramız nasıl olacak?”

GÖSTERGELER	1923-1929	1930-1932	1933-1939
Milli Gelir Büyüme Hızı (% ortalama)	10,9	1,5	9,1
Sanayi Büyüme Hızı (%)	8,5	14,8	10,2
Milli Gelirde Sanayi Payı (%)	11,4	13,6	16,9
Milli Gelirde Yatırım Payı (%)	9,1	9,7	10,7
Milli Gelirde İthalat Payı (%)	14,5	8,9	6,6
Dış Ticaret Açığı/Fazlası (Milyon TL)	-56,6	+6,6	+12,4

■ (Eroğlu, 2007'den alınmıştır)

On Beşinci Bölüm

CUMHURİYETİN İLK KÂĞIT PARALARI

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kâğıt parası 1923-1929 yıllarını kapsayan dönemde karşımıza çıkmıştı. Cumhuriyet döneminin ilk kâğıt parasının ruhunu anlamak için Atatürk'ün şu sözünü anlamamız gerekir:

“İstiklali kaybetmenin en iyi yolu, sahip olmadığımız parayı sarf etmektir.”

Atatürk, paranın tamamen ulusal iradenin yönetiminde olmasını, bağımsızlığın gereği olarak değerlendirmişti. Ulusal paranın aynı zamanda güçlü olması da hedefleri arasındaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan intikal eden 159 milyon lira, evrak-ı nakdiye adı altında 1927 yılı sonuna kadar tedavülde kalmıştı. Ancak 1922 yılındaki İzmir Yangınında 30 milyon liralık banknot yanmış ve cumhuriyet yönetimine 130-140 milyon lira kâğıt para kalmıştı. Tür-

kiye Büyük Millet Meclisi, egemenlik ve bağımsızlığın sembolü gereğince 30 Aralık 1925 tarih ve 701 Sayılı “Mevcut Evrak-ı Nakdiyenin Yenileriyle İstibdaline Dair Kanunu” kabul etmişti. Bu kanunun anlamı cumhuriyet döneminin yani Türkiye'nin ilk banknotlarının basılacağıydı.

Bu kanun ile ilk kâğıt paranın bastırılması için Maliye Vekâletinden (Maliye Bakanlığı Hazine Genel Müdürlüğü) bir temsilcinin başkanlığında Ziraat, Osmanlı, İtibar-ı Milli, İş, Akhisar, Tütün-cüler ve Akşehir Bankaları ile Türkiye'de faaliyet gösteren diğer başlıca bankaların birer temsilcisinden oluşan bir komisyon görevlendirilmişti. Komisyonun görevleri arasında, mevcut evrak-ı nakdiyenin aynı nitelik ve miktarda kâğıt para ile değiştirilmesi esas alınıp, paranın şekli ve basılıp değiştirilmesi gibi konuları düzenlemek de yer almıştı.

İngilizler Yine Sahnedeyim

İktisat tarihimize teknik anlamda Birinci Emisyon (E1) Grubu banknotlar olarak geçen Cumhuriyet döneminin ilk kâğıt paraları 5 Aralık 1927 tarihinde dolaşıma çıkarılmıştı. E1 Grubu Banknotlar, yani ilk kâğıt paralar dönemin Maliye Bakanı Abdülhalik Renda başkanlığındaki komisyonun 9 aylık bir çalışması sonucunda 1, 5, 10, 50, 100, 500 ve 1.000 liralık kupürlerden oluşmuştu. Birinci emisyon grubu banknotların basım işinde Osmanlı'nın kaime macerasında olduğu gibi yine İngilizler sahneye çıkmıştı. Cumhuriyetin ilk kâğıt parasını basım işini İngiliz firması Thomas De La Rue üstlenmişti. 88 bin Britanya altın karşılığında basılan cumhuriyetin ilk banknotları, filigranlı kâğıda kabartma baskı tekniği ile basılmıştı. Ancak henüz harf devrimi gerçekleşmediğinden ilk banknotlar Arap harfli Türkçe, kupür değerleri ise Fransızca olarak piyasaya sürülmüştü. Tedavülde bulunan mevcut evrak-ı nakdiyeler ise

■ Cumhuriyet Dönemi ilk kâğıt paralarımız yani Birinci Emisyon (E1) Grubu banknotlar Maliye Bakanı Abdülhalik Renda başkanlığındaki komisyonun 9 aylık çalışması sonucunda oluşmuştu.

4 Aralık 1927 tarihinden itibaren dolaşımdan çekilerek 4 Eylül 1928 tarihinde değerlerini yitirmişti.

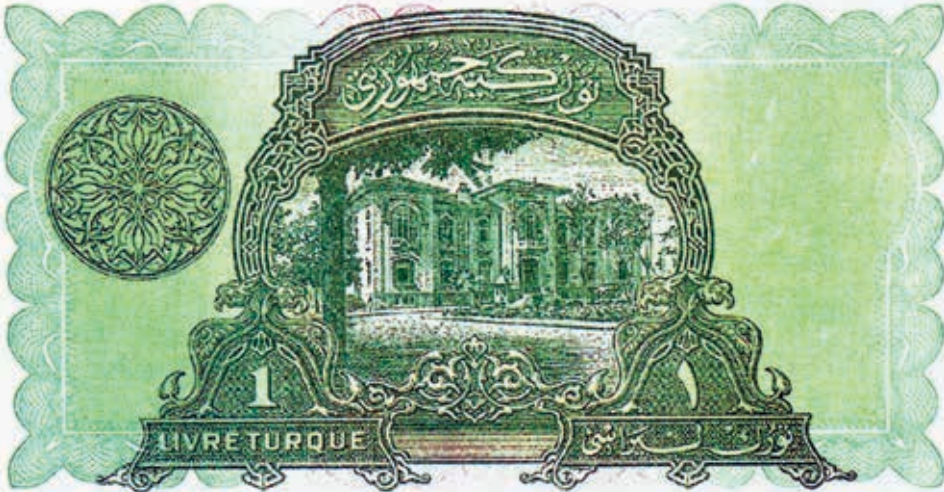
1923-1929 Döneminde Parasal Göstergeler (Milyon TL)

Yıllar	Dolaşımdaki Kâğıt ve Madeni Para	Banka Mevduatı (Vadeli ve Vadesiz)	Dolaşımdaki Para + Banka Mevduatı (Para Arzı)	Para Arzı İçinde Banka Mevduatlarının Payı (%)	Banka Kredileri
1924	156	76	232	33	123
1925	159	89	248	36	134
1926	159	117	276	42	145
1927	159	129	288	45	149
1928	165	171	336	51	191
1929	168	211	379	56	204

(Eroğlu, 2010'dan alınmıştır.)

■ 1 Lira ön yüz (1. emisyon 1. tertip) 1927

■ 1 Lira arka yüz (1. emisyon 1. tertip) 1927

■ 5 Lira ön yüz
(1. emisyon 1. tertip) 1927

■ 5 Lira arka yüz
(1. emisyon 1. tertip) 1927

■ 10 Lira ön yüz
(1. emisyon 1. tertip) 1927

■ 10 Lira arka yüz
(1. emisyon 1. tertip) 1927

■ 50 Lira ön yüz
(1. emisyon 1. tertip) 1927

■ 50 Lira arka yüz
(1. emisyon 1. tertip) 1927

■ 100 Lira ön yüz
(1. emisyon 1. tertip) 1927

■ 100 Lira arka yüz
(1. emisyon 1. tertip) 1927

■ 500 Lira ön yüz
(1. emisyon 1. tertip) 1927

■ 500 Lira arka yüz
(1. emisyon 1. tertip) 1927

■ 1000 Lira ön yüz
(1. emisyon 1. tertip) 1927

■ 1000 Lira arka yüz
(1. emisyon 1. tertip) 1927

Merkez Bankası'nın Kuruluşu

Ancak hala bir büyük sorun vardı; genç Cumhuriyet'in bankacılık sistemi yoktu. Ama asıl ihtiyaç, para basma hakkına sahip bir kurumdu. 11 Haziran 1930 tarihinde Cumhuriyet tarihinin en önemli kararlarından birine imza atılmış; TBMM, sermaye gruplarının baskısına rağmen 1715 Sayılı kanunla Merkez Bankası kurma kararı almıştı. Merkez Bankası'nın kurulma süreci de Cumhuriyet kadrolarının ileri görüşlülüğünü ortaya koymaktadır. Özellikle yabancı uzmanlar, İş Bankası'nın Merkez Bankası gibi görev almasını istemiş ve bu yönde çaba sarf etmişti. Ancak buna İsmet İnönü izin vermemiş ve bu görüşü reddetmişti. Bu görüş devletçi politikalara geçişte büyük rol oynamıştı. Atatürk ve İnönü'nün iktisat politikalarına bakış açısı Merkez Bankası'nın kuruluşunda kendini tamamen göstermişti. 1715 Sayılı Kanun, 1970 yılında yürürlüğe giren ve halen yürürlükte olan ikinci Merkez Bankası Kanunundan bile daha özerk bir yapıdaydı. 1715 Sayılı kanunda Merkez Bankası'ndaki Hazinesin payı %15 ile sınırlı kalırken 1970 yılında bu oran %51'e çıkarılmıştı. Oysa Atatürk ve İnönü, Merkez Bankası politikalarını hükümetlerin popülist politikalarına alet olmasın diye Hazinesin payını %15 ile sınırlamıştı. Dolayısıyla Merkez Bankası kararlarında hükümet etkisi olmaması amaçlanmıştı. Ancak daha sonra bu kanun popülist politikalar uygulanacak şekilde değiştirilmiştir.

Merkez Bankası, 3 Ekim 1931 yılında faaliyete geçmişti. Osmanlı'dan bu yana para basma hakkını elinde bulunduran yabancı sermaye gruplarının yönetimini oluşturduğu kurumlar yerine genç Cumhuriyet para basma imtiyazını Merkez Bankasına vermişti. Merkez Bankasının kurulması, para basma yetkisi dışında para politikasını yönlendirecek olmasından dolayı da oldukça önemliydi. Osmanlı'nın uyguladığı üç kaime denemesinde de bankerlerin, sarrafların, devlet bürokratların ve yabancı sermayedarların dilediği gibi yönlendirebildiği, baskı kurabildiği, manipüle edebildiği para piyasası artık doğrudan cumhuriyet yani devlet kurumu tarafından kontrol edilebilecek, denetlenecek ve müdahale edilebilecekti. Devlet, kâğıt para basım işi için de Osmanlı'da olduğu gibi yabancı ülkelerin himayesindeki başka bankaların ve hissedarlara faiz, komisyon veya herhangi bir başka imtiyaz vermeyecekti. Eğer Cumhuriyet kimsesizlerin kimsesiye Merkez Bankası da o kimsesiz kalmış kâğıt paranın babasıydı.

Bağımsız Merkez Bankası Neden Önemli?

Bağımsız bir Merkez Bankasının birçok açıdan önemi bulunuyor. Nitekim 2019'da Merkez Bankası Başkanının görevden alınmasıyla yeniden gündeme gelen Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın bağımsızlığı meselesi üzerinde durmak gerekiyor. Dr. Mahfi Eğilmez'in yazdığı gibi "*Merkez Bankasının bağımsızlığı meselesi özünde kâğıt para basım konusunda siyasal iktidardan bağımsız olmasıdır. Merkez bankası bağımsızlığı ilk*

kez David Ricardo'nun 1824'de para arzını sağlayacak olan merkez bankasının harcama yapan hükümetten farklı bir kurum olması gerektiğini ifade etmesiyle gündeme gelmiştir. İşin özü budur. Madeni paranın yerini almayaya başlayan kâğıt para, parasal genişleme işini iyiden iyiye kolaylaştırdı. Ne kâğıdın ne de mürekkebin sınırı vardı. Birkaç liralık masrafla binlerce liralık kâğıt para basılabiliyordu. Bu imkân hükümetlere diledikleri kadar para basma yetkisi veriyordu. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında birkaç ülke dışındaki bütün ülkeler kâğıt para basımı karşılığında kasa-yaya altın koyma işini de bırakınca karşılıksız kalan kâğıt paranın çoğaltılmasının önünde engel kalmadı. İşte merkez bankası bağımsızlığı burada devreye girdi. Merkez bankası, hükümetlerin istediği kadar para basmayacak, ekonomik gereklerle uygun para basacaktı. Para basma kararı Merkez Bankası'na ait olacak ve ona müdahale edilmeyecekti. Gerçek bağımsızlık buydu, hala da budur.”

Merkez Bankasının kurulduğu yıl yukarıda kısmen bahsettiğim Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkarılmıştı. Bu kanun ile Türkiye'ye her türlü döviz girişi ve işlemleri devlet denetimi altında yapılacaktı. Türk Lirasının yabancı paralarla olan ilişkisi sabit döviz kuru rejimine bağlanmıştı.

Genç cumhuriyetin yeni kâğıt para basma serüveni emperyalizme karşı verilen savaşla yani Kurtuluş Savaşı mantığı ile aynıydı. Merkez Bankası kurulmuştu ama cumhuriyetin kâğıt para basma matbaası yoktu. Kâğıt paralar yurt dışından basılarak ülkeye getiriliyor bu da birçok riski beraberinde taşıyordu. Derhal matbaa kurulmalı ve Türkiye Cumhuriyeti bağımsızlık meşalesini

tamamen yakmalıydı. Ancak matbaa kurma çalışmaları 1930'lu yılların sonlarına doğru başlasa da, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu çalışmalara devam edilememişti. Savaşın yıkıcı etkilerinin ortadan kalkması ile 1951 yılında Banknot Matbaası kurma işi yeniden başlatılmış ve 1958 yılında matbaa yapımı tamamlanmıştı. Ve Türkiye Cumhuriyeti 1958 yılına kadar parasını yine yabancı devletlerdeki matbaalarda bastırmaya devam etmek zorunda kalmıştı.

Cumhuriyetin ilk döneminde Merkez Bankasının kuruluşunda ve para politikalarında görülebildiği gibi Atatürk ve İnönü'nün en temel kaygısı Kurtuluş Savaşı ile kazanılan zaferi ekonomik olarak da başarmaktı. Bunun için her türlü tedbir alınmaya çalışılmıştı. Özellikle 1930-1938 yıllarına bakıldığında bütün dünya kriz ile uğraşıp büyük zararlar görürken Türkiye büyük ölçüde krizin dışında kalmayı başarmıştı. Üstelik bu dönem içinde sanayileşme yolunda çok büyük adımlar da atılmıştı. Bu dışa kapalı bir ekonomi politikası ve devletin sanayiye planlama çabaları sayesinde olmuştu. Dolayısıyla cumhuriyetin ilk kâğıt parasının ruhu; tıpkı o dönemin insanlarının ruhu gibi tedirgin, ürkek, temkinli ama savaşçıydı. Bu ruh cumhuriyet ruhuydu.

Merkez Bankasının kurulmasının ardından 1930-1939 dönemi arası parasal göstergeler şöyledir:

1930-1939 Döneminde Parasal Göstergeler (Milyon TL)

Yıllar	Dolaşımdaki Kâğıt ve Madeni Para	Banka Mevduatı (Vadeli ve Vadesiz)	Dolaşımdaki Para + Banka Mevduatı (Para Arzı)	Para Arzı İçinde Banka Mevduatlarının Payı (%)	Banka Kredileri
1930	169	207	376	55	214
1931	170	212	382	55	201
1932	167	184	351	52	175
1933	153	190	343	55	181
1934	155	185	340	54	191
1935	163	195	358	54	200
1936	175	244	419	58	220
1937	188	272	460	59	280
1938	191	294	485	61	587
1939	256	260	516	50	275

(Eroğlu, 2010'dan alınmıştır.)

■ *Kurtuluş Savaşı ile kazanılan siyasi bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla güçlendirmek amacıyla bir merkez bankası kurulması yönündeki tartışmalar ve çalışmalar hız kazanmıştı. Bu konunun ilk kez ele alındığı 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde, özellikle "millî devlet bankası" kurulması fikri üzerinde durulmuştu. 1927 yılında Maliye Bakanı Abdülhalik Renda'nın merkez bankası kurulması hakkında sunduğu kanun taslağı kabul edilmişti. Ayrıca merkez bankasının kuruluş aşamasında yardımcı olması için; diğer ülkelerin merkez bankalarından da görüş istenmişti.*

1928 yılında Türkiye'ye davet edilen Hollanda Merkez Bankası İdare Meclisi Üyesi Dr. G. Vissering, hazırladığı raporda hükûmete bağlı olmayan ve bağımsız bir merkez bankasının gerekliliğine dikkat çekerek; 1929 yılında İtalyan Uzman Kont Völpi, Türk parasının istikrarının sağlanması için bir merkez bankası kurulmasının şart olduğunu belirtmişti. Bu gelişmelerin ardından Hükümet; merkez bankası kurulmasına ilişkin gerekli yasal çerçevenin hazırlanması için harekete geçmiş, Lozan Üniversitesi'nden Prof. Leon Morf'un katkılarıyla Merkez Bankası yasa tasarısı hazırlanmıştı.

On Altıncı Bölüm

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ TÜRKİYE

Bir yandan Osmanlı Devleti'nden geriye kalan borçlar, bir yandan Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki ekonomik tablo ve 1929 Dünya Ekonomik Bunalımın yarattığı olumsuz koşullar genç Cumhuriyet ekonomisinin başa çıkmak zorunda olduğu güçlüklerdi. Bir de tüm dünyayı kan gölüne çeviren İkinci Dünya Savaşı, durumu daha da kötüleştirmişti. 2. Dünya Savaşı yıllarında ekonomide ortaya çıkan sorunlar nedeniyle sosyal, kültürel ve gündelik yaşam sarsılmıştı.

İnönü portreli olarak bastırılan kâğıt para hikâyemizi okurken bu koşulları dikkatlice göz önünde bulundurmamız gerekiyor. Bu dönem öne çıkan çok sayıda ilginç olaylar vardır. Bu olayların başında İsmet İnönü'ye gelen ağır eleştiriler bulunur. İnönü, sadece kâğıt

■ İsmet İnönü

para üzerinde Atatürk'ün resimlerini kaldırmakla eleştirilmemiş, savaşın tüm yıkıcı etkisinin de sorumlusu olarak görülerek adeta tüm ülkede eleştiri oklarının hedefine yerleştirilmişti. O dönemde ülke ekonomisi ağırlıklı bir şekilde tarıma dayanmaktaydı. Çiftçinin tarım yapmak için bir çift öküze sahip olması zenginlik göstergesi hatta tarlayı sürmek için kullanılan büyükbaş hayvan sahibi olmak lüks olarak görül-

■ 2. Dünya savaşı

mekteydi. Bu durumdan dolayı İsmet İnönü sorumlu tutulmaya başlanmış, hatta halk arasında “geldi İsmet gitti kısmet” şeklinde bazı ifadeler dillere yerleşmişti. Savaş döneminin faturasını halk, İsmet İnönü’ye kesmişti.

Avrupa’da da Benzer Tablo Yaşanıyordu

Ama buna benzer bir durumun pek çok örneği ülke dışında da vardı. Savaşın aktif olarak sürdüğü ülkelerde örneğin İngiltere’de ülkeyi yönetenlerin çeşitli sıfatlarla anıldığı olmuştuk. İngiltere’de ısıtma olanakları savaş yüzünden son derece kısıtlanmıştı. Gıda ürünleri karneye bağlanmıştı. Bu problem nedeniyle insanlar Londra metrosunun tünellerinde uyumak zorunda

■ İngilizler, 1946-47 kışını 2. Dünya Savaşı süresince ısıtma olanakları kısıtlandığı için Enerji Bakanı Emanuel Shinwell’e atfen ‘Shinwell’le Titre’ diye anmıştı.

bile kalmıştı. Bu durum savaş sonrasında da devam etmiş ve 1946-1947 kışı, Yakıt ve Enerji Bakanı Emanuel Shinwell'e atfen "Shinwell'le Titre", Gıda Bakanı John Strachey'ye atfen "Strachey'le" Aç Kal" diye anılmıştı. Fransa'da ise durum çok daha vahimdi. Fransa'da dönemin iâşe işlerinden sorumlu olan kişi Paul Ramadier'di. Fransızlar İslam'daki oruç ibadetinden hareketle savaş döneminde yaşadıkları gıda eksikliğini Müslümanların oruç ibadetiyle özdeşleştirmişlerdi. Bu yüzden Paul Ramadier'i, Müslümanların oruç tuttıkları ay olan ramazana atıfla "Ramadan" olarak isimlendirmişlerdi.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra Türkiye'de halkın temel tüketim maddelerinin fiyatlarının artacağı endişesi hâkimdi. Devlet 1939 yılının sonundan itibaren spekülasyona ve kaosa yer vermemek, olası riskleri ortadan kaldırmak ve fiyat artışlarını önlemek için tedbirler almaya çalışmıştı. Hükümet savaş süresince fiyatları makul bir seviyede tutmak, yükselmesine engel olmak için çok çaba harcamıştı. Ancak bu tedbirler yine de dar gelirlielerin ekonomik durumlarını düzeltebilmek için ne yazık ki yetersizdi.

Devlet, savaş dönemi pahalılığına karşı;

Narh sistemi,
Fiyat kontrolleri,
Karne uygulaması,
İhtikârla mücadele gibi uygulamalara başvurmuştu.

■ Fransızlar 2. Dünya Savaşında Gıda Bakanı olan Paul Ramadier'e gıda eksikliği nedeniyle 'Paul Ramadan' lakabını takmıştı.

Geçim Sıkıntısı En Önemli Gündemdi

Bu dönemin en önemli sorunu hiç şüphesiz "geçim sıkıntısı"ydı. Çok sınırlı bir kesim dışında geçim sıkıntısı toplumda savaş süresince en önemli gündem konusuydu. Devlet bu sıkıntıyı aşmak için ithalata karşı yerli malı kullanımını da teşvik etmeye başlamıştı. Hükümet fiyat artışıyla mücadele için elinden gelen tüm uygulamaları yapacağını duyurmuş, ithal ürünlerde fiyat artışlarına karşı olabildiğince yerli malı kullanılmasını önermişti. Nitekim yerli malı kullanımıyla ilgili devletin teşviki, Atatürk dönemi ekonomisinin de temel esaslarından bir tanesiydi ve milli ekonomiyi oluşturmanın önemli araçlarından biri olarak da yerli malı tüketiminin teşvik edilmesi öngörülmüştü.

1930 ve 1949 arası dönemi devletçi politikalar dönemi olarak tanımlamak gerekir. Bir önceki bölümde üzerinde durduğumuz sosyal ve ekonomik gelişmelerin dışında 1933 yılında Sümerbank kurulmuştu ve devlet ilk kez faiz oranını belirleme imkanını belirleme gücüne ulaşmıştı. Hükümet, her türlü önlemi alarak savaşın yıkıcı etkisini bertaraf etmek için çaba sarf etmişti.

Milli Korunma Kanunu

Bu dönemde karaborsacılık yaygınlaşmış ve bazı ürünlerde kıtlık yaşanmıştı. Hükümet, bu sorunları engellemek için çeşitli politikalar uygulamıştı. Bu politikalar arasında çeşitli kanunlar da vardı. Bu kanunların en önemlilerinden biri **Milli Korunma Kanunu**'dur. Bu kanunun temelleri dönemin ekonomi bakanı Hüsnü Çakır tarafından "İktisadi Müdafaa Kanun Tasarısı" ile atılmıştı. Daha sonra Başbakan Refik Saydam döneminde 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmişti.

Kanun ile Bakanlar Kurulu'na; olağanüstü hallerde genel ve kısmi seferberlik ilan etme ve devletin bir harbe girme olasılığı ile diğer olağanüstü durumlarda da çok geniş yetkiler verilmişti. Hükümet ve belediyeler tarafından saptanan fiyatlara uymayanlara ve stok yapanlara ağır cezalar getirilmişti. Kanun ile;

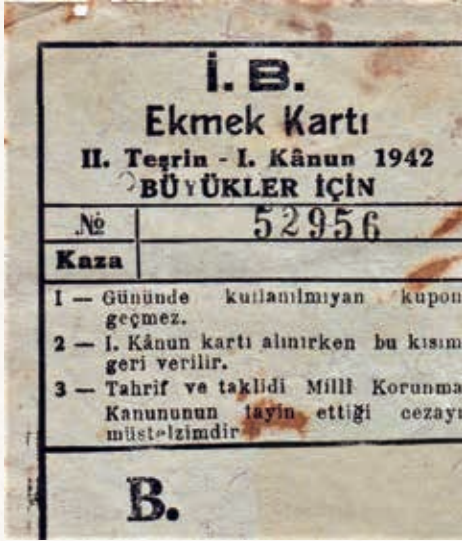
- Özel girişime ait kuruluşlarda bulunan üretim araçlarına değer ödenmek suretiyle devletçe el konulması,

- Bazı ürünlere değeri ödenmek suretiyle hükümetçe el konulması,
- Hükümetin sınaî kuruluşların hangi malları ne kadar üreteceklerini belirlemesi yetkisi,
- Tarım topraklarına ne ekileceğinin devletçe tayin edilmesi, 500 hektarın üzerindeki arazileri gerekirse devletin tazminat ödeyerek bizzat kendisinin işleyebilmesi,
- Özel sektör yatırımlarının izne bağlanması ve hükümet denetimine alınması,
- İç ve dış ticarete fiyat kontrol sisteminin getirilmesi,
- Ücretli İş Yükümlülüğü,
- Özel iş yerlerinde ve kamu kuruluşlarında fazla mesai,
- Buhran yıllarında ulaşım ve nakliyat ile ilgili olarak nakil vasıtalarına ücretli çalışma mecburiyeti getirilmişti.

Kısacası Milli Korunma Kanunu ile devlet ekonomik hayatta her konuya istediği gibi müdahale edebilecekti.

Karne Uygulaması

Karne uygulaması bu dönemin en dikkat çeken uygulamalarından biridir. Halkın savaş döneminde yaşadığı sıkıntının boyutlarını temel tüketim maddelerinden ve ekmek fiyatı ve tüketimi üzerinden görmek olanaklıdır. 2. Dünya Savaşı sırasında halk; pahalı ve daha değerli olduğu için kırsalda yer yer buğday bile yiyemiyordu. Bunun yerine arpa ve mısırın bir araya getirilmesiyle elde ettikleri ve melez dedikleri bir karışımla karınlarını doyurmaya çalışıyordu. Halk, bazen harman zamanını dahi beklemeden ar-

■ Ekmek karnesi

payı dövüp yemek zorunda kalıyordu. Kırsalda durum böyleyken şehirlerde durum daha kötü durumdaydı. Şehirlerde ekmek tıpkı İngiltere’de olduğu gibi karneye (vesika da deniyor) bağlanmıştı. Milli Korunma Kanunu’nun 21’nci maddesine göre tanzim satış yapılan ve yapılacak olan kent, kasaba ve köylerde ekmek ve ekmeklik hububat tüketiminin miktarları da belirlenmişti. Ekmekler tek tip olarak çıkarılmış ve o ekmeğe o dönemlerde “kara ekmek” ismi takılmıştı. O yıllarda cezaevinde yatan Nazım Hikmet “Ben İçeri Düştüğümünden Beri” isimli şiirinde buna gönderme yapmıştır;

“...
pamuk gibiydi, bembeyazdı ekmek
ben içeri düştüğüm sene.
sonra vesikaya bindi,
bizim burda, içerde, birbirini vurdu millet
yumruk kadar, simsiyah bir tayın için.
şimdi serbestledi yine,
fakat esmer ve tatsız.”

Cezaevinde yumruk kadar simsiyah bir tayın için insanlar birbirini vururken dışarıda da esmer ve tatsız, kara somun karneye bağlanmıştı. 2. Dünya Savaşı sırasında hükümet, tanzim satışa başvurmak zorunda kalmıştı. Ancak karne uygulaması son olmamıştı. Çünkü 1970’lerde ve 2018 yılının sonlarında da tanzim satış tekrar gündeme gelmiş ve hükümetler halkın ulaşmakta sıkıntı çektiği ve fiyatlarını kontrol edemediği temel gıda ürünlerini daha ucuza satmak için tanzim satış çadırları açmıştır.

2. Dünya Savaşının başlangıcından itibaren tüm ülkede temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlarında ciddi artışlar olmuştu. Fiyat artışlarının özellikle temel ihtiyaç maddelerinde yaşanmış olması gündelik yaşamı kökünden sarsmıştı. Milli Korunma Kanunu ile her türlü olumsuz durumun önüne geçilmek istense de istenen olmamıştı. Çünkü savaş yıllarında stokçuluk ve karaborsacılık engellenememiş, bazı tüccarlar ve toprak ağaları zenginleşmiş, halk daha da fakirleşmişti. Ve 1942 yılının sonunda oluşan tepkileri gidermek, gelir elde etmek ve sosyal adaleti sağlamak için Saraçoğlu hükümetince çok tartışılan bir vergi getirilmişti.

Varlık Vergisi

Varlık Vergisi’nin de dayanağı Milli Korunma Kanunudur. Uygulamanın hayata geçeceğine dair ilk işaret 1942 yılının Kasım ayında TBMM’nin açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yaptığı konuşma ile hissedilmişti. İnönü, o gün oldukça sert bir dille;

“Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belası, bugün vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor... Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metası yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı millet hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar... Üç beş yüzü geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikar olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır... Ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek milleti soyamak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanınamalıyız.”

İfadelerini kullanmıştı. Nitekim Varlık Vergisi bu konuşmanın hemen ardından 9 Kasım 1942’de TBMM’ye getirilmişti. Varlık Vergisi ile amaçlanan üç hedef vardı: Sosyal adaleti sağlamak, devlete yeni kaynak yaratmak ve gayrimüslim zengin sınıfı tasfiye edip Türk sermayesine yer açmak. Üçüncü madde hukuki ve teknik olarak ifade edilmese de Başbakan Şükrü Saraçoğlu, kanunu değerlendirdiği bir açıklamasında şu ifadeleri kullanmıştı; *“Kanun, muhtekirleri, harp zenginlerini ve özellikle azınlıklardan olan vurguncuları hedefliyor. Böylece piyasaya egemen olan yabancılar ortadan kaldırılarak Türk piyasası Türklerin eline verilecektir.”*

Varlık Vergisi’nin alınacağı kişiler; tüccarlar, büyük çiftçiler ve kıymetli emlak sahipleriydi. Varlık vergisinin hayata

geçtiği yıl olan 1942 yılında tarh edilen Varlık Vergisi miktarı 463 Milyon lirayı bulmuştu.

1930-1949 dönemi her açıdan bugün bile tartışılan bir dönem olma özelliğini elinde bulundursa da bu dönemi bugün içinde bulunduğumuz koşullar çerçevesinde kıyaslayarak anlamamız mümkün değildir. 2. Dünya Savaşı ve ona bağlı gelişmelerin tüm dünyayı kökten değiştirdiğini düşündüğümüzde, Türkiye’de alınan önlemlerin ve yaşanan sıkıntıların doğru mu yanlış mı olduğunu tartışmamız belki de hiç bitmeyecek bir tartışmadır. Ancak bazı iktisadi veriler bu tartışmaya farklı bir ışık tutabilir. Örneğin, 1929’da 1,1 milyar dolar olan GSYH, 1929 Buhranının etkisiyle 746 milyon dolara gerilemişti. Ancak 2. Dünya Savaşının sona ermesinin ardından 1949 yılında GSYH 3,2 milyar dolara ulaşmıştır. Savaş ve buhran yılları olmasına rağmen dönemin büyüme hızı ortalama %2,6’dır. Dönem boyunca ekonomi yedi kez küçülmüş buna karşılık üç kez de %15,8, %23,2 ve %31,9 gibi çok yüksek büyüme oranlarına da ulaşmıştır. Bütçe bazı yıllarda fazla vermiştir. Bütçe dengesi dönem ortalaması %0,2 fazla olarak ölçülmüştür. Hatta Lozan Anlaşması’nın Osmanlı’dan kalma gümrük tarifelerini 5 yıl uygulama zorunluluğunu atlattığında dış ticaret açığını kapatarak dış ticaret fazlası elde edilmiştir.

On Yedinci Bölüm

İNÖNÜLÜ PARALAR

Paralarda İnönü'nün Fotoğrafı Neden Vardı?

Devlet işte bu dönem koşulları altında kâğıt paralar basım yoluna gitmişti. İkinci Emisyon (E2) Grubu banknotlar, 15 Ekim 1937 tarihinde tedavüle çıkmış ve 1944 yılına kadar tedavülde kalmıştır. E2 Grubu kâğıt paralar, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından dolaşıma ilk çıkarılan banknot olma özelliğini elinde bulundurur. 5 Türk liralık banknotu da içeren E2 Grubu içinde hem Atatürk hem de İnönü portreli banknotlar da yer almıştır. Latin alfabesi ile hazırlanmış yeni banknotlar, 50 Kuruş, 1, 2 1/2, 5, 10, 50, 100, 500 ve 1.000 Türk liralık olmak üzere 9 farklı değerde ve 11 tertipten oluşmuştur. Söz konusu banknotlardan 50 Kuruşluk Almanya'da, diğerleri ise İngiltere'de bastırılmıştı. E2 Grubu banknotlar; Merkez Bankası kurulduktan sonra harf devriminden önce basılan eski yazılı banknotlar ve Latin alfabesi ile basılmış yeni banknotlarla değiştirilmişti. Merkez Bankasının bastığı ilk kâğıt para olma özelliğini elinde bulunduran E2 Grubu banknotların en önemli özelliklerinden biri de üzerinde İnönü'nün resimlerinin basılı olmasıdır.

E2 banknotların E1 banknotlardan çok önemli 2 farkı şunlardır;

İlk olarak; E2 banknotların hepsinde Cumhurbaşkanının portresi kullanılmıştır. Birinci Emisyon banknotlarında 1, 5 ve 10 Türk Liralarında Atatürk portresi yoktur. İkinci fark ise E2 banknotlarda İnönü ve Atatürk'ün portreleri beraber kullanılmıştır. 50 kuruş, 1 ve 500 TL'lik banknotların ön yüzünde İnönü portresi varken 5, 10, 50, 100 ve 1000 TL'lik banknotlarda Atatürk'ün portresi kullanılmıştır.

Bu durum Türkiye'de uzun yıllar tartışılmış ve Milli Şef İsmet İnönü'nün ardından bile polemik konusu yapılmıştır. Günümüzde bile "İnönü paralardan Atatürk'ün resmini kaldırdı" dedirten uygulamanın nedenini konuşmakta fayda var. 30 Aralık 1925'te "Mevcut Evrak-ı Nakdiyenin Yenileriyle İstibdeline Dair Kanun" kabul edilmişti. Yeni Türk lirasının basılması kararından 3 ay sonra 16 Mart 1926 da yayınlanan 3322 sayılı kararname ile 1, 5 ve 10 liralık banknotların ön yüzünde "Cumhuriyeti musavver bir timsal", 50, 100, 500 ve 1000 liralık banknotların ön yüzünde ise "Reisicumhur Hazretlerinin resmi"nin bulunması kararı alınmıştı. Yani kararname ile devletin başındaki Cumhurbaşkanı kim ise banknotlarda onun portresinin olması kararlaştırılmıştı. Bu yüzden Birinci Emisyon banknotlarda sadece Atatürk'ün portresi yer almıştı.

İkinci Emisyon banknotlarda Atatürk ve İnönü'nün portrelerinin beraber olmasının nedeni ise bu banknotlar 1937 yılında piyasaya sürülmüştü. O tarihte Cumhurbaşkanı Atatürk olduğu için tüm banknotlarda Atatürk'ün portresi yer almıştı. Ancak 1938 yılında Atatürk vefat ettikten sonra İsmet İnönü cumhurbaşkanı olduğu için kanun gereği banknotlarda İnönü'nün portresi kullanılmıştı. Atatürk'ün portresinin olduğu 500 ve 1000 Türk liralарının ikinci tertibi olan İnönü portreli 500 ve 1000 Türk liraları 18 Kasım 1941 tarihinde piyasaya sürülmüştü ve her iki 500 ve 1000 Türk liraları da 24 Nisan 1946 tarihine kadar beraber kullanılmıştı.

İnönü: 'Atatürk bu fikirde idi...'

11 Eylül 1957 tarihli meclis oturumunda İsmet İnönü, kâğıt para da kendi portresinin basılması ile ilgili gelen eleştirilere ilişkin şunları söylemişti;

"... Bir de pulda ve parada resim meselesi vardır. Her partici bunu benim Atatürk'le müna-sebetim için kullanmak ister. Bu bir nazariye (teori) meselesidir. Nazariye şudur:

Bir devlette sikke ve pul Devlet Reisinin adına basılır. Böyle devletler vardır. Bu usulü takip etmeyen devletler de vardır. Biz bu usulü takip eden devletler arasında idik. İmparatorlukta para, pul Padişah namına basılırdı.

Cumhuriyeti kurduğumuz zaman halk tarafından Cumhurbaşkanı, Padişaktan daha az kudretli bir adam zannedilirdi. Atatürk ile bu mevzuda hassastık. Milletin rey-i ile başa geçmiş Cumhuriyet Reisinin, eski hükümdarın Devlet başı olarak haiz olduğu bütün haklara malik

olduğunu hukukta ve şekilde göstermek lazımdı. Atatürk bu fikirde idi. Onun içindir ki, kendisi hayatta olduğu halde paraya da pula da resmini bastık. Eğer sağ olan adamın paraya, pula resmini basmamak, adını yazmamak Cumhuriyette adet olsaydı Atatürk zamanında da ölümlerden, pullarımıza, paralarımıza resmini basacak, ismini yazacak hesapsız ad bulunurdu. Bugün de kanaatimiz budur."

İnönü, Atatürk'ün ve kendisinin paralarda ve pullarda devlet başkanının portresinin basılma geleneğinden hareket ettiklerini her fırsatta söylemişti. Nitekim İsmet İnönü'nün oğlu Erdal İnönü, ATASE Yayınlarından çıkan **"Atatürk'ün Çevresinde Bulunmuş Kişiler ve Yakınları ile Yapılan Söyleşiler"** isimli kitapta bu hususu şu sözlerle açıklamıştı;

"Babamın anlayışı şuydu; Devletin parasında Cumhurbaşkanının resmi olur... Paralara, pullara zamanın Cumhurbaşkanının resminin basılması o yüzden oldu. Bunun yanlış anlaşılacağını düşünmedi o zaman..."

İnönü'ü Paralar Siyasetin Hep Gündemi Oldu

Yani parada İnönü'nün portresinin olmasının nedeni tamamen kanuni bir zorunluluktan dolayındı. Ancak bu durum ilerleyen yıllarda özellikle çok partili sisteme geçişte ve geçiş sonrasında muhafazakâr kimliği ile ön plana çıkan ve CHP'den kopanların oluşturduğu Demokrat Parti (DP) kadrolarınca çokça eleştirilmişti.

DP lideri Adnan Menderes, 1950'de iktidara geldiğinde İnönü'yü yıprat-

■ 50 Kuruş ön yüz
(2. emisyon 1. tertip)
1944

■ 50 Kuruş arka yüz
(2. emisyon 1. tertip)
1944

■ 1 Lira ön yüz
(2. emisyon 1. tertip) 1942

■ 1 Lira arka yüz
(2. emisyon 1. tertip) 1942

■ 2,5 Lira ön yüz
(2. emisyon 1. tertip) 1939

■ 2,5 Lira arka yüz
(2. emisyon 1. tertip) 1939

■ 5 Lira ön yüz
(2. emisyon 1. tertip)
1937

■ 5 Lira arka yüz
(2. emisyon 1. tertip)
1937

■ 10 Lira ön yüz
(2. emisyon 1. tertip) 1938

■ 10 Lira arka yüz
(2. emisyon 1. tertip) 1938

■ 50 Lira ön yüz
(2. emisyon 1. tertip) 1938

■ 50 Lira arka yüz
(2. emisyon 1. tertip) 1938

■ 500 Lira ön yüz
(2. emisyon 2. tertip)
1940

■ 500 Lira arka yüz
(2. emisyon 2. tertip)
1940

■ 1000 Lira ön yüz (2. emisyon 1. tertip) 1939

■ 1000 Lira arka yüz (2. emisyon 1. tertip) 1939

■ 1000 Lira ön yüz (2. emisyon 2. tertip) 1940

■ 1000 Lira arka yüz (2. emisyon 2. tertip) 1940

mak için bu konuyu ısrarla gündemde tutmuştu. 4 Mayıs 1951'de "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun Tasarısı" TBMM'de görüşülürken Başbakan Menderes, CHP'yi şu sözlerle eleştirmişti;

"Ölümünün hemen akabinde paralardan, pullardan Atatürk'ün resimlerini sildirenler onlardır..."

Oysa Amaç Cumhuriyeti Halka Anlatmaktı

Oysa anlaşılıyor ki, cumhuriyetin ikinci kez para basma hikâyesinde paralardan Atatürk'ün çıkartılma süreci aslında yeni rejimin geniş halk kitlelerine ulaştırma çabasından başka bir amaç taşı-mıyordu. Sinan Meydan'ın aktardığına göre o yıllarda nüfusun %85'i köylerde yaşıyordu. 40 bin köyün 37 bininde okul yoktu. Okuma-yazma oranı %10'un altındaydı. İşte böyle bir demografik yapıda saltanatın yıkılıp cumhuriyetin kurulduğunu anlatmak, padişahın olmadığını onun yerine seçimle gelen bir cumhurbaşkanı olduğunu anlatmak çok kolay değildi. Bu yüzden kağıt para aynı zamanda bir iletişim aracıydı ve paraların üzerindeki resimlerle halka cumhuriyet anlatılmak istenmişti. Bu yüzden ilk kağıt paralarda İstanbul değil de başkent Ankara'dan fotoğraflar paralar için seçilmişti. Bozkurt seçilmesi hatta ülkenin ekonomik durumunu sergilemesi için karasabanla çift süren köylü fotoğrafı seçilmesi asla tesadüf değildi.

Yeni kağıt paralar iletişim olanaklarının oldukça kısıtlı olduğu bir dönemde cid-

di bir propaganda ve iletişim aracıydı da aynı zamanda. Üstelik de köylerde sürekli saltanat ve hilafet yanlıların, karşı devrim ve cumhuriyet karşıtı eylemlerinin sürüp, Cumhurbaşkanı yerine padişahın tekrar geleceğinin söylendiği bir ortamda parada Cumhurbaşkanı'nın resminin konulması ciddi bir cumhuriyet çalışmasıdır. Çünkü vatandaşlar böylece devletin başındaki yeni Cumhurbaşkanı'na tanıma imkânı buluyordu.

Üstelik kağıt parada "Reisicumhur Hazretlerinin resmi"nin bulunması kararının Atatürk döneminde alındığını göz önünde bulundurursak bu Atatürk'ün cumhuriyetin sonsuza kadar yaşamasını ne denli istediğini gösterir.

İngilizlerin Kapısı Bir Kez Daha Çalınmıştı

İnönü'lü paraların basım hikâyesi de kağıt para tarihimizde en özel ve ilginç bir macera olarak karşımıza çıkar. 2. Dünya Savaşı başlamıştı. Savaşın büyüyeceği gün gibi ortadaydı ve Merkez Bankası savaşın daha ileri boyutlara varması ihtimalinin uzak olmadığını değerlendirmişti. Atatürk vefat etmiş, İnönü Cumhurbaşkanı seçilmişti. Merkez Bankası, Eylül 1939'da Hükümete başvurarak bozuk para ihtiyacını gidermek için ufak kupür basılması ve mevcut banknotlar için de önlem alınmasını talep etmişti. Refik Saydam Başbakanlığındaki hükümet, bu talebe olumlu cevap vermişti. Bunun üzerine, tedavülde bulunan banknotları basan İngiliz firması Thomas De La Rue'dan Merkez Bankasının talep ettiği paralara

rı basması istenmişti. Bu firmanın tercih edilmesindeki ana sebep daha önce Türk Lirasını basmış olduğu için para kalıplarının matbaanın elinde olmasıydı. Ancak, Cumhurbaşkanı değişmişti ve kanun gereği parada cumhurbaşkanının portresinin olması gerekiyordu. Kısacası resim ve filigranın değişimi için mevcut kalıplar üzerinde değişiklik yapılması ve yeni tasarlanan 50 kuruşun kalıplarının da sıfırdan hazırlanması gerekiyordu. Bu 50 kuruşların siparişi de yine İngiltere'deki Bradbury Wilkinson firmasına verilmişti. Tüm bu değişikliklerin yerine getirilerek Türkiye'nin istediği kâğıt paraların teslim edilmesi ancak 1941 yılının başında olmuştur.

Almanların Londra'ya Bombalamasının Türkiye'ye Etkisi

Türkiye, İngiltere'den paraları bekliyordu. Ancak Avrupa'daki savaş gide-rek genişlemiş ve Fransa ile İtalya da savaşa girmişti. Bu durum, Akdeniz'i deniz taşımacılığına uygun olmayan bir hale getirmişti. Savaşın etkisi nedeniyle, paraların Kap ve Kızıldeniz yolu ile Türkiye'ye ulaştırılması tek güvenli seçenek olarak seçilmişti. Rota seçilmişti. İngiltere'den yola çıkan gemiler rotasını Kap ve Kızıldeniz olarak belirlenmiş ve paralar Akdeniz'de uzun seyahat etmeden Türk sularına ulaştırılacaktı. Ama kâğıt paraların basılacağı matbaalar tamamen savaş bölgesi içinde yani Londra'daydı. Talihsizlikler henüz basım aşamasında kendini göstermiş ve hiç istenmeyen gerçekleşmişti. Londra, Almanlar tarafından bombalanmıştı. Bu

bombalamada Thomas de la Rue matbaası da isabet almış ve zarar görmüştü. Kaimesden bu yana Anadolu ve Rumeli insanına musallat olan kâğıt paranın makus talihi bu sefer kâğıt paralar daha basılmadan kendini göstermişti.

Yine Alman Bombası ve Pire'de Denizi Boylayan Türk Paraları

Türkiye, Thomas de la Rue yetkilileri ile görüşerek öncelikle 100 milyon lira değerinde İnönü 500 ve 1000 liralık kupürlerin hazırlanmasını istemişti. Nihayet basımı tamamlanan kâğıt paralar, 30 Temmuz 1940 tarihinde vapura yüklenmiş ve Süveyş yolu ile 3,5 ayda İstanbul'a getirilmişti. Bu sevkiyat yolda-yken 5 milyon değerinde 1 liralık, 200 milyon değerinde 100 liralık ve 25 milyon değerinde 50 kuruşluk kâğıt para daha basılarak Ekim 1940'da 2 gemiye yüklenerek yola çıkarılmıştı. Gemilerin isimleri Fabian ve City of Roubaix'dı. Ancak talihsizlikler film senaryolarını andıracak şekilde devam etmişti. Çünkü yeni 1 liralık kupürleri taşıyan Fabian adlı gemi yola çıkar çıkmaz batmıştı. İnönü resimli eski 100 liralık ve yeni 50 kuruşluk kupürleri taşıyan City of Roubaix ise 5 aylık uzun bir yolculuğun ardından Yunanistan'ın Pire limanında Almanlar tarafından bombalanarak batırılmıştı. Bu paralardan sadece Fabian gemisinde zayı olanların yerine tekrar basılan 7 milyon liralık 1 liralık, yeni 50 kuruşlukların bakiyesi 15 milyon kupür ve 194 milyon liralık İnönü resimli eski 50 liralık kupür İstanbul'a sevk edilebilmişti. Ancak, bu sevkiyatta gelen 50

■ 50 Lira ön yüz
(2. emisyon 2. tertip)
1939 - 41

■ 50 Lira arka yüz
(2. emisyon 2. tertip)
1939 - 41

■ 100 Lira ön yüz
(2. emisyon 2. tertip)
1939 - 41

■ 100 Lira arka yüz
(2. emisyon 2. tertip)
1939 - 41

İnönü resimli eski 100 liralık ve yeni 50 kuruşluk kupürleri taşıyan City of Roubaix ise 5 aylık uzun bir yolculuğun ardından Yunanistan'ın Pire limanında Almanlar tarafından bombalanarak batırılmıştı. Bu paralar tedavile girmeden kaldırılmıştı.

liralık ve 50 kuruşluk kupürler hiç bir zaman tedavüle girememişti. Çünkü 50 liralardan 126 bin kupürü, matbaanın bombalanması sonucu çıkan yangında zarar görmüş ve kalanlar da eksikti. Kâğıt paraların eksik şekilde kullanılması mümkün değildi.

Cumhuriyet henüz 20 yaşındaydı ki dünya ikinci kez savaşa tutuşmuştu. 1940'lı yıllarda İnönü cumhuriyetin başına geçmişti. Savaşın etkisiyle Türkiye mali yönden zayıf düşmüştü. Türkiye savaşa girmeyip tarafsız kalmışsa da savaşın etkilerini kâğıt paraların sevkîyatında bile yaşamıştı. İnönülü yeni banknotlar ile ekonominin rahatlaması amaçlanmıştı. Ancak banknotları Türkiye'ye getiren gemi Pire Limanında Almanlar tarafından batırılmıştı. Haber Ankara'da çok büyük üzüntüye neden olmuştu. Çünkü geminin batırılmasının ardından yeni kâğıt paralarla dolu sandıklar Yunan sahillerine vurmuştu.

Paralar Tedavüle Girmeden Kaldırıldı

Haber, Ankara'ya telgrafla ulaşmıştı. Başbakanlık hemen acil bir açıklama ile bu banknotların tedavülünden vazgeçtiğini duyurmuştu. Durum Yunanistan'a da bildirilmişti. Yeni kâğıt paralar, batık gemiden çıkarılıp Yunan makamların eline geçmiş ardından da bir kısım paralar Türkiye teslim edilmişti. Ancak paraların büyük bir kısmı Yunan sahillerine vurmuştu. Hükümet, paralar piyasaya girmeden tedavülden kaldırırsa da çok kısa süre sonra Anadolu'nun birçok ilinde mübadele aracı olarak kul-

lanılmaya başlanmıştı. Savaş yıllarında Yunanlılar kaçak paralarla Anadolu'ya gelmiş, parayı kullanmıştı. Daralan ve kriz halindeki Türkiye ekonomisi karşılığı olmayan paralarla dolmuştu.

Yine İngiliz-Alman Çatışmasının Ortasında Kalan Kâğıt Paramız

İnönülü kâğıt paralar 2. Dünya Savaşı'nın gazabına uğramış sevkîyatı yapan gemi Almanlar tarafından bombalanarak batırılmış, ardından da paranın basıldığı matbaa yine Almanlar tarafından Londra'nın bombalanması ile yıkılmıştı. 1. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı'nın üçüncü kaime denemesinde doğrudan sahne alarak İngilizlerin, Türklere para basmasına engel olan Almanlar, bu sefer Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının ilk kâğıt para denemesinde sahne içinde olmasa da dolaylı olarak yine İngilizlerin Türklere para basmasına mâni olmuştu. Türkiye'nin arzu ettiği kâğıt paralar Türkiye'ye gelememişti. Gelenler de tedavüle girememişti.

Bu olayın ardından hangi tedbir alınır- sa alınsın, içeride olmasa da dışarıdan sahte para gelebileceği düşünüldüğünden kâğıt para basım işinden bir süre vazgeçilmişti. Ancak tüm dünyayı sarsan savaş şartları altında Türkiye zor günler geçirmekteydi ve paraya her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardı. Bunun üzerine, deniz aşırı ülkeler yerine, Almanya'daki matbaalarda para basılması konusu gündeme gelmişti.

On Sekizinci Bölüm

KALPAZANLIĞA SOYUNAN HİTLER

Üçüncü Emisyon (E3) Grubu banknotlar 1942-1947 yılları arasında dolaşıma çıkarılmıştı. Bu kâğıt paralar 2, 5, 10, 50, 100, 500 ve 1.000 Türk liralık kupürlerden oluşan 6 farklı değerde 7 tertip olarak İngiltere, Almanya ve Amerika'da bastırılmıştı. İkinci Dünya savaşı devam ederken Türkiye ilk iki İngiltere macerasından sonra kâğıt para basımı için Adolf Hitler'in Almanya'sı ile para basma pazarlığına oturmuştu. Tıpkı Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Almanya ve Türkiye'nin kardeşlik yılları göreceli olarak devam ediyordu. İki ülke arasında saldırmazlık paktı imzalanmış, bu durum bazı devletlerin tepkilerine neden olmuştu. Hitler, Türkiye ile saldırmazlık paktı imzalayarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'ne açacağı cephe öncesinde kendisine yönelik yeni cepheler açılmamasını garanti altına almıştı. Bu saldırmazlık paktının maddeleri arasında yer almamasına rağmen Almanya, Türkiye'ye para basacaktı. O yıllarda İngiltere ve ABD, Türkiye'ye para basım işini yürütse de Hitler'in Türkiye'ye para basma isteğindeki hevesin nedeni belki de para basıldıktan sonra anlaşılacaktı.

Türkiye zor günler geçirmekteydi ve

paraya her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardı. Berlin'deki Reichsdruckerei matbaasına önce 10 ve 100 liralıklar, ardından da 50 kuruşluk kupürler bastırıldı. Bunun nedeni de daha önce İngiltere'de basılan paraların başına gelenler ve sahte para girişini önlemektir. Ancak bu paraların başına gelenler şeytanın bile aklına türdendi. Berlin'de bastırılan 100 liralıklar A, B, C, D şeklinde dört seride ve 9 milyon adet olarak sipariş edilmişti. Teslim edilen banknotlar, 15 Ağustos 1942 tarihinde tedavüle verilmişti. Ancak Merkez Bankası'nın bilgisi dışında E, F, G, H ve J serileri de basılmış ve resmi olmayan şekilde birkaç yıl sonra piyasaya sürülmüştü. Görünen şuydu ki Hitler, kalpazanlığa soyunmuş ve bir devleti aldatmaya çalışmıştı. Çünkü Almanya'da basılan paraların A, B, C ve D grubunun dışında E, F, G, H ve J serileri Türkiye'nin bilgisi dışında basılmıştı. İlk grup Türkiye'ye gelirken diğer grup Hitler'de kalmıştı. Ve savaşın etkisini artırdığı bir dönemde paralar gizlice Türkiye'de piyasaya sürülmüştü.

İnönü durumu anladığında yeni kâğıt paranın da derhal tedavülden kaldırılmasını istemişti. Merkez Bankası, hazırlıksız ve ani bir müdahale ile 25 Nisan 1946 tarihinde bu paraları da tedavül-

den kaldırmıştı. Ancak açlık, yoksulluk ve yokluk içinde yaşayan Anadolu insanı karşılığı olmayan paralarla fakr-u zaruret içinde yaşamaya devam etmişti.

Hitler'in oyunu ile E3 grubu banknotlar tedavülde kaldırılınca Cumhuriyet tarihinin dokuz emisyon grubu içinde en az farklı değerde banknotu ve tertibi bulunan Dördüncü Emisyon (E4) Grubu banknotlar 10 ve 100 Türk liralık kupürlerden oluşan 2 farklı değerde, 3 tertip olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) bastırılmıştı. 1947 ve 1948 yıllarında dolaşıma çıkarılan bu emisyon grubu banknotların tamamı İnönü portreli olarak bastırılmıştı. Yani Hitler'in Türkiye'ye oynadığı oyun, yeni paraların ABD'de basılmasına neden olmuştu.

ÇOK PARTİLİ SİSTEME GEÇİŞ SÜRECİ

Toprak Reformu Görüşmeleri

Üçüncü ve Dördüncü Emisyon grubu kâğıt paraların basıldığı dönemde, Türkiye siyasi hayatını kökten değiştirecek çok ciddi gelişmeler yaşanmıştı. Bu gelişmelerin başında hiç kuşkusuz çok partili sisteme geçiş sürecini başlatan ve Demokrat Parti'nin doğuşuna neden olan **Çiftçi Topraklandırma Kanunu** görüşmeleri yer alır. Mustafa Kemal Atatürk, 1936 yılında TBMM açılış konuşmasında toprak kanunlarının bir an önce çıkartılarak topraksız köylü bırakılmaması gerektiğini söylemişti. Bu konuşmanın ardından Zirai Islahat Kanunu 1937'de düzenlenmişti. Ancak

Atatürk'ün ebediyete intikal edişi ve 2. Dünya Savaşının başlaması nedeniyle toprak reformu ertelenmek zorunda kalmıştı.

Toprak Reformu tasarısı, TBMM'de ilk kez Çiftçi Topraklandırma Kanunu adı ile 19 Ocak 1945 tarihinde görüşülmeye başlanmıştı. Reform tasarısı, görüşülmeye başlandığı andan itibaren büyük tartışmalara neden olmuştu. En büyük eleştiriler ise arazilerin ayrılmasına yönelik teklife yönelikti. Tasarıya göre, devlet 5000 dönümden büyük toprakları kamulaştırmak istemişti. Devlet kamulaştırdığı bu toprakları sadece çiftçinin kalkınmasını sağlayacak, kamu hizmetlerinde kullanabilecekti. Yasaya göre dağıtılacak araziler;

1. Tapulu veya tapusuz olarak devlete ait olup, kamu işlerinde kullanılmayan topraklar,
2. Bir veya birden çok köylünün ortak malı olarak kullandıkları topraklardan Ziraat Bakanlığı'na ihtiyaçtan fazla olduğu belirtilen parçası,
3. Sahibi belli olmayan topraklar,
4. Kurutulan bataklıklardan, göllerin kuruması ve nehirlerin doldurulması ile elde edilecek arazi,
5. Bu yasa hükümleri uyarınca kamulaştırılacak topraklar olarak, belirlenmişti.

Ancak devletin 5000 dönümden büyük toprakları kamulaştırması ve orta işletmeyi 5000 dönüm olarak sınırlandırması bazı büyük toprak sahiplerini ve meclis içerisindeki sözcülerini rahatsız etmişti. Kanun görüşmeleri başlamadan önce tasarı metni elinde bulunan, Sebit Sağıroğlu, Emin Sazak, Turhan

Cemal Berker, Ahmet Sungur, Atıf İnan, Şefik Tugay, Tahsin Bekir Balta, Adnan Menderes gibi bazı milletvekilleri yasaya olan muhalefetliklerini dile getirmişlerdi. Bu isimler aynı zamanda tek parti yönetimine de ciddi anlamda eleştirilerde bulunmuşlardı. Bu isimler, hükümetin 1945'e kadar yaptığı uygulamaların hesabını sorar gibi konuşmuş ve CHP'yi tartışmıştı. Tartışmalar yüzünden reform görüşmeleri 14 Mayıs 1945 tarihine ertelenmişti.

Tek parti yönetimi ilk başlarda açık olarak eleştirilmemişti. Ancak Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı görüşmeleri ile aynı döneme denk gelen 1945 yılı yedi aylık bütçe görüşmelerinde bu durum açık bir şekilde dillendirilmeye başlamıştı. Özellikle Hikmet Bayur ve Emin Sazak tarafından iktidara yöneltilen eleştiriler, adeta Pandora Kutusunun açılmasına neden olmuştu. Muhallif milletvekilleri yüreklenmişti. Bütçe görüşmelerinde iktidarın tavrını gören Adnan Menderes, Refik Koraltan gibi milletvekilleri, toprak ağalarının da verdiği destekle meclisten tarihin gidişini değiştirecek açıklamalar yapmışlardı.

Halil Menteş, *"Memleketimizde zaten yüz binlerce, milyonlarca dönümlük arazi gibi dev mülkler yoktur. Yürürlükte olan sistemin büyük mahzurlarını görmeden, sosyal ve ekonomik bir baskıyla karşılaşmadan onu değiştirmenin nedenini anlamakta güçlük çekiyorum"* demişti.

Emin Sazak *"Yapmayın, tek bu kanundan vazgeçin, ben toprağımdan hükümete bağış yapayım"* ifadelerini kullanmıştı. Elbette ki CHP içinde bu açıklamalar ve eleştiriler

beklenmiyordu. Daha önce kürsüden dile getirilemeyen konuların konuşulması üzerine yasanın ilgili madde tasarısı, bazı maddelerin tekrar incelenmesi için komisyona geri gönderilmişti. Bazı maddelerin komisyona geri gönderilmesi üzerine Adnan Menderes görevinden istifa etmişti. Çünkü Menderes, bu geri adımı görmüş ve toprak ağalarının da desteğini arkasında hissetmişti. Menderes, bundan sonra çok daha sert açıklamalara imza atacaktı.

Yasa Meclisten Geçmişti, Ama...

Konuya dâhil olan İsmet İnönü, 'Toprak reformu istemeyen parti benim partim olamaz' mesajını meclise göndermesiyle madde, oylamaya katılan 373 milletvekilinin 368'inin kabul, 5'inin ret oyu kullanmasıyla olduğu gibi kabul edilmişti. Büyük ticaret çevrelerini temsil eden "İş Bankası Grubu"nun lideri Celal Bayar ve toprak ağalığından kapitalist çiftçiliğe geçen Adnan Menderes muhalefet grubunun öncülüğünü yapmıştı. Bu grup; Emin Sazak, Ömer Lütfü Karaosmanoğlu gibi toprak ağalarının katılımıyla ve meclis içerisindeki CHP politikalarını eleştirmeye başlayan diğer milletvekillerinin de ilgisi ilgi ile güçlenmeye başlamıştı. Halk arasında Toprak Yasası olarak bilinen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, tüm muhalif çalışmalara karşın İnönü'nün meclisi etkilemesi sonucunda geniş oy potansiyeli ile yasalaşmıştı. Ancak İsmet İnönü, Toprak Yasasının meclisten geçmesinden hemen sonra Tarım Bakanlığı'na

muhalif milletvekili Cavit Oral'ı getirmişti. Oral, 1948 yılında Kanunun “memleketin zirai ve sosyal hayatını zedeleyeceğini...” açıklamıştı. Bu açıklama yasanın hiçbir zaman uygulanmayacağını gösteren bir açıklamaydı. Ne yazık ki Atatürk zamanında ulusal ülkü olarak görülen toprak reformu konusundaki bu yasa hiçbir zaman hayata geçirilemedi. Ama yasa tasarısı görüşmelerinde tek parti yönetimine karşı yapılan muhalefet ve gruplaşma, daha önce bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından denenen ancak başarısız olunan çok partili döneme geçişi hızlandırmıştı. Nitekim daha önce varlığını hiç hissettirmeyen Adnan Menderes, bu görüşmeler ile kendini gösterme imkânı bulmuş ve yeni siyasal hayatta Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan ile birlikte en etkili isimlerden biri olmuştu.

Dörtlü Takrir ve DP'nin Doğuşu

Çiftçi Topraklandırma Kanunu, zorlu görüşmelerden sonra yasalaştıktan sonra Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan liberalleşme isteklerini içeren taleplerini “Dörtlü Takrir” adı altında meclis grup başkanlığına sunmuştu. Bu önerge demokrasi ve özgürlük için verilmiş gibi görünse de Toprak Yasası'na tepki olarak hazırlanmıştı. Dörtlü Takrir, özünde partinin ve devletin ekonomik sisteminin devletçilikten çıkıp liberalleşmesini öneriyordu. Ancak kabul edilmemişti. Bunun üzerine sonraki süreçte Menderes ve Köprülü, Vatan

gazetesinde muhalif söylemlere devam etmiş ve İnönü'yü ağır ifadelerle eleştirmişlerdi. Bu eleştirilerin ardından Başbakan Şükrü Saraçoğlu yaptığı bir basın toplantısında “Milli Şef'e yönelik yıpratıcı haberler yapılmamalıdır” bile demişti. Ancak Menderes ve Köprülü, durmaksızın İstanbul basınında İnönü'yü eleştirmeye devam etmişti. Bu eleştiriler üzerine CHP'den ihraç edilmişlerdi. Koraltan'ın da aynı durumu yaşamasının ardından Bayar hem milletvekilliğinden hem de CHP'den istifasını sunmuştu.

Aslında teorik olarak tek partili sistem 18 Temmuz 1945 tarihinde Milli Kalkınma Partisinin kurulmasıyla sona ermişti. Ancak partinin kurucularından Nuri Demirağ partinin kuruluş amacını şöyle açıklamıştı; “Ben bu zamanda milli birliği bozarak memleketi bir tefrikaya tabii tutmak istemiyorum. Ben devlete yardımcı rolünü oynamak istiyorum. Hükümeti devirmek iktidar mevkiine geçmek hırsıyla kurulan bir teşekkül değiliz.”

Bu gelişmeler yaşanırken İsmet İnönü, 1 Kasım 1945 meclis açılış konuşmasında, Türk siyasal sisteminin demokratik niteliğini vurgulayarak, muhalefetin ayrı bir parti şeklinde organize olması yönündeki tarihi konuşmasına yapmıştı. Bu konuşmanın ardından Dörtlü Takrir'de imzası olan vekiller 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'yi kurmuştu. Demokrat Parti'nin simgesi DP ve halk dilindeki adı “Demir Kırat” olmuştu.

■ 2,5 lira ön yüz
(3. emisyon 1. tertip)
1947

■ 2,5 lira arka yüz
(3. emisyon 1. tertip)
1947

■ 10 lira ön yüz
(3. emisyon 1. tertip)
1942

■ 10 lira arka yüz
(3. emisyon 1. tertip)
1942

■ 50 lira ön yüz
(3. emisyon 1. tertip)
1942

■ 50 lira arka yüz
(3. emisyon 1. tertip)
1942

■ 100 lira ön yüz
(3. emisyon 1. tertip)
1942

■ 100 lira arka yüz
(3. emisyon 1. tertip)
1942

■ 500 lira ön yüz
(3. emisyon 1. tertip)
1946

■ 500 lira arka yüz
(3. emisyon 1. tertip)
1946

■ 1000 lira ön yüz
(3. emisyon 1. tertip)
1946

■ 1000 lira arka yüz
(3. emisyon 1. tertip)
1946

■ 10 lira ön yüz
(4. emisyon 1. tertip)
1947

■ 10 lira arka yüz
(4. emisyon 1. tertip)
1947

■ 100 lira ön yüz
(4. emisyon 1. tertip)
1947

■ 100 lira arka yüz
(4. emisyon 1. tertip)
1947

Devletçiliğin Sonu Liberalizme Geçiş

Toprak sorunu tarih boyunca dünyada her zaman devletlerin hem iç hem de dış siyasetinde en tartışmalı konulardan biridir. Toprak sorunu nedeniyle bazı devletler parçalanmış, bazıları ise kurulmuştur. Nitekim toprak sorunu, Türkiye’de de her zaman konuşulan ancak tam anlamıyla hiçbir zaman çözüme kavuşturulamamış bir konudur. Atatürk zamanında ulusal ülkü olarak görülen toprak konusuna 1945’e kadar küçük çaplı ve geçici çözümler üretilmişti. 1945 yılına gelindiğinde ise **Çiftçiye Topraklandırma Kanunu** adı altında bir yasa hazırlanmıştı. Ancak özellikle büyük toprak sahiplerinin fazla topraklarını elinden alan bu yasa, toprak ağaları tarafından istenmemiş ve Adnan Menderes gibi milletvekilleri toprak ağaları tarafından desteklenmişti. Aynı zamanda kendisi de bir pamuk üreticisi ve büyük toprak sahibi olan Adnan Menderes ise ağalardan aldığı güçle mecliste ciddi manada hükümete yönelik eleştirilerde bulunmuştu. Bu görüşmeler ise yasanın konuşulmasından daha çok, parti içi hesaplaşmaya dönüşmüştü. Bu istekler daha sonra Dörtlü Tahrir olarak partiye sunulmuştu. İkinci Dünya Savaşı koşulları nedeniyle uygulanan savaş ekonomisi önlemleri ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumdan dolayı da İnönü ve CHP halk gözünde de çok yıpratılmıştı. Şüphesiz ki halk bu dönem daha da yoksullaşmıştı. Gittikçe yoksullaşan halk, ekonominin de etkisiyle kendini gösterme olanağı bulan muhalefeti desteklemişti. Oysa bakıldığında köylüye toprak kazandıracak bir reformun özellikle köylü tabanında büyük destek görmesi beklenirken tam tersi olmuş, toprak-

sız köylülerin büyük çoğunluğu Toprak Yasasına karşı çıkan Menderes tarafından saf tutmuş ve Menderes’i Başbakan yapmıştı. Böylece devletçi politikalar ile koruma altına alınan geniş halk kitleleri ise liberal sistem ile tanışmaya başlamış ve etkisi bugün bile hissedilen politikalar sayesinde yurt içi piyasada bin bir çaba ve politika sonucunda hâkim kılınmaya çalışılan yerli sermaye ve kamu yatırımları hâkimiyetini yıllar içinde yabancı devletlere bırakacaktı.

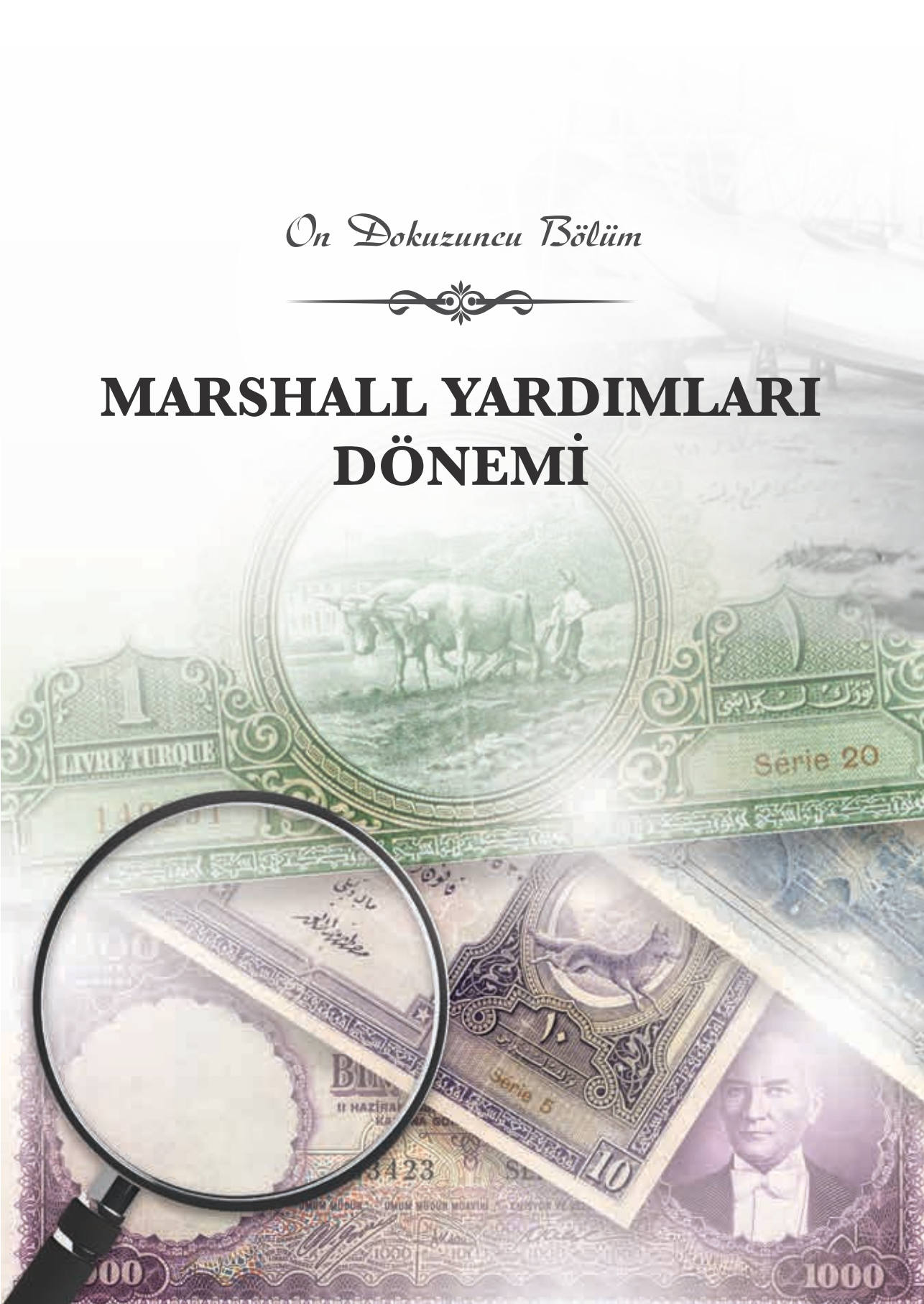
Ancak halk demokrasiyi ana söylemlerinden biri haline getiren ve “Söz Milletindir!” sloganını kullanan Demokrat Parti’yi kurtuluş olarak görmüştü. Dönemin öne çıkan muhalif partisi Demokrat Parti olsa da 1945-1950 arası dönemde “Milli Kalkınma Partisi, Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Arıtma Koruma Partisi, İslam Koruma Partisi, Yurt Görev Partisi, İdealist Parti, Türk Muhafazakâr Parti, Türkiye Yükselme Partisi, Millet Partisi, Öz Demokratlar Partisi, Serbest Demokrasi Partisi, Müstakil Türk Sosyalist Parti, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Müstakiller Birliği, Çalışma Partisi, Liberal Köylü Partisi, Demokrat İşçi Partisi” isimlerinde birçok siyasi parti kurulmuştu.

Üçüncü ve Dördüncü Grup Emisyon kâğıt paralar, ülke içi siyasette yaşanan tüm bu dinamiklere, Türkiye’de muhalif sesin ortaya çıkmasına ve siyasal partilerin kurularak çok partili siyasal söylemin işlerlik kazanmasına şahitlik etmişti.

On Dokuzuncu Bölüm

MARSHALL YARDIMLARI DÖNEMİ

Banknot Matbaası Kurulur

3 Ekim 1931 tarihinde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) faaliyete geçmişti. Bir zamanlar Fransız, İngiliz ve Galatalı Bankerlerin izni olmadan kâğıt para basamayan devletten, banknot basma yetkisine tek elden sahip duruma gelen ve Merkez Bankasını kurabilen bir devlete geçiş yaşanmıştı. Bu şüphesiz büyük bir devrim ve ilerlemedir. Nitekim 1931’de banknot ihracı imtiyazı 30 yıl süreyle Merkez Bankası’na verilmişti. Daha sonra bu imtiyaz süresi 1999 yılına kadar uzatılmış, 1994 yılında ise TCMB Kanunu’nda yapılan değişiklikle de süre sınırlaması tamamen kaldırılmıştı. 1930’lu yılların sonlarında Merkez Bankası bünyesinde Banknot Matbaası kurulması çalışmalarına başlanmıştı ancak İkinci Dünya Savaşı’nın yıkıcı etkisi nedeniyle bu çalışmalara devam edilememişti. Ta ki 1951 yılında yeniden başlatılan çalışmalar sonucunda Banknot Matbaası kurulabilmişti. Bu döneme kadar Amerika

Birleşik Devletleri, İngiltere ve Almanya’da bastırılan banknotlar artık ülke sınırları içinde basılmaya başlanmıştı.

Banknot Matbaası’nda basılan ilk banknot Beşinci Emisyon (E5) Grubu Üçüncü Tertip 100 Türk liralık banknottur. Demokrat Parti iktidarlığına denk gelen E5 Grubu banknotlar 2,5, 5, 10, 50, 100, 500 ve 1.000 Türk liralık kupürlerden oluşan 7 farklı değerde, 32 tertip olarak basılmış ve 1951-1971 yıllarına kadar dolaşımda kalmıştı. E5 Grubu banknotların bir kısmı ülkemizde basılırken halk arasında “Mor Binlik” olarak adlandırılan 1.000 liralık banknot da bu emisyon grubu içinde yer almıştı. Gazeteci Uğur Mumcu’nun ‘Vurulduk Ey Halkım Unutma Bizi’ isimli eserinde ‘İstesek diplomalarımızı mor binliklere çevirirdik...’ deyişindeki mor binlik bu emisyon grubundaki bin lirayı ifade etmişti. Banknotlar 1958 yılında Banknot Matbaası kuruluncaya kadar yine Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere veya Almanya’da bastırılmıştı.

Marshall Yardımları ve 60 Yıllık İnönü Eleştirileri

E5 Grubunun basıldığı dönemler yine diğer emisyon gruplarında olduğu gibi Türk ekonomi hayatı kadar siyasi ve kültürel hayatını da derinden etkileyen olaylara şahitlik etmişti. Bu olayların başında kökeni Truman Doktrinine kadar uzanan Marshall Yardımlarının ülkeye sokulması ve ülkenin tekrar dışa bağımlı hale gelmesinin önünün açılması gelir. Truman Doktrini ve akabinde devreye giren Marshall Yardımları ekonomik temelli görünse de kökeninde siyasi bir projeydi ve temel amacı komünizmle mücadele idi. Marshall Yardımları ile DP, tarımsal üretimi arttırmış ve 1954 yılında oylarını yükseltmeyi başarmıştı. Marshall Yardımları sayesinde Menderes, 2. Dünya Savaşı esnasında yoksulluk içindeki halkın göreceli de olsa refahını arttırıp, kendi popüleritesini yükseltmişti. Marshall Yardımları sayesinde, DP siyaseten yükselmişti. Ancak nedense yıllar sonra bile anti-Amerikancı söylemler tavan yaptığında bu yardımlar yüzünden, yine İsmet İnönü, Menderes'in uzantısı olduğunu söyleyen siyasetçilerin eleştirisi oklarının hedefinde olacaktı. Yardımların onun zamanında geldiği söylenecek, hayatı boyunca devletçiliği benimsemiş ve millî ekonomi uğruna liberalizmi isteyen Dörtlü Takrir'i bile reddetmiş, toprak reformu yapmak için siyasi hayatını riske atmış İnönü, ülkeyi dışa bağımlı hale getirmekle eleştirilecekti.

Oysa gerçeklerin altında bambaşka ve değişen dünyanın derin bir ilişki ağı vardı.

■ Marshall yardımlarından süt tozu

SSCB'nin Türkiye'den Kabul Edilemez Talepleri

2. Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, Şubat 1945'te Yalta Konferansı'nda bir araya gelmişti. Bu konferansın ardından Stalin, 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye'ye bir nota vermiş ve 1925 yılında Atatürk ile Lenin arasında imzalanan Dostluk Antlaşması'nı 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen yeni duruma uygun olmadığı ve "esaslı değişiklikleri" gerektirdiği için feshettiğini bildirmişti. Türk yetkililer ise Sovyet notasına 4 Nisan 1945 tarihli cevabi notayı vermiş ve feshedilen antlaşma yerine günün şartlarına daha uygun bir antlaşmanın yapılmasının kabul edilebileceğini ve bu konuda Sovyetlerin önerilerinin beklendiğini belirtmişlerdi. 7 Haziran 1945 tarihinde Sovyet Dışişleri Bakanı Vyacheslav Mikhaylovich Molotov, Türkiye'nin

■ Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi
Selim Sarper

İşte Molotov ve Sarper arasındaki görüşme ve görüşmenin tüm detayları.

- Molotov: Yeni bir ittifak antlaşması yapmadan evvel aramızdaki bütün pürüzlü sorunları çözümlememiz gerekir. Bunları birer birer sıralayacağım. Birinci sorun, Türkiye'yle aramızda yaptığımız 1921 Antlaşması Sovyetlerin zayıf oldukları bir zamanda yapılmış ve bir takım arazi değişiklikleri meydana getirmiştir. İlk önce bu durumu düzeltmek gerekir.
- Sarper: Türkiye'nin doğu sınırlarında bazı değişiklikler yapılmasını mı kastetmek istiyorsunuz?
- M: Evet, eski haksızlıkların tamirini kastediyorum
- S: 1921 Antlaşması Sovyetlere zorla kabul ettirilmiş bir antlaşma değildir. Tamiri gereken haksızlıklara gelince, bunları aramak için hiçbir olumlu sonuca varmadan memleketlerimiz arasındaki tarihi ilişkileri gerilere doğru araştırabiliriz. Kaldı ki, 1921 Antlaşması ile meydana gelen durumu bir haksızlık değil, bir haksızlığın tamiri olarak görüyorum. Bu haksızlığı bizzat Lenin görmüş ve tamir etmiştir.
- M: Sovyetlerle Polonya arasında 1921 yılında imza edilmiş olan haksız bir antlaşma Polonya tarafından düzeltilmesi sonucu Polonya ile Sovyetler Birliği arasında uzun vadeli bir dostluk kuruldu.
- S: [...] İlk önce Türkiye'de hiçbir hükümet bunu kamuoyuna anlatamaz. Sonra ben şahsen bunu hiçbir Türk hükümetine iletemem, nihayet ben bu isteğinizi kendi kendime anlatamıyorum. [...] Bu isteğinizin gerçekleşmesi için hiçbir ihtimal yoktur. Bu itibarla [...] bu noktanın bir tarafa bırakılmasını rica ederim.
- M: [...] Şimdi bu konuyu geçelim. Biz bu savaşta [...] çok telef ve zayıyat verdik. En sıkışık zamanlarımızda Karadeniz'deki güvenliğimizle ilgilenmek zorunda kaldık. Bu kaygımızda yanılmış olabiliriz ve Türkiye'nin tavır ve hareketi sonuçta bu konuda bir güçlük yaratmadı. Fakat ne de olsa Boğazlar sorunda 200 milyonluk bir insan kitlesi Türkiye'nin iradesine bağlıdır. [...] Türkiye'nin iyi niyetinden eminiz. Fakat Boğazları savunma olanaklarından da emin olmamız gerekir.
- S: [...] Eğer Türkiye'nin savunma imkânsızlıklarından çıkarılan sonuç Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesi sorunu ise, hemen söyleyeyim ki [...] söz konusu olamaz [...]
- M: [...] Barış zamanında Boğazlarda üs vermek istemiyorsunuz. Savaş zamanı için bunu düşünebilir misiniz?
- S: Ben böyle bir şey söylemedim. [...]
- M: Montreux'nün değiştirilmesi için yapılacak görüşmeleri, ittifak antlaşması görüşmeleri ile paralel yürütmemiz yararlı olur.
- S: [...] Bunu görüşmekte yarar görmüyorum. [...] Biz egemenlik haklarımızı kullanırken, ahdi vecibelerimiz müstesna, kimsenin müsaadesini almak zorunluluğunu duymayız.

Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yeni bir antlaşma yapılabilmesi için Sovyet önerilerini bildirmişti. Sovyetler Birliği'nin önerdiği şartlar açıkça Türkiye'nin egemenlik ve bağımsız haklarını ihlal eden kabul edilemez nitelikler taşımaktaydı:

1. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın çizdiği Türk-Sovyet sınırının, Sovyetler Birliği lehine değiştirilmesi,
2. Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne verilmesi,
3. Boğazların savunmasında Sovyetler Birliği'nin de ortak olması.
4. Boğazlarda Sovyetler'e deniz ve kara üslerinin verilmesi,
5. Montreux Sözleşmesi'nin belirlenmiş olduğu Boğazlar rejiminin değiştirilmesi. Bunun yerine Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yeni bir ikili antlaşmanın imzalanması talep edilen şartlar arasındaydı.

Büyükelçi Selim Sarper, Sovyet taleplerini Ankara'ya sormadan, doğrudan reddetmişti. Sarper ve Molotov, 11 gün sonra 18 Haziran 1945'de tekrar görüşülse de Sovyetlerin talepleri değişmemiş ve Türkiye, Sovyetlerin toprak talebinden kolay kolay vazgeçmeyeceğini ve Türkiye için büyük bir tehdit oluşturduğunu açıkça görmüştü. Türkiye, bu taleplerden sıyrılmak için İngiltere ile diplomatik görüşmelere başlamıştı. İngiltere, Türkiye'ye diplomatik destek sözü vermiş ve Sovyetler Birliği'ne bu meseleyi Potsdam Konferansı'na götüreceğini bildirmişti. Böylece Sovyet talepleri müttefiklerin

17 Temmuz- 2 Ağustos 1945 tarihli Potsdam Konferansı'nda bir kez daha gündeme gelmişti. Türkiye, 1945 yılında SSCB'nin kendisinden toprak ve Boğazlarda üs talebini çözmek için diplomatik tüm yolları kullanmaya başlamış ve devreye İngiltere'yi sokmuştu. Ancak Churchill ve Stalin arasında doğrudan sürdürülen diplomatik görüşmelerde bu sorun çözülememişti. Dünyadaki gelişmeler ve SSCB'nin yayılmacı politikasının da etkisiyle ABD dış politikasını bu yıllarda değiştirmişti. Türkiye ile SSCB arasında yaşanan bu krizde devreye girme kararı almıştı. ABD, özellikle Boğazlar konusunda Türkiye'yi destekleme kararı alarak bir nota yayınlamıştı.

Truman Doktrini ve Türkiye

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, 5 Aralık 1945'de, Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri notasıyla ilgili düşüncesine sıcak baktıklarını belirtmişti. Böylece Türkiye, Boğazlar konusunda Sovyetler Birliği'ne karşı içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtulmaya başlamıştı. O tarihte ABD Başkanı Harry S. Truman'dı. Truman, SSCB'nin yayılmacı politikaları ile mücadele eden devletleri desteklemek için 1947 yılında ABD Kongresi'nin onayını alarak Truman Doktrinini devreye sokmuştu. Doktrin'in amacı aslında komünizmle mücadele idi. Doktrin aslında 2. Dünya Savaşından zarar gören devletleri kapsasa da ABD bu çerçevede Yunanistan ve Türkiye'ye toplamda 400 milyon dolarlık yardım yapmıştı. Türkiye'nin payına düşen miktar 100 milyon dolardı.

Ancak bazı kaynaklara göre Türkiye'ye sadece 69 Milyon dolarlık malzeme ulaştırılmıştı. 1947-1949 döneminde ise Truman Doktrini'nde yer alan askeri malzeme yardımı da dâhil olmak üzere, Türkiye'ye verilen Amerikan yardımının tutarı 152,5 Milyon doları olmuştu. Bunun 147,5 Milyon Dolarlık bölümü hava, kara ve deniz kuvvetlerinin modernizasyonu için kullanılmış, 5 Milyon doları yol yapım çalışmaları için ayrılmıştı. 1947-1951 yılları arasında ise Türkiye'ye yapılan Amerikan askeri yardımının miktarı toplam 400 Milyon dolara ulaşmıştı.

Marshall Planı ve Yardımları

Türkiye, Truman Doktrinini SSCB'nin kendisinden toprak talep etmesi üzerine 1945-47 arasında kabul etmek zorunda kalmıştı. Türkiye'nin dışa bağımlı hale gelmesinin, bir nevi 1838 yılında Batı sanayisinin Osmanlı ekonomisini şekillendirme sürecine benzer bir yapılanma cumhuriyet döneminde Marshall Yardımları ile olmuştu. Osmanlı'nın 1838'de imzaladığı Baltalimanı Ticaret Anlaşması ne ise Marshall yardımları da içerik olarak tamamen farklı olsa da sonuç olarak aynı anlamı taşıyordu. Menderes döneminde Türkiye devletçiliği tamamen terk ederek liberal politikalar ile tanışmaya başlamıştı. Cumhuriyetin 1923-1930 ve 1930-1949 arası dönemlerinin tam aksine Menderes yabancı devletlerin özellikle ABD'nin yardımlarına ve desteklerine büyük önem vermişti. SSCB'nin Avrupa ülkelerini kısılcına aldığı bir dönemde ABD Dışişleri Ba-

kanı George Marshall tarafından bir plan Avrupa ülkelerine sunulmuştu. Program öz itibarıyla Avrupa ülkelerine, 2. Dünya Savaşının yıkıcı etkilerinden kurtulması amacıyla malzeme ve teçhizat yardımını içeriyordu. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 16 ülke bir araya gelerek Marshall Planının öngördüğü desteği almak için bir ekonomik kalkınma programı çerçevesi hazırlamıştı.

12 Temmuz 1947'de Paris'te Fransa Dışişleri Bakanlığı binası "Quai d'Orsay"da bir araya gelen Avusturya, Danimarka, Belçika, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve Fransa temsilcileri, Avrupa'nın acil ihtiyaçlarını belirlemek ve karşılamak için, Amerika Birleşik Devletleri'nin istediği biçimde Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı (OECD) adında bir örgüt kurmuştu. Türkiye'nin savaşa girmediği halde OECD içinde yer almasının nedeni ise SSCB'nin toprak talebi yani Sovyet tehdidi yüzündendi. Ancak tek neden bu değildi. Türkiye, Marshall Planının öngördüğü yardımdan pay almak istemiş ve bu pay ile doğrudan kalkınacağını düşünmüştü. Bu yüzden Paris Konferansı'nda ihtiyacının 615 milyon dolar olduğunu söylemişti. Ancak konferans yöneticileri Türkiye'nin bu isteğini kabul etmemişti.

Anlaşılan şudur ki Türkiye'nin Marshall yardımına bakışı ile ABD'nin Marshall Planını ortaya koyuş nedenleri tamamen farklıydı. ABD, Avrupa'yı yeniden yapılandırıp Avrupa'nın alt ya-

pısını oluşturmak isterken, Türkiye bu yardımlar ile doğrudan kalkınacağını düşünmüştü. Nitekim Türkiye'nin talebi Paris Konferansında reddedilmişti.

DP'lilerin Marshall Yardımı Israrı

Ancak iç siyaset de en az dış siyaset kadar zorlu bir süreç içindeydi. 12 Temmuz 1947 tarihinde Paris'te yapılan konferansta Türkiye'nin taleplerinin kabul görmemesi ve yardım alan ülkeler arasına girmemesi, Demokrat Partilileri harekete geçirmişti. Demokrat Parti, yardımın niçin alınmadığını, iktidar partisi olan CHP'ye mecliste bile sormuştu. Hatta Türkiye'nin Marshall yardımından faydalanamaması halkın tepkisini bile çekmişti. CHP, iç siyasette bu baskı üzerine Marshall Planı'na dâhil olmak için, daha çok çaba sarf etmek zorunda kalmıştı. Hatta Marshall yardımından faydalanma isteği Demokrat Parti ve CHP Milletvekilleri arasında sert tartışmaların yaşanmasına bile sebep olmuştu. Türkiye, yardımlara ihtiyacı olduğuna Avrupa devletlerini ikna etmek için kömür ve tarımsal ürün üretiminin artmasını öneren bir proje bile hazırlamıştı. Ancak bu proje ile Türkiye'ye Marshall yardımlarından sadece 10 milyon dolar verilmesi kararlaştırılmıştı. Türkiye kamuoyu ise Marshall yardımlarından alınan kredi miktarının az olması sebebiyle hayal kırıklığına uğramış, yine DP'liler tarafından CHP sert şekilde eleştirilmişti. Ancak aslında en büyük sıkıntı kredinin az olmasına rağmen, ABD'nin bu kredinin nasıl kullanacağına karar vermesiydi.

ABD Raportörü Thournburg'un Türkiye Raporu

ABD, Marshall Yardımlarından Türkiye faydalanmadan önce bu yardımların nasıl kullanacağını belirlemek üzere Türkiye'ye Max W. Thournburg'ı göndermişti. Thournburg, Türkiye hakkında kapsamlı bir rapor hazırlamış ve bu raporu ABD'ye sunmuştu. Raporda oldukça dikkat çeken hususlar vardı. Raporda Türkiye'nin gelişmediği vurgulanmış, tarımın ilkel toplumlardan kalma yöntemlerle yapıldığı belirtilmişti. Bu rapor, Türkiye'nin geri kalmasını da devletçi anlayışa bağlamıştı. Ayrıca Türkiye'ye devlet öncülüğünde planlı ağır sanayi değil, özel sektör öncülüğünde ABD ortaklığıyla aşamalı sanayileşme önerilmişti. Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra başlattığı sanayileşme hamlesinin adım adım terkedilmesi ve ekonominin ABD himayesiyle Batı devletleri tekeline girilme süreci işte bu rapor ile başlatılmıştı. Çok ilginçtir ki, Türkiye'nin devlet öncülüğünde planlı ağır sanayi yerine özel sektör öncülüğünde ABD ortaklığıyla aşamalı sanayileşmesini öneren Max W. Thournburg, 13 Mart 1955 tarihinde Demokrat Parti iktidarının ekonomi danışmanı olmuştu.

Türkiye konferansa gelmeden önce, Türkiye hakkında ABD'li uzmanların hazırladığı raporda Türkiye hakkında ayrıntılı analizler de yer almaktaydı. Bu raporda, Türkiye'deki yabancı yatırımların artarak milli gelirin %5'ine

■ 2,5 lira ön yüz (5. emisyon 1. tertip) 1952

■ 2,5 lira arka yüz (5. emisyon 1. tertip) 1952

■ 5 lira ön yüz
(5. emisyon 1. tertip)
1952

■ 5 lira arka yüz
(5. emisyon 1. tertip)
1952

■ 10 lira ön yüz
(5. emisyon 2. tertip)
1953

■ 10 lira arka yüz
(5. emisyon 2. tertip)
1953

■ 50 lira ön yüz
(5. emisyon 4. tertip)
1957

■ 50 lira ön yüz
(5. emisyon 4. tertip)
1957

■ 100 lira ön yüz
(5. emisyon 3. tertip)
1958

■ 100 lira arka yüz
(5. emisyon 3. tertip)
1958

■ 500 lira ön yüz
(5. emisyon 3. tertip)
1962

■ 500 lira arka yüz
(5. emisyon 3. tertip)
1962

■ 1000 lira ön yüz
(5. emisyon 1. tertip)
1953

■ 1000 lira arka yüz
(5. emisyon 1. tertip)
1953

kadar çıktığı, 1947 yılına kadar yapılan yatırımların %90'ının hükümet %5'inin ise özel teşebbüsler tarafından yapıldığı vurgulanmıştı. Türkiye'nin birçok Avrupalı devlete göre ekonomik durumunun daha iyi olduğu açıkça ifade edilmişti. Hatta Türkiye'nin en büyük eksiği olarak ulaşımın gelişmemiş olması gösterilmiş ve bunun düzeltilmesi istenmişti.

ABD bu rapor doğrultusunda hareket etmiş ve Türkiye'nin yardımlardan yararlanması için bazı isteklerde bulunmuştu. Bu isteklere göre Türkiye;

- Zirai üretimini Avrupa'nın ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda arttırmalı,
- İhracat ve ithalatını kalkınma planına göre ayarlamalı,
- Avrupa'nın inşasında tarım alanında uzmanlaşmalıydı.

Çünkü ABD, Türkiye plana dâhil olmadan önce, Avrupa'nın tarım alanındaki ihtiyaçlarını Doğu Avrupa'dan karşılamayı planlamıştı. Plana Türkiye dahil olduktan sonra bu görev Türkiye'ye verilmişti.

Türkiye, bu istekler ışığında 16 Nisan 1948 tarihinde Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesini imzalamıştı. ABD ile Ekonomik İşbirliği Antlaşması ise 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanmıştı. Ancak, her iki antlaşma da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 8 Temmuz 1948'de onaylanmıştı. Türkiye, böylece yardımlardan yararlanabilmişti.

Türkiye'ye 1948-1951 yılları arasında gelen Amerikan yardımının tutarı 71.522.000 doları hibe, 55 Milyon doları ödünç olmak üzere 126.522.000 dolardı. Ancak Marshall Yardımlarının en önemli miktarları Menderes hükümetince kullanılmıştı. Türkiye, Marshall Planı kapsamında Temmuz 1948 tarihinden, 1959 yılına kadar 1.207.434.000 dolar para kullanmıştı. Bu paranın 988.076.000 doları Türkiye tarafından doğrudan yardım olarak kullanılmıştı. 195.402.000 dolar para ise, Marshall Fonu'ndan dolayı yardım olarak kullanılmıştı. Teknik yardım olarak Türkiye, 23.936.000 dolar Marshall yardımı almıştı.

Baltalimanı'ndan Marshall Yardımına

Türkiye, plan kapsamında 1948-1952 döneminde tarım ülkesi olarak seçilmişti. Aldığı yardımlar ağırlıklı olarak tarım ve askeri alanda kullanılmıştı. Tarım alanında yeni projeler ortaya konmuştu. Türkiye'deki ırmaklar vasıtasıyla Konya, Manisa, Eskişehir, Aydın, Adana, Susurluk, Maraş, Çanakkale'de su kanalları yapılması kararlaştırılmıştı. Modern tarım araçlarının Amerika'dan getirilmesi, tarımın geliştirilmesi için, çok önemli bir aşamaydı. Getirilen traktörler devlet töreni ile dağıtılmıştı. Zirai araçların ithalatı ile tarımda üretim artmıştı. Artan gıda üretimi ise Avrupa'nın önceliği olan gıda maddeleri üzerine olmuştu. Bu durum 1838 Baltalimanı Ticaret Konvansiyonunu hatırlatmaktadır. Önceki bölümlerde de üzerinde

durduğumuz gibi Baltalimanı Ticaret Konvansiyonu ile Osmanlı ekonomisi Batıya bağımlı hale gelmişti ve sanayisi gelişmemişti. Marshall Yardımları da bu yönde Türkiye'yi Batı'ya yakınlaştırmıştı ama cumhuriyet kadrolarının arzu ettiği sanayileşme mücadelesine ne yazık ki büyük bir darbe vurmuş, kalkınma politikalarını kökten değiştirmiş, sanayi politikaları yerini tarım politikalarına bırakmıştı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ağır ve imalat sanayi üzerine yoğunlaşmak isteyen Türkiye, kabuk değiştirmeye başlamış, 1952 yılından sonra sanayileşen Avrupa için sanayi ürünlerinin hammaddeleri olan ürünleri üretmeye başlamıştı. Tarımda özellikle Avrupa tekstilinin hammaddesi olan pamuk gibi ürünlere yönelmişti. 1948'lerde 58.000 ton pamuk üretilirken, 1952'de bu tonaj 170.000 tona ulaşmıştı. Türkiye'de 1948-1952 döneminde tahıl üretimi %37 oranında artmıştı. Marshall Planı çerçevesinde Türkiye, hammadde kaynağı gibi görünmüş ve gelen yardımlar sayesinde üretilen ürünler Batı endüstrisine ulaştırılmıştı. Marshall Planı çerçevesinde madencilik alanında temel amaç, başta kömür olmak üzere ABD'nin ve plan kapsamındaki Avrupa ülkelerinin ihtiyaç duyduğu madenlerin üretimini ve ihracatını arttırmak olmuştu. Bu ürünlerin Batı endüstrisine ulaştırılması için de kara, deniz ve havayolunda modernizasyon için yardımlar kullanılmıştı. Aynı zamanda askeri teçhizat da yardımlar kullanılmıştı.

Demiryolu Out, Karayolu In

Marshall Yardımları sayesinde Türkiye ulaşım alanında büyük bir gelişme içerisinde girmişti. Fakat ulaşım alanında Türkiye, sadece karayoluna odaklanmış ve demiryolu yapım süreci büyük sektöre uğratılmıştı. 10. Yıl Marşında geçen "Demir ağlarla ördük, ana yurdu dört baştan" dizesi maziye karışmıştı. Öyle ki; 1930- 1940 yılları arasında 2.484 kilometre olan demiryolu uzunluğu 1940-1960 arasında yaklaşık olarak 600 kilometre azalmıştı. Demiryollarında iyileştirme çalışmalarının, Ereğli, Kahramanmaraş, Erzurum, Elazığ, Van gibi önemli madenlerin bulunduğu güzergâhlarda yapılmış olması Marshall Yardımları sayesinde demiryollarına yapılan yatırımların niyetini göstermekteydi. Çıkarılan madenler, demiryolu ile Batıya taşınıyordu. Denizyolu ve havayolu için de çalışmalar yapılmış bu yollarla Avrupa ülkelerine kömür ve çelik taşınmıştı. Karayolları ise bu dönemde modernleşmenin en önemli unsuru olarak değerlendirilmişti. Türkiye, plan kapsamında dolaylı ve doğrudan yardımlar ile beraber toplam 45.372.934 doları karayolu yapımında kullanmıştı.

Türkiye, Marshall Yardımları ile kabuk değiştirmişti. Ancak yüzyıllar boyunca kapitülasyonlar yüzünden Batı ülkelerinin mali egemenliği altında olan Osmanlı ekonomisi bu yükten Lozan Antlaşması ile kurtulmuştu ama Marshall Yardımları ile Türkiye tekrar Batı'nın mali egemenliği altına girmişti. Bu durum özellikle ABD'ye bağımlılığa yol açmıştı. Hatta ABD'nin uyguladığı

■ Köy Enstitüleri

bilinçli ekonomik uygulamalar yüzünden Türkiye, sanayi ülkesi olamamıştı. Marshall Planı sayesinde örneğin Almanya mucizeler yaratıp sanayi ülkesi konumuna gelirken Türkiye’de bu dönemde iktidarda olan devlet adamları bu süreci doğru yönetememişti. Çünkü planlamaya karşı bir devlet yönetimi vardı. Planlı ekonomiyi komünizmi çağrıştırmaması gerekçesi ile reddetmiş ve kalkınma planlaması bile yapmamıştı. Türkiye’nin Marshall Planı’ndan kalkınarak çıkamamasının en büyük sebebi de verilen paraları koordinasyonsuz ve plansız kullanmasıydı. Çünkü Türkiye, parayı kendisinin hazırladığı bir plan çerçevesinde kullanmamış, ABD’nin isteklerine göre kullanmıştı.

‘Bize Plan Değil, Pilav Lazım’

Hatta “Bize plan değil pilav lazım” sözü dönemin bürokratları tarafından o dönemlerde kullanılmıştı. Ne yazık ki bugün bile planlı kalkınma modelleri önerilse geçmişten ders alınmamışçasına bazı siyasetçilerin bu argümanı kullanması çok düşündürücüdür. 2. Dünya Savaşı’nın yıkıcı etkisinin ardından adeta eleştiri yağmuruna tutulan

İsmet İnönü’nün ardından gelen Menekes Hükümeti, Marshall Yardımları ile resmen baharı yaşamıştı. Ama bu durumun bedelini yıllar sonra Türkiye hem sanayileşmede hem de sonraki yıllarda kültürel yaşamda gözlemlenen kutuplaşma ve değişim ile ağır şekilde ödemişti.

Ve bu dönem 1960 yılında gerçekleşen askeri darbe ile son bulmuştu. Bu darbe, toplumda iki tür karşılık bulmuş, kimi Amerikan hegemonyasına girmiş hükümete asker-sivil darbe, kimisi de demokrasiye vurulmuş ağır bir darbe olarak niteledi.

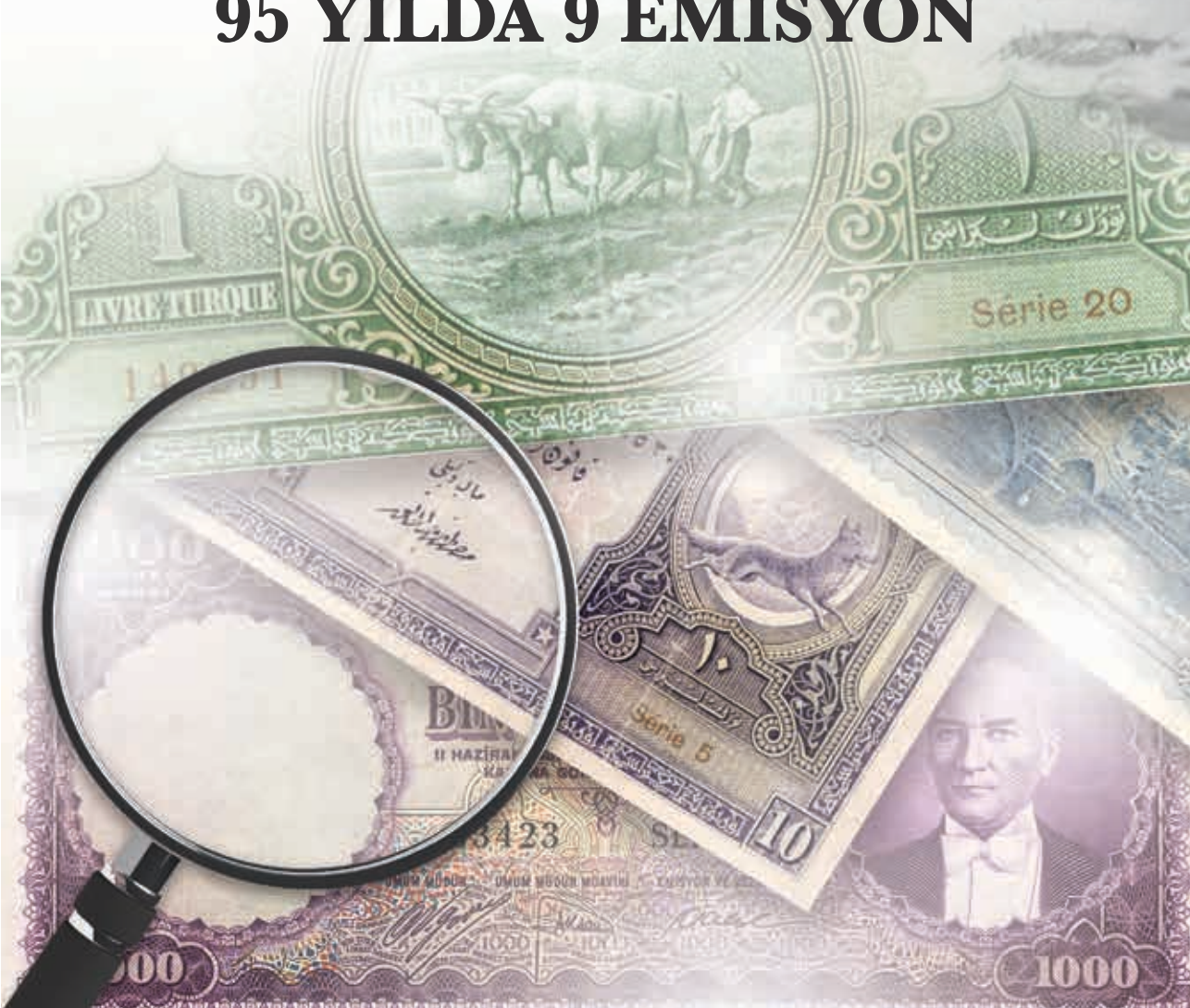
Bu dönemin dikkat çeken en önemli özelliklerinden biri de Atatürk zamanında büyük bir özen, dikkat ve ehemmiyetle kurulan Halkevleri, Köy Enstitüleri gibi kurumların kapatılması olmuştur. Halkevlerinin kapatılması kültür ve sanatta, Köy Enstitülerinin kapatılması ise eğitimde çok ciddi sıkıntılar yaratacak ve gelecek nesillerde bu tip kurumların önemi çok daha net bir şekilde ortaya çıkacaktı. Ne yazık ki bu tip kurumlara hükümet, CHP döneminin eserleri olarak bakmış ve ideolojik yaklaşım sergilemişti. Oysa siyaseti gözlüğü çıkarıp tamamen pedagojik bakıldığında bu kurumların kıymeti çok daha iyi anlaşılabilirdi.

Türkiye’nin Beşinci Emisyon Grubu kâğıt paraları ise bu koşullar bu sosyal ve ekonomik gelişmelere karşılık değer bulmaya çalışmış ve değişen Türkiye’ye şahitlik yapmışlardı.

Yirminci Bölüm

CUMHURİYET BANKNOTLARI: 95 YILDA 9 EMİSYON

Cumhuriyet Dönemi Kâğıt Paraların Kısa Bir Değerlendirilmesi

Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar dokuz emisyon grubunda 135 tertip ve 24 farklı değerde banknot dolaşıma çıkarılmıştır. Bu zaman diliminde ülkemizde 1970’lerde başlayan yüksek enflasyon, bazı ekonomik değerlerin milyarlarla, trilyonlarla ve hatta katrilyonlarla ifade edilmesine neden olmuştur. Bu dönemlerde tedavül edilen kâğıt paralar ise giderek karışan toplumsal olaylara, idamlara, dökülen kardeş kanlarına, ardı arkası kesilmeyen seçimlere, askeri muhtıralara ve kanlı askeri darbelerle şahitlik etti. Örneğin, Menderes iktidarına son veren 27 Mayıs İhtilalinin ardından tekrar karma ekonomik sisteme geçilmeye çalışılmıştı. 1961-1979 yılları arası Planlı Karma Ekonomi Döne-

mi olarak tarihimizdeki yerini aldı. Bu süreçte ekonominin nakit ihtiyacı 1981 yılından bu yana ortalama her 2 yılda 1 defa tedavüle çıkarılan üst değerde yeni banknotlarla karşılanmıştı. Karşılığı olmayan ve bol bulunan her şey mutlaka değerini yitirir. 1910’lu yıllarda Almanya’da gördüğümüz üzere sürekli para basılmasının sonunda dünyanın en büyük kupürlü banknotlarına ulaşılmıştı. İşte ülkemiz de bu duruma düştü. Altı sıfırlı yani milyon liralık kupürlü kâğıt paralar basılmıştı.

Bu doğrultuda enflasyonla mücadeledeki kararlılığı vurgulamak, Türk lirasının itibarını yükseltmek ve yüksek kupürlü paranın hayatın birçok alanında neden olduğu sorunları ortadan kaldırmak amacıyla Türk lirasından altı sıfır atılmış ve 1 Ocak 2005 tarihinden itibaren Yeni Türk lirası isimli banknotlardan oluşan Sekizinci Emisyon Grubu banknotlar dolaşıma sürülmüştür.

1 Ocak 2009 tarihinde para reformunun ikinci ve nihai aşamasına geçilmiş ve para birimine geçici bir süre için ve karışıklıkları önlemek amacıyla eklenen “Yeni” ibaresi kaldırılarak Dokuzuncu Emisyon (E9) Grubu banknotlar dolaşıma çıkarılmıştır.

Bugün hala Türk insanının ve Türkiye sınırları içinde yaşayan, ticaret yapan herkesin cebinde bu emisyon grubuna ait paralar vardır. 1958 yılından beri banknotlarımızın basımını sürdüren Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü E9 Emisyon Grubundaki 5, 10, 20, 50, 100 ve 200 Türk liralık banknotlarımızın her türlü tasarım, kalıp ve basım işlemlerini tamamen kendi kadro ve donanım olanakları içinde başarıyla gerçekleştirmiştir.

Her Kağıt Para Kendi Döneminin İzlerini Taşır

Tedavüle girdiği zamanın izlerini taşıyan Cumhuriyet dönemi kağıt paraların üzerlerinde yer alan resimler aynı zamanda zihinsel devrimin de işaretlerini vermiştir. Örneğin; E1 emisyon grubu 1 liranın üstünde Atatürk'ün “milletin efendisidir” dediği çift süren bir köylü ve arkasında Meclis binası vardır. 5 liranın üstünde Türk milliyetçiliğinin sembolü bozkurt ve Meclis Binası, 10 lirada da bozkurtla beraber Ankara kalesi ve 1000 lirada ise Cumhuriyetin en önemli atılımlarından demiryolu bulunmuştur. Her dönem kendi işaretlerini taşıyan kağıt paraları basmıştır.

2. Emisyon paralarda ise anıtlar ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca Anadolu'nun

merkezi başkent Ankara vurgusu dikkat çekmiştir. Ankara Kalesi ve Ankara Kesisinin resimleri kullanılmıştır.

3. Emisyonda köylü figürleri, üzüm, sanayileşmeyi anlatan sanat okulunda makine başında çalışan öğrenciler ve cumhuriyetin ilk yıllarında oldukça faal olan izciliği özendiren figürler vardır.

Takip eden emisyonlarda tarihi yerler, devlet binaları ve Türk büyüklerinin resimleri tercih edilmiştir. Bunlardan farklı olarak sadece üç kupürde Cumhuriyet döneminin en önemli yatırımları kullanılmıştır. 6. emisyonun son parası olan 1.000 lirada Boğaziçi Köprüsü, 7. emisyon 5.000 lirada Afşin-Elbistan Termik Santrali, 7. emisyon 1.000.000 lira ve 8. emisyon 1 YTL'lerde Şanhurfa Atatürk Barajı resimleri kullanılmıştır.

Bu kağıt paraların basıldığı dönemler ise şüphesiz ki geçmiş ve gelecek arasında köprüler kurabildiğimiz olaylar ile örülüdür. Her bir emisyonun basıldığı dönemler aynı zamanda Türkiye'nin sosyal ve ekonomik değişimlerine şahitlik etmiştir. Bir zamanlar Osmanlı Bankasının kapısında yabancı temsilcilerinin karşısında kağıt para basımı için imtiyazlar veren, özel izinler isteyen bir yapıdan kendi Merkez Bankasını kuran bir cumhuriyete geçiş ve elbette ki sonrası her açıdan ele alınmalı, incelenmeli ve kağıt paranın peşinden bu insanların acılarına, hikayelerine ulaşılmalıdır. Bu tarihi bir görev ve ödevdir.

Çünkü kağıt para asla sadece kağıt para değildir. Arkasında büyük hikâyeler, olaylar, insanlar, savaşlar, umutlar,

hüzünler kısacası yaşamın ta kendisi vardır. Bu hikâyeler yıllar geçse de asla unutulmaz.

Bu hikâyelerden asla unutulmaması gereken bazıları şöyledir;

“Bedeli Çanakkale’de Kanlarımızla Ödenecektir”

Bir Türk subayı Çanakkale Savaşı zamanı araç lastiği almak için kendisi sahte para hazırlamıştı. Bir Yahudi tüccardan bu para karşılığı savaşta kullanmak üzere araç lastiği satın almıştı. O dönem bu paranın karşılığı 100 altındı. Yokluk zamanı hazırlanan bu sahte parayı Mehmet Muzaffer birebir aynı şekilde yeniden hazırlamıştı, ama üzerinde bir değişiklik yaparak... Paranın üzerine “Bedeli Osmanlı Bankasında altın olarak ödenecektir” yerine, “Bedeli Çanakkale’de kanlarımızla ödenecektir” yaz-

mıştı. Bu parayı Yahudi tüccar Osmanlı Bankasına bozdurmaya götürünce sahte olduğunu öğrenmiştir.

İngilizler Gökten Para Yağdırıyor

1.Dünya Savaşı zamanı... Paralarımızı İngiltere’nin bastığı o yıllarda savaş patlak vermişti. Sultan Vahdettin döneminde bu 10 liralık paralar, İngiliz uçakları tarafından gökyüzünden halka dağıtılmıştı. Bu olay o dönem Osmanlı’da aşırı enflasyon ve ekonomik krize neden olmuştu. Bu da bize paranın nasıl bir savaş aracı olarak silah gibi kullanıldığını gösteriyor.

Ekmek Parası Sözü Nereden Geliyor?

1902 yılında valilik ve belediyeler, 1 ve 2 kuruşluk vesikalar bastırarak halkın

ekmek alımını kolaylaştırmaya çalışmıştı. Bu yöntem ile halkın hayatında bir kolaylık sağlamak ve Osmanlı'daki bozuk para sıkıntısını ortadan kaldırmak amaçlanmıştı. Bu paralardan biri de ekme almak için basılan ve ekme parası ismiyle çıkarılan 1,5 kuruştur. İşte günümüzde bile dilencilerin ağızlarından ekme olmayan ekme parası lafının ortaya çıkışı bu paradan dolaydır.

Fındık Toplayan Kızların Hikâyesi

1952 yılında tedavüle giren 5. Emisyon 5 liranın arkasında fındık toplayan kızların fotoğrafı vardı. Bu fotoğraf Giresun'da çekilmişti. Ancak kızlardan biri resmin kendilerinden izinsiz basıldığını ileri sürerek paranın kaldırılması için dava açmıştı. Kızlardan bir diğeri de 2010'da ölmeden önce şu sözleri sarf etmişti: "Fındık toplarken çekilen ve beş liranın arkasında konulan fotoğraf beni çok gururlandırmıştı. Hiçbir şey talep etmememe rağmen o zaman bana telif ödemişlerdi."

Samsun Alman Kampı Paraları

Birinci Dünya savaşı sırasında Alman Başkumandanlığı tarafından 1916 yılında Samsun'da bir esir kampı kurulmuştu. Kamp, Rus Askeri Kuvvetleri'nin destek kıtasındaki Gürcistan asıllı savaş esirlerini barındırıyordu. Kamp içinde ve çevresinde, Alman komutanlar tarafından imal ettirilen, üzeri Almanca yazılı ufak kâğıt paralar kullanılmıştı. Bu paralar bir nevi makbuz gibi işlem görse de bugün oldukça değerlidir.

Arnavutluk'ta Esat Paşa Zamanında Kullanılan Paralar

1913 Balkan Savaşını takip eden yıllarda, bugün bildiğimiz devletlerin kurulmasından önce, kısa süreli birtakım yönetimler bölgelere hâkim olmuşlardı. Bunlarda biri de Osmanlı'dan kopmak üzere olan Arnavutluk dolaylarında, Osmanlı askeri olan Esat Paşa'nın kısa süren bölgesel yönetimi idi. Bu bölgesel

yönetimler kendi kâğıt paralarını da çıkartmıştı. Esat Paşa yönetimi de kendi kâğıt parasını basmıştır.

Trablusgarb'ta Enver Paşa'nın Bastığı Kâğıt Paralar

1911 yılında İtalyanların Trablusgarp'a asker çıkartmasıyla İtalya-Osmanlı savaşı başlamıştı. Enver Bey bölgeye gelerek oradaki küçük Osmanlı askeri birliklerinin kumandanı olmuştu. Bu cephede savaşan Osmanlı askerlerinin silah, teçhizat ve parası İstanbul'dan ancak Mısır üzerinden karayolu ile gönderilebilmekteydi. Bu lojistik faaliyeti de çok uzun sürmekte ve cepheyi sekteye uğratmaktaydı. Harcamalar için paranın zamanında ellerine geçmemesi üzerine Enver Paşa, altın liralara gelindiğinde değiştirilecek ve kısa süre geçerliliği olacak, ufak kâğıt paralar yazdırmış ve kendi mührünü vurarak tedavül ettirmişti. Para sadece Libya'da geçerli olmuştu.

İngilizlerin Gelibolu'yu Geçemeyen Kâğıt Paraları

Çanakkale Savaşı için gelen İngiliz birlikleri, Osmanlı topraklarını işgal edeceklerinden oldukça eminlerdi. Hatta İstanbul'u işgal ettikten sonra kullanılmak üzere, kâğıt para hazırlamışlardı. Bu paranın özelliği, kendi paralarına değerinin Osmanlıca karşılığını yazılmasından ibaretti. Bu para İngiliz askerlerine dağıtılmıştı. Ancak Çanakkale geçilemeyince o paralar

hiçbir zaman tedavül edilmedi. İyi ki de edilemedi...

Para Pul Oldu

Osmanlı'da kaime döneminde bozuk para çok büyük bir sıkıntıya neden olmuştu. Piyasanın işlerliğini sürdürmek adına Maliye Nezareti, bozuk para yerine geçecek 5 ve 10 paralık posta pullarının piyasaya sürülmesini önermişti. Teklif Meclis-i Mebusan'da görüşülmüş ve 100.000 liralık posta pulunun tedavüle çıkarılmıştı. Ancak bu pulların posta işlerinde kullanılması kesinlikle yasaklanmış ve ihtiyaç duyuldukça piyasaya sürülmesi kararlaştırılmıştı. Paranın pul olması deyimi de Osmanlı'nın bu uygulamasından dolayı günümüze kadar gelmiş bir deyim olarak kalmıştır.

■ 1000 lira ön yüz
(6. emisyon 1. tertip)
1978

■ 1000 lira arka yüz
(6. emisyon 1. tertip)
1978

■ 5000 lira ön yüz
(7. emisyon 4. tertip)
1990

■ 5000 lira arka yüz
(7. emisyon 4. tertip)
1990

■ 1000000 lira ön yüz
(7. emisyon 2. tertip)
1996

■ 1000000 lira arka yüz
(7. emisyon 2. tertip)
1996

■ 1 YTL ön yüz
(8. emisyon 1. tertip)
2005

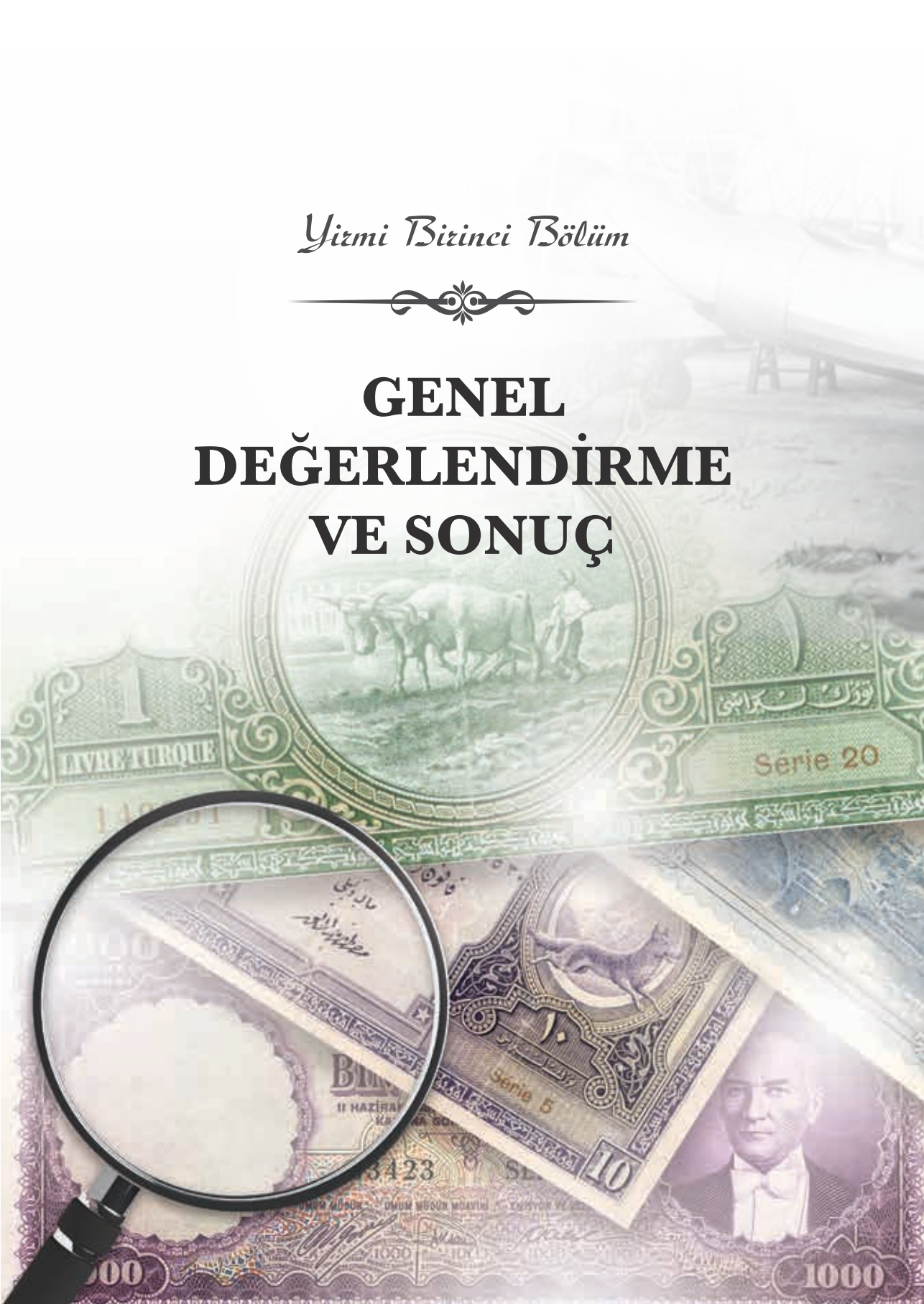

■ 1 YTL arka yüz
(8. emisyon 1. tertip)
2005

Yizmi Bizinci Bölüm

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dünyanın neresinde olursa olsun kâğıt paranın hikâyesi toplumların hem iktisadi hem de kültürel gelişmişlik seviyesi ile doğrudan ilgilidir. Nitekim ister Osmanlı'da ister Türkiye Cumhuriyeti'nde kâğıt para süreci bunun en güzel örneklerini vermiştir. Dolayısıyla az gelişmişlik kavramı üzerinde durmak ve kâğıt para hikâyemizi bu gözle incelemek faydalı olur. Her alanda gelişmiş toplumların kâğıt para süreçlerinin de az gelişmiş ülkelere kıyasla daha başarılı geçtiği ortadadır. Bundan dolayı kâğıt para sürecini takip ederken aslında bir şekilde az gelişmişlik sürecine de göz atmış oluruz. Dünya-

■ Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme

da kâğıt paranın ilk kullanıldığı ülke olan Çin'deki kâğıt para süreci Çin ekonomisinin ve toplumsal yapısının gücüne dayanıyordu. Keza Avrupa ülkelerinde ve ABD'de yaşanan sürecin de buna paralel özellikler sergilediğini görürüz. Ekonomi, hukuksal yapı, sisteme ve devlete duyulan güven kâğıt paraya geçişte ve uygulanmasına en temel kriterler olmuştur.

Bu kriterlerin başında da gerek ekonomik bağımsızlığın simgesi gerekse de ekonomik sistemin gücünü ortaya koyması açısından kâğıt para basan ve para politikalarına yön verebilen bağımsız bir Merkez Bankası'nın varlığı yer alır. Nitekim tüm başarılı kâğıt para süreçlerinde en temel ve belirgin faktörün bu olduğu karşımıza çıkmıştır. Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kâğıt para sürecinde de bağımsız Merkez Bankası'nın önemi her daim görülmüştür. Osmanlı'nın para basmak için kâğıt para basma imtiyazını elinde bulunduran Osmanlı Bankası karşısında; ekonominin iflas ettiği, devletin paraya ihtiyaç duyduğu, savaş ve halkın fakr u zaruret durumlarında dahi verdiği imtiyazlar ve para basımı için izin beklemesi devlet onuru ve milli değerler açısından bugün bile içimizi sızlatmaktadır. Nitekim bu gerçeği çok iyi gözlemleyen ve bilen Mustafa Kemal Atatürk'ün en büyük devrimlerinden biri de Osmanlı'dan miras kalan dış borçları öderken hiç dış borca girmeden mevcut kaynaklarla ülkede sanayi hamlesi başlatması kadar Merkez Bankası ve Banknot Matbaası kurmak istemesidir.

Bağımlılık Okulu Çerçevesinde Kâğıt Paramızı Okumak

Nitekim 1931'de Merkez Bankasının kurulmasının ardından Banknot Matbaasının kurulmasına o yıllarda başlanmış ancak 2. Dünya Savaşı'nın ve 1929 Dünya Buhranı'nın etkileri gibi hem iç hem de dış faktörlerden dolayı Matbaa, 1958'de hayata geçmişti. Böylece Türkiye Cumhuriyeti özellikle 1923-1949 döneminde Batının mali egemenliğinden bağımsız hem para politikasını belirleme hem de sanayileşme hamlesini yani az gelişmiş sürece karşı bir direniş ve kurtuluş mücadelesi vermiştir. 1950'den sonra özellikle Marshall Yardımları ile Türkiye, yine Osmanlı'nın geri kalmışlığına neden olan Batının mali egemenliği ve arka bahçesi olma sürecini başlatmıştır. Sadece 1800-2019 arasına baktığımız zaman Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi, mali ve sosyal anlamda büyük sıkıntılara girdiği dönemlerin tamamen Batı ülkelerinin ekonomik ve mali yapıya müdahale ettiği dönemler olduğu çok net görülmektedir.

Ne zamanki modernleşme uğruna Batı ülkeleri ile yakın ilişkiler kurulup ikili anlaşmalar, kapitülasyonlar ya da konvansiyonlar hayata geçirilmişse gelecek nesillere ödenmesi için büyük bedeller bırakılmıştır. Bu açıdan Latin Amerika'da 1960 ve 70'li yıllarda ortaya çıkan Bağımlılık Okulu yaklaşımına en güzel örnek Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kâğıt para süreçleridir. Bu yaklaşımın en önemli temsilcileri Paul Baran ve A. Gunder Frank'tir. Baran, üçüncü

dünya ülkelerinin küçük sanayileri ve büyük tarımsal faaliyetleri neticesinde gelişmiş ülkeler ile başa çıkmalarının mümkün olmadığını iddia etmiştir. Frank ise 'gelişmemiş ülkelerin gelişmeleri için gelişmemiş ülkeler dünya pazarından kendilerini koparmadıkları sürece gelişmeleri mümkün değildir' ilkesini savunmuştur.

Dış ticaretten her ülkenin kazançlı çıktığına yönelik yaklaşım Arjantinli iktisatçı Prebish tarafından çürütülmüştür. Hatta Prebish'e göre Latin Amerika ülkelerini bağımlılığa iten de tam olarak budur. Çünkü Latin Amerika ülkelerinin az gelişmişliğinin temel gerekçesi, kısa vadede mal fiyatlarındaki dalgalanmalar, uzun vadede ise bu ülkelerin görece fiyatlarının düşme eğiliminde olan hammadde ihracatına bağımlı olmaları olarak gösterilmiştir.

Singer tarafından yapılan araştırmalar, dış ticaret hadlerinin Latin Amerika ülkelerinin aleyhine döndüğünü ortaya koymuştur. Singer – Prebisch analizi, dünya ticaret sistemine neoliberal temelli politikalarla katılımın birçok gelişmekte olan ülke için kayıpla sonuçlandığına dikkat çekmiştir. Bu nedenle Prebish, dünya ekonomisinin merkez ve çevre ülkeleri arasındaki ilişki temelinde şekillendiğini, bu ilişkinin geri kalmışlığın temel gerekçesini oluşturduğunu ve bundan dolayı az gelişmiş çevre ülkelerinin kalkınmalarını sağlamaları için ithal ikameci politikalara yönelmelerini önermiştir. Aslında Osmanlı ve Türkiye için de durum tam olarak budur. Kapitülasyonlar ile başlayan ama asıl darbenin 1838 Baltalimanı Ticaret Kon-

vansiyonu ile alan Osmanlı ekonomisi o tarihten itibaren Britanyalıların arzu ettiği şekilde açık pazar haline dönüşmüş ve açık bir hammadde sahasına dönüşmüş ve tarım politikaları dâhil tüm ticari ve sanayi politikaları İngiltere'nin ihtiyaç duyduğu ürünler üzerine şekillenmiştir. Böylece Osmanlı, özellikle Mısır isyanını bastırmak için sıcak para ihtiyacını giderse de (ki bu da oldukça göreceli bir yaklaşımdır) ekonomisini tamamen Batının egemenliğine terk etmiştir. İngiltere'nin yönlendirmesi ve Avrupa ülkeleri ile girilen dış ticaret sayesinde gelişeceğini ve sorunlarını çözeceğini düşünen Osmanlı, tamamen çöküşünü hazırlamıştır. Osmanlı'nın bu dönemden çöküşüne kadar ki dönem Bağımlılık Okulu kuramcılarının tarafından detaylıca analiz edilirse ciddi bir çalışma alanı çıkacağı ortadadır.

Osmanlı'nın çöküşü ile kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin özellikle 1925-1949 dönemleri ise bu anlamda oldukça farklı bir dönemdir. Çünkü devlet, devletçilik ilkesi ile hareket etmiş, bir taraftan Osmanlı'nın dış borçlarını öderken diğer taraftan da hiç dış borç almadan kendi kaynakları ve ihtiyaçları doğrultusunda sanayileşme hamlesi başlatmıştır. Bunun altını çizmek gerekir; tamamen kendi ihtiyaçları ve planlaması doğrultusunda girilen bağımsız ekonomik yapıyı kurma girişimi bugün bile mevcut Türkiye ekonomisinin özünü ve temelini oluşturmaktadır. Nitekim sırasıyla 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, 2. Dünya Savaşı ve tüm bunlara bağlı olarak yaşanan imkânsızlıklara rağmen bu dönem Batı ile ekonomik yönden en uzak durulan dönemdir. Ve belki de bu

■ Türkiye Marshall Yardımların sağlanan kredilerle sanayileşme fırsatını kullanamadı. Bu krediler ancak tarımda makineleşme adımlarının atılmasını sağladı.

yüzden Atatürk tarafından onlarca fabrika, atölye ve bağımsız bir mali yapı hayata geçirilebilmiştir. Nitekim Cumhuriyetin kuruluşunun 10. yaşında gelişen sanayi atılımının ne ölçüde başarılı olduğu, Taksim’de açılan bir pankart açıkça özetlenmiştir:

“1923’te 140 fabrika, imalat 1.300.000 TL; 1933’te 2.317 fabrika, imalat 137.773.294 TL”

Ancak 1950’den sonra özellikle Marshall Yardımlarının ülkeye girmesi ile Türkiye, tekrar Batı ile yakın ilişki içine girmiş ve sonuç itibarıyla bugün birçok fabrikası, limanı, havaalanı işletmeleri, karayolları hatta demiryolları bile yabancılar tarafından inşa edilmiş ve özelleştirmeler ile tüm açılan fabrikalar özel sektöre satılmıştır. Marshall Planı çerçevesinde şüphesiz merkez ülke ABD’dir. Bu Yardımlar sonucunda Türkiye’de etkin bir özel sektör yaratılmak istenmiş, bunun için Marshall Yardımlarından tarımdan sonra en çok pay alan, özel sektör olmuştur. Özel sektör gelişmiş-

tir ama tüm gelişimi; merkez ülkeden mamul mal ithal eden ve merkez ülkeye hammadde ve tarım ürünleri taşıyan aracı kuruma dönüşmek üzerinedir. Yani özel sektör aracı rolü üstlenmiştir. Bu durum sonucunda da Türkiye’de özel sektör endüstrileşme yolunda zayıf kalmıştır. Türkiye’de Marshall Planı’nın, özel sektöre endüstrileşme yerine aracı kurum veya dağıtıcı kurum görevini vermesi, Türkiye’de 1980’lere kadar sürecek olan sanayileşememe sorununa sebep olmuştur.

Kısacası Marshall Planı uygulanırken özel sektör merkez ülkenin merkezine hizmet etmiştir. Ve çok ilginçtir ki Türkiye 1947’ye kadar dış fazla verirken Marshall Yardımlarından sonra dış ticaret açığı vermeye başlamıştır. Çünkü Türkiye emek yoğun ürünleri satarken teknolojik ağırlıklı ürünleri satın almaya başlamıştır. Aslında hammaddesi kendisinde olan ürünleri dışarıdan satın almaya başlamıştır. Tüm bunlar olurken de yardımlar sayesinde ülkeye giren sıcak para siyasetçilerin geniş halk

■ İbni Haldun

kitleleri nezdinde alkışlanmalarına ve başarılı bulunmalarına neden olmuştur. Kısacası Batı Avrupa'nın kalkınmışlığı, Türkiye'nin geri kalmasına yol açmıştır. Türkiye 1838'de başlayan bu süreci 1925-1949 arasında durdursa da sonraki dönemler bağımlılık sürecini tekrar başlatmıştır.

Coğrafya Kader midir?

Dolayısıyla aslında kâğıt para hikâyesimizin peşinden giderken az gelişmişlik ve neden bunun böyle olduğunun da cevaplarına odaklanmamız gerekir. İktisat ve sosyoloji bilimlerinde az gelişmişliği açıklayan teorilerden biri olan Coğrafya Hipotezine de göz atmak faydalı olur. İbn-i Haldun'a ait olduğu söylenen 'Coğrafya kaderdir' sözü bu teorinin özü olsa da Fransız düşünür Montesquieu 19. yüzyılda zenginlik ve yoksulluğun coğrafi dağılımından bahsetmiş ve tropikal iklimlerdeki insanların tembelliğe eğilimli ve merak duygusundan

yoksun olduklarını savunmuştur. Yani bu hipoteze göre zengin ve fakir ülkeler arasındaki büyük ayrım coğrafi farklılıklar tarafından belirlenmiştir. Kısacası 'coğrafya kaderdir.' Bugün popüler kültürde bile düşüncenin çok sayıda tarafı olsa da gerçekten de böyle midir? Eğer öyleyse Osmanlı ve Türkiye'nin kâğıt para sürecinde karşılaştığımız acılar, hüznler, başarısızlıklar, fakirlikler bu kaderin bir sonucu mudur?

Daren Acemoğlu ve James A. Robinson, 'Ulusların Düşüşü'nde buna şiddetle karşı çıkmıştır. Onlara göre tarih, bizlere iklim ya da coğrafya ile ekonomik başarı arasında basit ya da kalıcı bir bağlantı olmadığını göstermiştir. Acemoğlu ve Robinson, dünya tarihi içinde bu hipotezi çürütmek için onlarca örnek vermiştir. Örneğin, 'Neolitik Devrimde dünyaya öncülük eden Ortadoğu'yu ve ilk şehirler Irak'ta ortaya çıkmıştı. Demir ilk kez Türkiye'de eritilmişti. Üstelik Ortadoğu, orta çağa dek teknolojik bakımdan dinamik bir bölgeydi.' Nitekim tarihsel süreç içinde baktığımız zaman özellikle Anadolu yüzlerce yıl birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. İpek Yolu ve Baharat Yolu gibi tarihin en önemli ticaret yolları bu coğrafyadan geçmiştir. Tarihte birçok bilimsel gelişmenin temelleri burada atılmıştır. Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Anaksagoras, Ksenofanes, Herakleitos, Epiktetos, Diogenes, Aristoteles ve Hipokrat gibi antik dönem düşünür ve filozoflar Anadolu'da doğmuş, yaşamış ve bilimsel birçok paradigmanın temeli atmıştır. 12. ve 13. yüzyılda Anadolu'da Mevlâna, Hacı Bektaşî Veli, Yunus Emre, Taptuk Emre, Pir Sultan Abdal,

Hallacı Mansur gibi önemli tasavvuf ve ruhani liderler düşünce ve sosyal yaşamı şekillendirmiştir.

Batı dünyası tarafından 11. ve 13. Yüzyıllar arasında Anadolu ve Ortadoğu'ya defalarca adına Haçlı Seferleri denilen seferler düzenlenmiştir. Bölge, Cennetin Krallığı olarak tanımlanmış, günümüz popüler kültürde bile bu terim kullanılmaya devam etmiştir. O zamanki ticaret yolları olan ipek ve baharat yollarını ellerinde bulunduran Anadolu'daki devletler bu sayede çok zengin olmuşlardır. Anadolu'daki devletlerin aksine o dönemde Avrupa ise yokluk içinde, köylüler aç, halk yoksul ve soyluların birçoğu işsiz durumdadır. Anadolu'ya ve Ortadoğu'ya gelen Avrupalılar, malların bolluğunu, Anadolu ve Ortadoğu'nun zenginliğini, halkının refahını görüp ülkelerinde daha da abartarak anlatmışlardır. Bunları duyan Avrupalı halk da buraları ele geçirmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bugün bile bu bakış açısının etkilerini görürüz. Coğrafya kaderse bu kader; antik çağ ve orta çağ dönemlerinde neden tam tersidir? Neden o dönemlerde Anadolu ve Ortadoğu zenginliğin, düşüncenin, ticaretin ve medeniyetin beşiği olmayı başarmıştır? Hani, coğrafya kaderdi?

Çünkü Daron Acemoğlu ve James A. Robinson'a göre ne neolitik devrimin Ortadoğu'da ortaya çıkmasını sağlayan ne de onu fakirleştiren coğrafyası değildir. Tam tersi bu bölgenin fakirleşmesini sağlayan Osmanlı'nın genişleyip güçlenmesi ve geride bıraktığı kültürel mirasın ta kendisidir. Yani kader olan aslında coğrafya değil, o coğrafya içinde yaşa-

yan insanların olaylara bakış açısıdır.

Acemoğlu ve Robinson'un yazdığı gibi çoğu düşünür, iktisatçı ve siyasetçi; sürekli karşılaşılan sorunları ya da olayları 'doğru anlamaya' odaklanır. Oysa asıl odaklanılması gereken nokta bu değildir. Asıl odaklanılması gereken konu 'yoksul ülkeler ve toplumlar meseleyi neden yanlış anlarlar?' olmalıdır. Kararları kimin aldığı, bu kararları neden ve nasıl aldığı çok önemlidir. Çünkü bu kararlar gelişmişlik ve az gelişmişliğin belirleyicisidir. Meselenin neden yanlış anlaşıldığı sorusuna cevap bulmak az gelişmişliğimizin gerçek nedenlerine bizi ulaştıracaktır. Çünkü meseleyi yanlış anlamanın ne cehaletle ne kültürle ne de coğrafya ile ilgisi vardır. Çünkü az gelişmiş ülkelerdeki iktidarlar, yoksulluğa yol açacak seçimler yaptığı için halk yoksuldur. Ve bunlar, 'meseleyi hata ya da cehalet yüzünden değil kasten yanlış anlarlar.' Bunu anlamamanın tek yolu da bu kararların nasıl alındığı, kimler tarafından alındığı ve bu kararların neden alındığını irdelemek ve o dönemin tüm koşullarını incelemekten geçmektedir. Bu yüzden iktisat bilimi hiçbir zaman siyaset ve siyasetçiden bağımsız ele alınamaz ve iktisat o yüzden siyasetin ta kendisidir.

Biz iktisatçılar da doğal olarak alınan kararların arkasında yatanları anlamak için siyasi ve sosyal hayata sıklıkla girmek zorundayız. Tıpkı kâğıt para hikâyesinde olduğu gibi hiçbir iktisadi olay sadece iktisadi bir faaliyet olarak ele alınıp değerlendirilemez.

Çünkü para asla sadece para değildir.

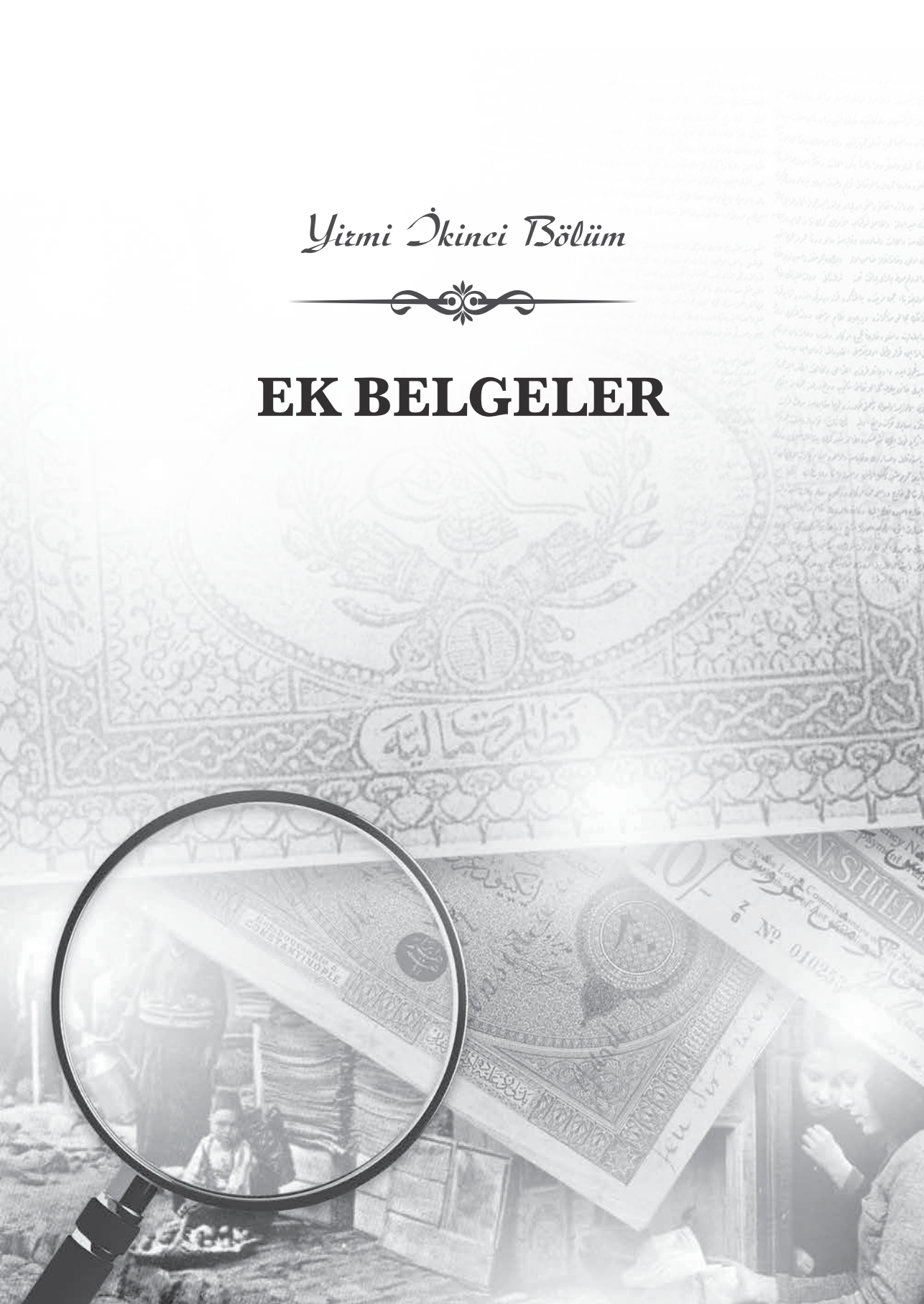

- Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanarak savaşa son verildiğinin açıklanması bütün yurttta sevinçle karşılandı. 25 Temmuz 1923 günü Eskişehir'de düzenlenen kutlamalarda taşınan pankartlarda Eskişehir Terziler Cemiyeti, Eskişehir Manifaturacılar Cemiyeti yazmaktadır.

Yirmi İkinci Bölüm

EK BELGELER

THE New-England Courant.

[N° 39]

From MONDAY April 23. to MONDAY April 30. 1722.

To the Author of the New-England Courant.

SIR,

[No 1]

It is undoubtedly the Duty of all Persons to love the Country they live in, according to their Abilities; yet I sincerely acknowledge, that I have hitherto been very deficient in this Particular; whether it was for want of Will or Opportunity, I will not at present stand to determine: Let it suffice, that I now take up a Reformer, to do for me the future all that *has* in my Way for the Service of my Countrymen.

I HAVE from my Youth been passionately desirous to gain and treasure up in my Mind all useful and profitable Knowledge, especially such as tends to improve the Mind, and enlarge the Understanding: And as I have found it very beneficial to me, I am not without Hopes, that communicating my small Stock in this Matter, by Publication to the Publick, may be at least to some Measure useful.

I AM very sensible that it is impossible for me, or indeed any one Writer to please all Readers at once. Various Persons have different Sentiments; and that which is pleasant and delightful to one, gives another a Disgust. He that would (in this Way of Writing) please all, is under a Necessity to make his Themes almost as insipid as his Letters. He must one while be serious and dignified, then more solid and serious; one while sharp and satirical, then to modify that by being calm and religious; at one Time let the Subject be Political, then let the next Theme be Love: Thus will every one, one Time or other find some thing agreeable to his own Fancy, and so his Time be delighted.

ACCORDING to this Method I intend to proceed, beginning now and then a few gentle Reproaches on some who deserve them, not forgetting at the same time to applaud those whose Actions merit Commendation. And here I must not forget to invite the Learned Part of your Readers, particularly those of my own Sex to enter into a Correspondence with me, advising them, that their Consideration in this Particular shall be received as a Favour, and accordingly acknowledged.

I THINK I have now laid the Foundation, and intend in my next to begin to raise the Building. Having nothing more to write at present, I must make the usual excuse in such Cases, of being too busy, assuring you that I speak from my Heart when I call my self, The most humble and obedient of all the Servants your Merits have acquired.

SILENCE DOGOOD,

P. S. *Those who desire to favour Mrs. Degood, with their Correspondence, are desired to send their Letters (directed to her) to the Publisher of this Paper.*

To the Author of the New-England Courant.

SIR,

I AM of Opinion, that it may at some Times and on some Occasions be proper to expose the Vices and passions, Principles of particular Persons, especially when they themselves will endeavour (with Ties on Piety) to convert themselves: And since I have met with some Things (in my Opinion) of less Consequence in your Paper, I presume you may be inclin'd to favour the Publick with the following Information, which I have lately receiv'd from confidential Person: *Pro.* A certain Quaker (some time last Week, in his Conversation (in the Hearing of several Persons) was pleas'd to say, *That he would make his Travels known, that they should see for good his will then for his reputation, such Men as he would have them call for, or else he would take them out of his Travels.* The whole of the Conversation would be too tedious to rehearse here; however, it has been Matter of considerable Speculation to the Town. Some say, to choose himself Men and fashions he would have them choose, is a Contradiction to Truth. Others think he has a mind to be choic'd himself, but that he does not follow the Church: "I would be sensible to name him, to that every Body might point at him; but for your own Satisfaction, if you will tell no Body, I'll tell you then much, that he commonly goes with one Eye half shut, and his Mouth sew'd up into a whistling Pothole."

Yours, &c.
THOMAS DEGOOD,
HARRY MEANWELL.

My dear Sir,
I have these last three weeks talk about *Agitation*, and *Shew-Piece*, and my Nightingale one or other, and often asking what is about? For my part, I have so many different Sentiments about it, that I don't know what to make of it. They say the Truth of it is in the Voice, but my Country Folks, very few of us at least, can get a Right of it; Besides, we're here to busy about our Meeting-House, that we can't spare any of our Family (I mean the *Travellers*) for a Representative last Year, and so he's any of the Voters at our Town, except what *Red-Eye* had, and he has such a hatred against all our Name and Family, (for the sake of Paul and Poole,) that he'll sooner vote so than do us a small Courtesy, (and that we know.) Therefore if you'd be so kind as put this in your Courant, may be some Body would be at the trouble to draw up the whole of that Matter; and then if you'd put it in your next Paper, we should soon have it at our Town; and I can tell you a great many here would take it mighty kindly of you: For besides, you must know, several of us have got the *Deplorable* *dear* of *Benjamin*, and we hear the Story in the Voice comes out of a great Family, mention'd in that Pamphlet; which if it does, and we can get it, we intend to take care to "open" it. I have a great many things more to talk with you about, but I'll put it off to another Time: I doubt I am troublesome already.

Yours, &c.
ELIZA TRULMAN.

■ Benjamin Franklin'in 1721 yılında kurduğu
New England Courant gazetesinin 30 Nisan
1722 tarihli nüshası

Bölüm 4

■ *Osmanlı Devleti'nde sosyal hayat*
Bölüm 5

■ *Beylikçi Mehmed İzzet'in istinsah edip onaylamış olduğu Sened-i İttifak'ın tam metni*
Bölüm 5

■ *Osmanlı çarşısını gösteren bir tablo*
Bölüm 5

■ Alman imparatorunun şövalye ve İtalya kralının kont yaptığı Avram Kamondo, Osmanlı ülkesinde mülk edinme imtiyazı alan ilk ecnebidir.

Bölüm 6

■ Osmanlı Bankası Bankalar Caddesi cephesi, 2011 restorasyonu öncesi ve restorasyon sonrası
(fotoğraf: Cemal Emden)

Bölüm 6

■ 1 Liralık kaime (Osmanlı Bankası arşivi)

Bölüm 6

■ 5 Liralık kaime
(Osmanlı Bankası arşivi)

Bölüm 6

■ Osmanlı Bankası Osmanlı içinde kâğıt para çıkarma yetkisini almıştı.

Bölüm 6

■ İstanbul'da bir kahvehane 1870'ler

Bölüm 6

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ تَبَارَكَ الَّذِي فِي يَدِهِ الْمَلَكُ
وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱

[illegible]

۱۸۸۵
 ۱۸۸۶
 ۱۸۸۷
 ۱۸۸۸
 ۱۸۸۹
 ۱۸۹۰
 ۱۸۹۱
 ۱۸۹۲
 ۱۸۹۳
 ۱۸۹۴
 ۱۸۹۵
 ۱۸۹۶
 ۱۸۹۷
 ۱۸۹۸
 ۱۸۹۹
 ۱۹۰۰
 ۱۹۰۱
 ۱۹۰۲
 ۱۹۰۳
 ۱۹۰۴
 ۱۹۰۵
 ۱۹۰۶
 ۱۹۰۷
 ۱۹۰۸
 ۱۹۰۹
 ۱۹۱۰
 ۱۹۱۱
 ۱۹۱۲
 ۱۹۱۳
 ۱۹۱۴
 ۱۹۱۵
 ۱۹۱۶
 ۱۹۱۷
 ۱۹۱۸
 ۱۹۱۹
 ۱۹۲۰
 ۱۹۲۱
 ۱۹۲۲
 ۱۹۲۳
 ۱۹۲۴
 ۱۹۲۵
 ۱۹۲۶
 ۱۹۲۷
 ۱۹۲۸
 ۱۹۲۹
 ۱۹۳۰
 ۱۹۳۱
 ۱۹۳۲
 ۱۹۳۳
 ۱۹۳۴
 ۱۹۳۵
 ۱۹۳۶
 ۱۹۳۷
 ۱۹۳۸
 ۱۹۳۹
 ۱۹۴۰
 ۱۹۴۱
 ۱۹۴۲
 ۱۹۴۳
 ۱۹۴۴
 ۱۹۴۵
 ۱۹۴۶
 ۱۹۴۷
 ۱۹۴۸
 ۱۹۴۹
 ۱۹۵۰
 ۱۹۵۱
 ۱۹۵۲
 ۱۹۵۳
 ۱۹۵۴
 ۱۹۵۵
 ۱۹۵۶
 ۱۹۵۷
 ۱۹۵۸
 ۱۹۵۹
 ۱۹۶۰
 ۱۹۶۱
 ۱۹۶۲
 ۱۹۶۳
 ۱۹۶۴
 ۱۹۶۵
 ۱۹۶۶
 ۱۹۶۷
 ۱۹۶۸
 ۱۹۶۹
 ۱۹۷۰
 ۱۹۷۱
 ۱۹۷۲
 ۱۹۷۳
 ۱۹۷۴
 ۱۹۷۵
 ۱۹۷۶
 ۱۹۷۷
 ۱۹۷۸
 ۱۹۷۹
 ۱۹۸۰
 ۱۹۸۱
 ۱۹۸۲
 ۱۹۸۳
 ۱۹۸۴
 ۱۹۸۵
 ۱۹۸۶
 ۱۹۸۷
 ۱۹۸۸
 ۱۹۸۹
 ۱۹۹۰
 ۱۹۹۱
 ۱۹۹۲
 ۱۹۹۳
 ۱۹۹۴
 ۱۹۹۵
 ۱۹۹۶
 ۱۹۹۷
 ۱۹۹۸
 ۱۹۹۹
 ۲۰۰۰
 ۲۰۰۱
 ۲۰۰۲
 ۲۰۰۳
 ۲۰۰۴
 ۲۰۰۵
 ۲۰۰۶
 ۲۰۰۷
 ۲۰۰۸
 ۲۰۰۹
 ۲۰۱۰
 ۲۰۱۱
 ۲۰۱۲
 ۲۰۱۳
 ۲۰۱۴
 ۲۰۱۵
 ۲۰۱۶
 ۲۰۱۷
 ۲۰۱۸
 ۲۰۱۹
 ۲۰۲۰
 ۲۰۲۱
 ۲۰۲۲
 ۲۰۲۳
 ۲۰۲۴
 ۲۰۲۵
 ۲۰۲۶
 ۲۰۲۷
 ۲۰۲۸
 ۲۰۲۹
 ۲۰۳۰

■ *Sultan Abdülmecid'in 3 Kasım 1839 tarihli
Tanzimat Fermanı*
(BA, *İrade-Mesâil-i Mühimme*, nr. 24)

Bölüm 7

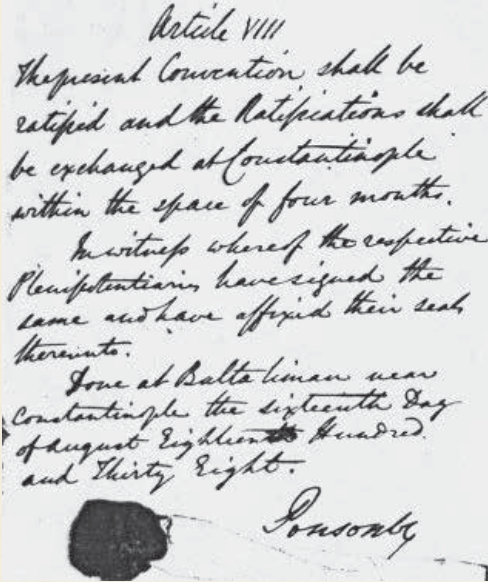
■ *Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilânından
önce toplanıp Tanzimat'ın ilkelerini belirleyen
Meclis-i Meşveret'in mazbatası ve Sultan
Abdülmecid'in hatt-ı hümayunu
(TSMA, nr. E. 3084/2)*

Bölüm 7

■ 200 kuruşluk
banknot ön ve
arka yüzü, ait
olduğu
koleksiyon:
SALT

Bölüm 7

- Baltalimanı Muahedesi'nin elçi Ponsonby tarafından imzalanan nüshası (BA, Muahedeler, nr. 199a)

Bölüm 7

- Mustafa Reşid Paşa

Bölüm 7

- 2000'lerin başında Türkiye, IMF'den alacağı fon için bir dizi yaptırım kararı almıştı.

Bölüm 7

- Osmanlı Bankası'nın "Bank-ı Osmani-i şahane" adı altında kuruluşuna esas teşkil eden 1863 tarihli imtiyaznamenin 1892'de yapılmış tasdikli sureti

Bölüm 7

- Osmanlı Bankası'nın 17 Şubat 1875 tarihli yeni mukavelesini imzalayan Sadrazam Hüseyin Avni Paşa (1821-1876)
Bölüm 7

- 1876-1878 arasında çıkarılan 1 kuruşluk kaime
Bölüm 7

- 1876-1878 arasında çıkarılan 10 kuruşluk kaime
Bölüm 7

- 1876-1878 arasında çıkarılan 50 kuruşluk kaime
Bölüm 7

- 1876-1878 arasında çıkarılan 100 kuruşluk kaime
Bölüm 7

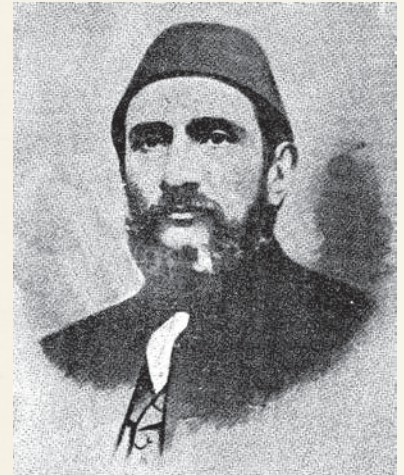
■ *Panoramik İstanbul görünümü, 1876 (Library of Congress)*

Bölüm 8

■ *Hindistan müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne yaptıkları yardımların listesini gösteren Defter-i İâne-i Hindiyye'nin (İstanbul 1296) ilk sayfaları.*

Bölüm 8

■ *Tunus Valisi Sadık Paşa, Osmanlı'nın asker talebine iane yardımı ile cevap vermişti.*

Bölüm 8

■ Kalem Dergisi'nde yer alan ve II. Abdülhamid'i banka gişesinde gösteren karikatür

Bölüm 10

■ 2. Abdulhamid

Bölüm 10

■ II. Abdülhamid'in Osmanlı Bankası'ndan 13.733,55 lira almış olduğuna dair imzaladığı 15 Temmuz 1909 tarihli makbuz

Bölüm 10

■ II. Abdulhamid'in halkın arasına girdiği nadir anlardan biri, 1908

Bölüm 10

■ Şehzade Abdülhamid

Bölüm 10

■ 30 Temmuz 1308 (11 Ağustos 1892) tarihli Servet-i Fünun dergisinin kapağında Osmanlı Bankası genel müdürlüğünün arka cephesinin Halic'ten görünümü

Bölüm 10

■ II. Abdulhamid'in özelleştirdiği Hereke fabrikası günümüzde âtil vaziyette duruyor.

Bölüm 10

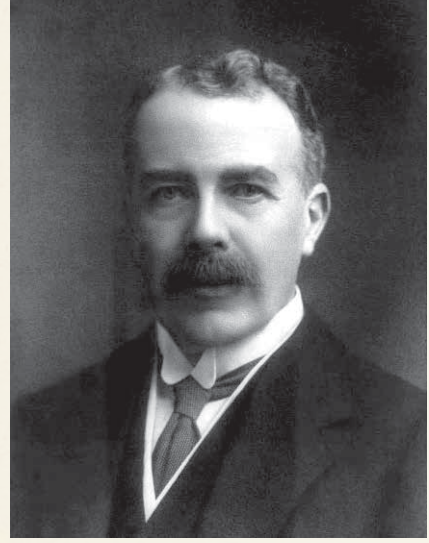
- *İkdam*'ın 4 Kasım 1918 tarihli ilk sayfasında Talat, Enver ve Cemal Paşaların yurt dışına çıkışı böyle duyurulmuştu.

Bölüm 11

- Osmanlı Bankası tarafından Jön Türk ihtilalinden sonra düzenlenen ilk istikraz olan 1908 tarihli %4 faizli 4,711,124 liralık istikrazın tahvili

Bölüm 11

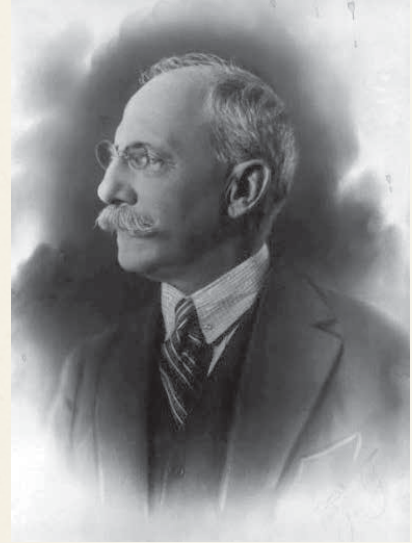
- 1915 yılında Bankanın İngiliz Genel Müdürü Arthur Nias

Bölüm 11

- kemal derviş

Bölüm 11

- 1915 yılında Bankanın Fransız Genel Müdür Yardımcısı Louis Steeg

Bölüm 11

■ Osmanlı Hükümeti kâğıt paranın değer kaybetmesinden bazı esnaf ve tüccarları sorumlu tutmuş ve birçok esnaf sürgüne gönderilmişti.

Bölüm 12

■ Bir esnafın dönemin Başbakanı Ecevit'e yazarkasa fırlatması hükümetin düşmesine giden yolu açmıştı.

Bölüm 12

■ Beykoz fabrikasında ambara ayakkabı nakli

Bölüm 13

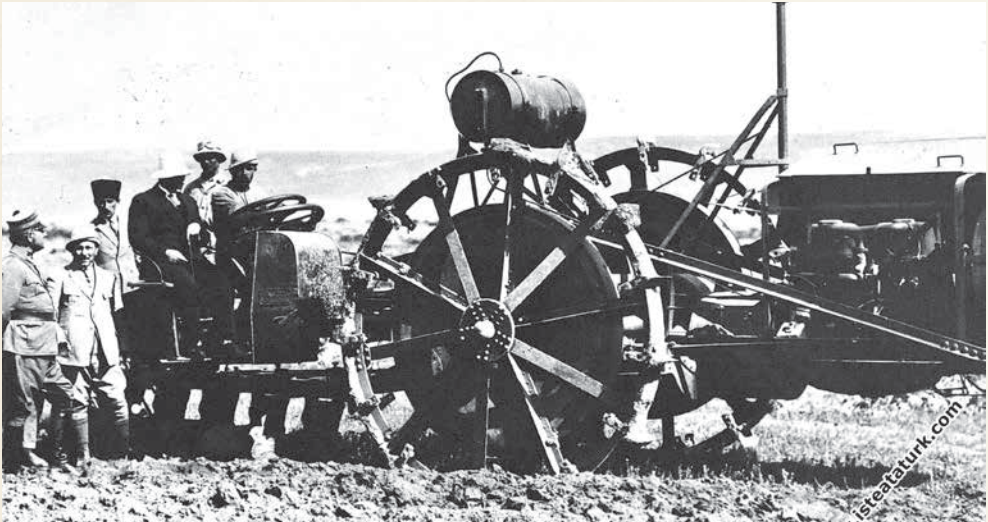
■ Reji uğruna kaybettiğimiz canlar: Karagöz – İşte mebus efendiler, Reji belasının kırk yıllık hesabı meydanda; hükümetin hissesi üç beş mangır, halkın hissesi bir yığın ceset, kendi hissesi de bin çıkan altın! Artık bu belayı başımızda ister bırakın ister kaldırın! (Sigaraların üzerinde “halk” yazmakta) “Anonim, Karagöz, 01.12.1923, Sayı 1639”

Bölüm 13

■ (Batan geminin bayrağında “Osmanlı İmparatorluğu”, Mustafa Kemal’in sürdüğü kayığın bayrağında “Türkiye Cumhuriyeti”, Lord Curzon’un tutunduğu fıçıda “Dünyun-u Umumiye” yazmakta.)
 “Ratıp Tahir, Zümrüdüanka, 20.03.1924, Sayı 125”

Bölüm 14

Bölüm 14

■ İsmet İnönü 2. dünya savaşı

Bölüm 16

■ Refik Saydam

Bölüm 16

■ Nazım Hikmet, şiirlerinde ekmek karnesi uygulamasına da değinmişti.

Bölüm 16

■ 2. Dünya Savaşında Türkiye’de de ekmek karnesi uygulaması başlamıştı.

Bölüm 16

■ 500 Lira ön yüz (2. emisyon 1. tertip) 1939

■ 500 Lira arka yüz (2. emisyon 1. tertip) 1939

Bölüm 17

■ Batan geminin paraları

Bölüm 17

■ İsmet İnönü - Adnan Menderes

Bölüm 18

■ Adnan Menderes

Bölüm 18

■ Köy Enstitüleri

Bölüm 19

■ Geliboluyu geçemeyen kağıt paralar

Bölüm 20

■ Paşabahçe Fabrikası için en uygun yer Beykoz olarak belirlenmişti. (Paşabahçe Fabrikası temel atma 1934)

Bölüm 21

■ Türkiye Marshall Yardımların sağlanan kredilerle sanayileşme fırsatını kullanamadı. Bu krediler ancak tarımda makineleşme adımlarının atılmasını sağladı.

Bölüm 21

Yirmi Üçüncü Bölüm

KAYNAKLAR

Yararlanılan Kaynaklar

- ♦♦♦ Acemoğlu, D. ve Robinson, J. A. (2019). *Ulusların düşüşü: Güç, zenginlik ve yoksulluğun kökenleri* (45. Baskı). İstanbul: Doğan Kitap.
- ♦♦♦ Akan, S. (2014). Osmanlı-Rum bankeri Yorgo Zarıfi. *Toplumsal Tarih*, 246, 43-51.
- ♦♦♦ Akşin, S., Yurdaydın, H. G., Faroqi, S., Kunt, M., Ödekan, A. ve Toprak, Z. (2000). *Türkiye Tarihi 3 - Osmanlı Devleti 1600-1908*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- ♦♦♦ Akyıldız, A. (2014). *Para pul oldu: Osmanlı'da kâğıt para, maliye ve toplum*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ♦♦♦ Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi: 3-Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması (TİDATA) (2008). Açıklamalı Yönetim Zaman dizini 1940-1949, 226-357. file:///C:/Users/dcf/Downloads/1942_A_dan_Z_ye_Bozuk_Devlet_in_Yeniden.pdf (Erişim Tarihi: 03.11.2019).
- ♦♦♦ Arslan, M. (2016). 2. Dünya Savaşı ve Türkiye'de savaş ekonomisi. *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, 2(2), 1-14.
- ♦♦♦ Aşçı, H. B. (2016). Lozan Barış Antlaşması'nda Osmanlı borçları meselesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(6), 1649-1666.
- ♦♦♦ Atan, E. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye ekonomisi. *Türkiye Ekonomi ve Siyaset Araştırmaları Derneği (TESAD)*. <https://www.tesadernegi.org/ikinci-dunya-savasinda-turkiye-ekonomisi.html> (Erişim Tarihi: 10.11.2019).
- ♦♦♦ Boratav, K. (2018). *Türkiye iktisat tarihi 1908-2015* (23. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- ♦♦♦ Celal, M., Katoğlu, M., Özdemir, H., Tuncay, M., Koçak, C., Ödekan, A. ve Boratav, K. (2000). *Türkiye Tarihi 4 - Çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- ♦♦♦ Çağrı, E. (1996). Ortaya çıkışı ve uygulanışıyla Marshall Planı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(1), 275-288.
- ♦♦♦ Çınar, Y. (2018). Modernleşme ve bağımlılık teorisi ekseninde Marshall Yardımı ve Türkiye. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 325-350.
- ♦♦♦ Dikmen, N. (2005). Osmanlı dış borçlarının ekonomik ve siyasi sonuçları. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 137-159.

Yararlanılan Kaynaklar

- ♦♦♦ Ecevit'in 'Derviş pişmanlığı': Şeytani hesaplar içerisindeydi. (2018, 25 Mart). <http://www.diken.com.tr/ecevitin-dervis-pismanligi-seytani-hesaplar-icerisindeydi/> (Erişim Tarihi: 10.11.2019).
- ♦♦♦ Eğilmez, M. (2018). *Değişim sürecinde Türkiye: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sosyo-ekonomik bir değerlendirme* (3. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ♦♦♦ Eğilmez, M. (2019, 16 Temmuz). Merkez bankası bağımsızlığının evrimi. [Blog yazısı]. <https://www.mahfiyegilmez.com/2019/07/merkez-bankas-bagmszlg-n-evrimi.html> (Erişim Tarihi: 10.11.2019).
- ♦♦♦ Eğilmez, M. (2018). *Tarihsel süreç içinde dünya ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ♦♦♦ Erceyes, S. (2005). *Tarihî Açıdan Atatürk Dönemi İktisat Politikaları (1923-1938)*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri. http://docs.neu.edu.tr/library/nadir_eserler_el_yazmalari/TEZLER_YOK_GOV_TR/Salih%20Erceyes,%20Tarihi%20a%C3%A7%C4%B1dan%20Atat%C3%BCrk%20D%C3%B6nemi%20iktisat%20politika.pdf (Erişim Tarihi: 03.11.2019).
- ♦♦♦ Erdoğan "Öncülerinden bir tanesi de İnönü'dür" dedi; Marshall Planı nedir? [Gündem haberi]. (2018, 7 Ekim). T24 Bağımsız İnternet Gazetesi. <https://t24.com.tr/haber/erdogan-onculerinden-bir-tanesi-de-inonudur-dedi-marshall-planı-nedir,717999> (Erişim Tarihi: 10.11.2019).
- ♦♦♦ Eroğlu, N. (2010). Atatürk dönemi para politikaları. *Marmara Üniversitesi İ. İ. B. F. Dergisi*, XXVIII(I), 23-36.
- ♦♦♦ Eroğlu, N. (2007). Atatürk dönemi iktisat politikaları (1923-1938). *Marmara Üniversitesi İ. İ. B. F. Dergisi*, XXIII(2), 63-73.
- ♦♦♦ Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD ilişkilerinde Truman doktrini ve Marshall planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 377-397.
- ♦♦♦ Gözcü, A. (2018). İkinci dünya savaşı Türkiye'sinde ekonomik durumun sosyal hayata etkilerine dair bazı tespitler. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı*, 62, 85-108.
- ♦♦♦ İnce, E. (2006). Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk siyasal yapısının oluşumu üzerindeki etkileri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 59-78.

Yararlanılan Kaynaklar

- ◆◆◆ Karas, G. (2017). Bağımlılık teorisi perspektifinden DTÖ kapsamındaki korumacılık politikası araçlarının kullanımı. *International Journal of Public Finance*, 2(2), 245-263.
- ◆◆◆ Kongar, E. (1985). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Cilt: 2. İstanbul: Remzi Kitabevi.*
- ◆◆◆ Meydan, S. (2018, 8 Ekim). Borç batağındaki Osmanlı'nın sarıldığı Dünyu Umumiye. *Sözcü gazetesi*. <https://www.sozcu.com.tr/2018/yazarlar/sinan-meydan/borc-batagindaki-osmanlinin-sarildigi-duyunu-umumiye-2667310/> (Erişim Tarihi: 10.11.2019).
- ◆◆◆ Meydan, S. (2017, 4 Aralık). Zarfı'den Zarrab'a, borç, faiz, borsa batağında Osmanlı. *Sözcü gazetesi*. <https://www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/sinan-meydan/zarifiden-zarraba-borc-faiz-borsa-bataginda-osmanli-2116491/> (Erişim Tarihi: 10.11.2019).
- ◆◆◆ Mücek, A. A. (2019). *Türkiye'nin tarihi ve ekonomi politik yapısı (1838-2016). İstanbul: Belge Yayınları.*
- ◆◆◆ Özçelik, Ö. ve Tuncer, G. (2007). Atatürk dönemi ekonomi politikaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 253-266.
- ◆◆◆ Özgiin, S. *Almanya ve hiperenflasyon*. <http://www.selmanozgun.com/selman-ozgun-blog/almanya-ve-hiperenflasyon> (Erişim Tarihi: 10.11.2019).
- ◆◆◆ Pamuk, Ş. (2008). *Osmanlıdan Cumhuriyete. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.*
- ◆◆◆ Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda paranın tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.*
- ◆◆◆ Pektaş, İ. Cumhuriyetin ilk yıllarında Atatürk tarafından yapılan yerli ve milli sanayi yatırımlarını hatırlayalım. <https://www.anadoluraylisistemler.org/content/upload/document-files/cumhuriyetin-ilk-yillarlar-20180127123001.pdf> (Erişim Tarihi: 03.11.2019).
- ◆◆◆ Şen, M. (2016, 15 Şubat). Tarihimizden en ilginç hikayelerini barındıran 11 para [Onedio üyesi tarafından üretilmiş içerik]. <https://onedio.com/haber/tarihimizden-en-ilginç-hikayelerini-barindirir-11-para-674729> (Erişim Tarihi: 10.11.2019).
- ◆◆◆ *Tıbbiyeli Hikmet* (2015, 25 Mayıs). *İsmet İnönü neden paralara kendi resmini bastırdı?* <https://tibbiyelihikmet.com/2015/05/25/ismet-inonu-neden-paralara-kendi-resmini-bastirdi/> (Erişim Tarihi: 10.11.2019).

Yararlanılan Kaynaklar

- ♦♦♦ TL'nin 84 yıllık öyküsü (2011, 17 Ekim). Cumhuriyet gazetesi. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/291000/TL_nin_84_yillik_oykusu.html (Erişim Tarihi: 10.11.2019).
- ♦♦♦ Toprak, Z. (1979). Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı finansmanı ve para politikası. ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979-1980, 205-238.
- ♦♦♦ Tünay, M. (1985). Atatürk dönemi ekonomi politikası. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 2(4), 245-256.
- ♦♦♦ Türk, H. S. (1981). Madenlerin devletleştirilmesi. Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 7. Kongresi Tebliğler Kitabı (Ankara). http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/bb948d5b2147250_ek.pdf (Erişim Tarihi: 26.10.2019).
- ♦♦♦ Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. Kağıt paranın tarihçesi. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/d189b219-fe71-40bf-9754-6a5f7d0a65eb/KagitParaTarihce.pdf?MOD=AJPERES&CVID=> (Erişim Tarihi: 10.11.2019).
- ♦♦♦ Uğural, C. (2016). 1923-1950 Döneminde Türkiye'de Bilim, Sanayi ve Teknoloji İlişkisi. (Yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. file:///C:/Users/dcf/Downloads/Cemre_Ugural.pdf%20(1).pdf (Erişim Tarihi: 26.10.2019).
- ♦♦♦ Weatherford, J. (2019). Para: Deniz kabuğundan sanal paraya. İstanbul: Maya Kitap.
- ♦♦♦ Yalçın, S. (2008, 14 Aralık). Ekonomik krizden zengin çıkan bir padişah: II. Abdülhamid.
- ♦♦♦ Hürriyet gazetesi. <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomik-krizden-zengin-cikan-bir-padisah-ii-abdulhamid-10563262> (Erişim Tarihi: 10.11.2019).
- ♦♦♦ Yülek, M. (2019). Ulusların yükselişi: İmalat, ticaret, sanayi politikası ve ekonomik kalkınma. İstanbul: Kronik Kitap.
- ♦♦♦ 10.4 milyar dolarla sevindik IMF'ye zor sözler verdik, (2000, 23 Aralık). Hürriyet gazetesi, Ekonomi haberleri. <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/10-4-milyar-dolarla-sevindik-imf-ye-zor-sozler-verdik-39209780> (Erişim Tarihi: 10.11.2019).
- ♦♦♦ Nedim Dikmen, "Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları", İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:19 Eylül 2005 Sayı 21, s.152.

Yararlanılan Görsel Kaynaklar

Bölüm 1

1. Eskişehir Ticaret Odası
2. <https://www.biography.com/dictator/genghis-khan>
3. www.milliyet.com.tr Marko Polo Kimdir?
<https://www.milliyet.com.tr/gundem/marco-polo-kimdir-2369316>
28.12.2016, erişim tarihi 02.06.2020
4. www.history.com History Stories
<https://www.history.com/news/why-arab-scholar-ibn-battuta-is-the-greatest-explorer-of-all-time>
adresinden erişim tarihi: 02.06.2020

Bölüm 2

1. www.thoughtco.com Biography of Christina, Unconventional Queen of Sweden
<https://www.thoughtco.com/queen-christina-of-sweden-3530306>
24 temmuz 2019 adresinden 03.06. 2020 tarihinde erişilmiştir.
2. John Law'ın Casimir Balthazar tarafından çizilen portresi
www.wikimedia.org https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/72/John_Law-Casimir_Balthazar_mg_8450.jpg adresinden 03.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
3. Fransa'da ilk basılan kağıt para 'assignat'
<https://www.britannica.com/topic/assignat>
adresinden 03.06.2020 tarihinde erişim sağlanmıştır.
4. www.wikimedia.org adresinden
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Promesse_de_Mandat_territorial_25_fr.JPG?uselang=tr erişim bağlantısından 03.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
5. <http://www.bbc.co.uk/ahistoryoftheworld/objects/ro7v-77lSXeY97Q-w3j9wQ>
erişim adresinden 03.06. 2020 tarihinde erişilmiştir.
6. www.azizyardimli.com Terör Temelinde Erdem Cumhuriyeti Aziz Yardımlı
http://www.azizyardimli.com/fransiz_devriminden_napoleona/0_grafik_toplu/Horror%20spectators--%20The%20lady%20revolutionaries%20who%20calmly%20knot%20during%20executions.jpeg adresinden 03.06. 2020 tarihinde erişim sağlanmıştır.
7. www.cnn.com adresinden <https://fm.cnn.com/applications/cnn.com/resources/img/editorial/2013/05/08/100718641-Bank%20of%20England.jpg?v=1373621020>
bağlantısından 03.06.2020 tarihinde erişim sağlanmıştır.
8. <https://commons.wikimedia.org> adresinden https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Adolf_Hitler_cropped_restored.jpg bağlantısından 03.12.2020 tarihinde erişilmiştir.
9. <https://www.bilgidea.com> <https://www.bilgidea.com/icerikler/uploads/2018/08/hiperenflasyonalmanya.jpg>
adresinden 03.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Yararlanılan Görsel Kaynaklar

10. <https://ekonomistanbul.com/wp-content/uploads/2019/12/hiperinflasyon.png> adresinden 03.06. 2020 tarihinde erişilmiştir.
11. <https://img-s3.onedio.com/id-53463d91cd3c0af2299925c5/rev-0/w-900/h-1067/f-jpg/s-fe7ef8fe3a0ffec9e7ed981358b0781c37ba5e5.jpg> adresinden 03.06. 2020 tarihinde erişilmiştir.
12. <https://listelist.com/adolf-hitler-iktidari/> adresinden 03.06. 2020 tarihinde erişilmiştir.
13. <https://cdn1.ntv.com.tr/gorsel/Su0KplmPbkSq2yyYaZVbEA.jpg?width=1000&mode=both&scale=both&v=14192075318933> adresinden 03.06. 2020 tarihinde erişilmiştir.

Bölüm 3

1. https://en.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1chymov#/media/File:Fotothek_df_tg_0007851_Bergbau_^_Bergwerk_^_Silberbergbau.jpg adresinden 05.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
2. <https://www.flickr.com/photos/abejorro34/4567836254/in/photostream/> adresinden 04.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
3. <https://cdn.britannica.com/81/150881-050-9342B7FD/Jachymov-Czech-Republic.jpg> adresinden 04.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
4. Schleswig-Holstein-Schauenburg 1/24 Taler (Groschen) 1600, Adolf XIII 1576-1601, Silver <https://www.ma-shops.com/podlaski/item.php?id=361> adresinden 04.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
5. Schleswig-Holstein-Gottorp 1/24 Taler (Groschen) 1600, Johann Adolf 1590-1616, Silver <https://www.ma-shops.com/podlaski/item.php?id=331> adresinden 04.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
6. <https://www.bilimseldunya.com/wp-content/uploads/2020/04/Marie-Curie-1867-1934.jpeg> adresinden 04.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
7. <https://i4.hurimg.com/i/hurriyet/75/0x0/5ce389177af5070340a29f71.jpg> adresinden 04.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
8. <https://cdn.gunes.turkmedya.com.tr/Documents/Gunes/images/2019/03/07/53b2f005-d179-4c0f-a744-de4fd7610176.jpg> adresinden 04.06. 2020 tarihinde erişilmiştir.

Bölüm 4

1. <https://www.britannica.com/biography/John-Kenneth-Galbraith> adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
2. <https://www.worldbanknotescoins.com/2014/10/colonial-currency-20-shillings-massachusetts-note-1690.html> adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Yararlanılan Görsel Kaynaklar

3. “Benjamin Franklin, Yazarı, Philadelphia.”
<https://blogs.loc.gov/international-collections/2020/02/benjamin-franklin-bache-and-the-radical-early-american-almanac/> adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
4. https://www.biography.com/.image/t_share/MTY2NTIxNzUwNjAxODY4NTEx/benjamin-franklin_editedjpg.jpg adresinden 07.06. 2020 tarihinde erişilmiştir.
5. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1776_Continental_Currency.jpg adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
6. <https://www.worldbanknotescoins.com/2014/10/> adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
7. <https://www.worldbanknotescoins.com/2014/10/20-dollar-continental-currency-note-may-10-1775.html> adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
8. Sahnenin Tony Johannot yorumu
https://simple.wikipedia.org/wiki/Goethe%27s_Faust adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Bölüm 5

1. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Abd%C3%BClmeçid> adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
2. Osmanlı Bankası Müzesi, SALT
<https://artsandculture.google.com/exhibit/osmanli-bankasi-m%C3%BCzesi%CC%87-kurulu%C5%9F-ve-zor-yillar-salt/QQnLUDFI?hl=tr> adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
3. https://i.borsamatik.com.tr/2/1280/720/storage/files/images/2020/01/02/kami-abBQ_cover.jpg.webp adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
4. January Suchodolski, 1839
https://tr.wikipedia.org/wiki/1828-1829_Osmanl%C4%B1-Rus_Sava%C5%9F%C4%B1 adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
5. <https://www.dunyabizim.com/alinti/kitabin-kaderi-arif-hikmet-bey-kutuphanesinden-universiteye-h30311.html> adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Bölüm 6

1. <http://www.ekrembugraekinci.com/makale.asp?id=677> adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
2. <https://www.ensonhaber.com/tarih-haberleri/ilk-osmanli-bankasi-bank-i-dersaadet> adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Yararlanılan Görsel Kaynaklar

3. <https://blog.saltonline.org/post/166743662914/ar%C5%9Fıvıden-%C3%A7%C4%B1kt%C4%B1-osmanlı%C4%B1-bankası%C4%B1-izmir-%C5%9Fube> adresinden 07.12.2020 tarihinde erişilmiştir.
4. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaime> adresinden 07.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- 5.-6. Üsdiken, B. (2000). *Pera ve Beyoğlu'nda. Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti. Üç-Er Ofset. İstanbul sf. 59*

Bölüm 7

1. *Eski İstanbul Fotoğrafları Arşivi Görsel*
<http://osmanli.site/osmanli-padisahlari-sultan-padisah-sultanlari/sultan-2-mahmud/ii-mahmud-osmanli-ingiltere-baltalimani-ticaret-antlasmasi/> adresinden 14.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
2. *Loncaden Oda'ya. (2007). İstanbul Ticaret Odası Yayınları. Muka Matbaa. İstanbul. sf. 117*
3. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat> adresinden 14.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- 4.-7. *Osmanlı Bankası Müzesi, SALT*

Bölüm 8

1. <https://www.ensonhaber.com/kultur-sanat/osmanli-imparatorlugu-ve-kulturel-hayat> adresinden 20.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- 2.-3. Üsdiken, B. (2000). *Pera ve Beyoğlu'nda. Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti. Üç-Er Ofset. İstanbul sf. 49*

Bölüm 9

1. Üsdiken, B. (2000). *Pera ve Beyoğlu'nda. Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti. Üç-Er Ofset. İstanbul sf. 127*
2. <https://www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/sinan-meydan/zarifiden-zarraba-borc-faiz-borsa-bataginda-osmanli-2116491/> adresinden 20.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
3. <https://www.sozcu.com.tr/2018/yazarlar/sinan-meydan/borc-batagindaki-osmanlinin-sarildigi-duyunu-umumiye-2667310/> adresinden 20.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
4. Üsdiken, B. (2000). *Pera ve Beyoğlu'nda. Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti. Üç-Er Ofset. İstanbul sf. 168*
5. <https://www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/sinan-meydan/zarifiden-zarraba-borc-faiz-borsa-bataginda-osmanli-2116491/> adresinden 20.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
6. *Loncaden Oda'ya. (2007). İstanbul Ticaret Odası Yayınları. Muka Matbaa. İstanbul. sf. 122*

Yararlanılan Görsel Kaynaklar

Bölüm 10

1. https://tr.wikipedia.org/wiki/II._Abd%C3%BClhamid adresinden 21.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- 2.-3. <https://www.anil-insaat.com/11-projeler/32-hereke-ipekli-dokuma-ve-hali-fabrikasi-muzesi/> adresinden 21.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
4. <https://www.bizevdeyokuz.com/kapalicarsi/> adresinden 21.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
5. Üsdiken, B. (2000). Pera ve Beyoğlu'nda. Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti. Üç-Er Ofset. İstanbul sf. 58
6. Osmanlı Bankası Müzesi, SALT
<https://artsandculture.google.com/asset/mektup/PQHIVXN3YrSJEW?hl=tr> adresinden 21.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
7. Osmanlı Bankası Müzesi, SALT
<https://artsandculture.google.com/asset/%C3%A7ek/PAFgOI24BmyGqg?hl=tr> adresinden 21.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
8. Osmanlı Bankası Müzesi, SALT
<https://artsandculture.google.com/asset/certificate/dQHJ8RAFGxbmbg?hl=tr> adresinden 21.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Bölüm 11

1. https://tr.wikipedia.org/wiki/Enver_Pa%C5%9Fa adresinden 22.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
2. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7e/Mehmed_Talat_Pasha.jpg adresinden 22.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
3. Osmanlı Bankası Müzesi, SALT
<https://artsandculture.google.com/asset/maliye-naz%C4%B1r%C4%B1-mehmed-cavid-bey/WAGdTLd8zt6rRQ?hl=tr> adresinden 22.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- 4.-5. Osmanlı Bankası Müzesi, SALT
<https://artsandculture.google.com/exhibit/QQL-STIY?hl=tr> adresinden 22.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
6. Osmanlı Bankası Müzesi, SALT
<https://artsandculture.google.com/asset/karikat%C3%BCr/QwHcyaVU71YK6A?hl=tr> adresinden 22.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Bölüm 12

1. <https://www.mezatdukkani.com/basinda-biz> adresinden 22.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Yararlanılan Görsel Kaynaklar

- 2.-3. Osmanlı Bankası Müzesi, SALT
<https://artsandculture.google.com/asset/banknot-kup%C3%BCr%C3%BC/agEH3UkPON5wTQ?hl=tr> adresinden 22.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
4. https://dusunbil.com/wp-content/uploads/2018/03/cavid_bey2-min.jpg adresinden 22.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
5. Osmanlı Bankası Müzesi, SALT
https://artsandculture.google.com/exhibit/QQL_STI?hl=tr adresinden 22.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
6. <https://www.mezatdukkani.com/basinda-biz> adresinden 22.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- 7.-8. https://mcdn01.gittigidiyor.net/32812/328129475_0.jpg?1593545 adresinden 22.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- 9.-10. https://mcdn01.gittigidiyor.net/48258/482587552_0.jpg?1593545 adresinden 22.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Bölüm 13

1. <https://www.haberver.me/wp-content/uploads/2020/05/osmanli-doneminde-istanbulda-ilk-1-mayis-ne-zaman-ve-nasil-kutlandi-haberi-wk9eCO8l.jpg> adresinden 23.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
2. https://tr.wikipedia.org/wiki/Ottoman_Railway_Company#/media/Dosya:Ottoman_Railway_Company.png adresinden 23.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
3. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi,
“Fantazya Çok Para Yok: Karikatürlerle Bir Borç Ekonomisinin Tarihi (1874-1954)”
İsmail ŞEN, “Asi'den Gazi'ye Karikatürlerde Atatürk'ten aktaran
<http://www.zindekuvvat.com/son-yuzyilinda-osmanli-ekonomisi-1-bagimsizligin-sonu-baltalimani-ticaret-antlasmasi/> adresinden 23.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
4. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi,
“Fantazya Çok Para Yok: Karikatürlerle Bir Borç Ekonomisinin Tarihi (1874-1954)”
İsmail ŞEN, “Asi'den Gazi'ye Karikatürlerde Atatürk'ten aktaran
<http://www.zindekuvvat.com/son-yuzyilinda-osmanli-ekonomisi-2-borc-batagindan-duyun-u-umumiye-ve-tutun-rejisine/> adresinden 23.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
5. Pierre de Gigord Koleksiyonu Getty Research Institute dijital arşiv bigumugu 1
<https://aykuttunblogu.blogspot.com/2019/01/osmanlida-toplumsal-hayat.html> adresinden 23.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Bölüm 14

- 1.-2. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi,
“Fantazya Çok Para Yok: Karikatürlerle Bir Borç Ekonomisinin Tarihi (1874-1954)”
ve İsmail ŞEN, “Asi'den Gazi'ye Karikatürlerde Atatürk'ten aktaran

Yararlanılan Görsel Kaynaklar

- <http://www.zindekuvet.com/son-yuzyilinda-osmanli-ekonomisi-1-bagimsizligin-sonu-baltalimani-ticaret-antlasmasi/> adresinden 24.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
3. Kurtuluş, Kuruluş Cumhuriyet. (2003). Ankara Ticaret Odası Yayınları. İhlas Gazetecilik A.Ş.. Ankara. sf. 331
 4. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, “Fantazya Çok Para Yok: Karikatürlerle Bir Borç Ekonomisinin Tarihi (1874-1954)” ve İsmail ŞEN, “Asi’den Gazi’ye Karikatürlerde Atatürk”ten aktaran <http://www.zindekuvet.com/son-yuzyilinda-osmanli-ekonomisi-1-bagimsizligin-sonu-baltalimani-ticaret-antlasmasi/> adresinden 24.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
 - 5.-8. <https://www.intell4.com/izmir-iktisat-kongresi-neden-onemli-is-bankasinin-kurulma-amacineydi-haber-183765> adresinden 24.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
 9. <https://www.kobiyasam.com.tr/2019/11/27/ataturkun-ekonomi-modeli/> adresinden 24.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Bölüm 15

1. https://admin.biyografya.com/_docs/photos/fe652438cdbc4159db97ea176d9473bd.jpg adresinden 25.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
- 2.-15. Türkiye Cumhuriyeti Banknotları (2001), Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Emisyon Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü, Ankara, sf. 15-21
16. https://www.flickr.com/photos/merkez_bankasi/27975031938 adresinden 25.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Bölüm 16

1. <https://talebe.org/gundem/mufredattan-ismet-inonu-basligi-kaldirildi-22457> adresinden 25.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
2. <https://bilimveutopya.com.tr/index.php/2-dunya-savasinin-ilginc-olaylari> adresinden 25.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
3. https://en.wikiquote.org/wiki/Emanuel_Shinwell adresinden 25.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
4. https://tr.wikipedia.org/wiki/Paul_Ramadier adresinden 25.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
5. <https://www.sozcu.com.tr/2019/yazarlar/sinan-meydan/milli-korunma-kanununa-donus-inonunun-ahi-3565097/> adresinden 25.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
6. <http://sefinsalatasi.blogspot.com/2017/11/varlk-vergisi-bir-kupur-bir-rapor-bir.html> adresinden 25.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Yararlanılan Görsel Kaynaklar

Bölüm 17

- 1.-12. *Türkiye Cumhuriyeti Banknotları (2001), Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Emisyon Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü, Ankara, sf 25-30*
- 13.-18. *Türkiye Cumhuriyeti Banknotları (2001), Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Emisyon Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü, Ankara, sf 33-35*
19. <http://turknumismatik.blogspot.com/2017/10/2emisyon-50-lira-batan-gemi-50-lira.html> adresinden 26.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
20. <http://turknumismatik.blogspot.com/2017/10/2emisyon-inonu-100-lira-specimen-mert.html> adresinden 26.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Bölüm 18

- 1.-16. *Türkiye Cumhuriyeti Banknotları (2001), Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Emisyon Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü, Ankara, sf 39-51*

Bölüm 19

1. <https://i.sozcu.com.tr/wp-content/uploads/2017/06/ss3.jpg> adresinden 27.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
2. Baskın Oran (yay.), *Türk Dış Politikası, cilt I (İstanbul, 2001)*
- 3.-16. *Türkiye Cumhuriyeti Banknotları (2001), Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Emisyon Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü, Ankara, sf 55, 59, 64, 72, 78, 84, 86.*
17. <https://i4.hurimg.com/i/hurriyet/75/1200x675/5e99482f2269a2191ce0f0db.jpg> adresinden 27.06.2020 tarihinde erişilmiştir.

Bölüm 20

1. <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/bedeli-canakkalede-odendi/0#>
 2. *Türkiye Cumhuriyeti Banknotları (2001), Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Emisyon Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü, Ankara, sf 59.*
 3. <https://onedio.com/haber/tarihimizden-en-ilginc-hikayelerini-barindiriran-11-para-674729>
-

Yararlanılan Görsel Kaynaklar

- 4.-11. *Türkiye Cumhuriyeti Banknotları (2001), Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Emisyon Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü, Ankara, sf 104, 120,140.*
12. <https://www.yenimezat.com/urun/944479/8-emisyon-1-ytl-nadir-seri-a21-30-30-30-cil-merdiven-hakk%C3%A2ri-plaka>

Bölüm 21

1. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/genc-turk-cumhuriyeti-1930lu-yillarin-basinda-planli-ekonomi-ve-devletcilik-politikasina-gecis-yapti-1730184> adresinden 28.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
2. *İstanbul Sanayi Odası'nın Altmışıncı Yılında Türk Sanayii*
http://www.iso.org.tr/sites/1/upload/files/iso_60_Yil_Sanayi_Tarihi-5440.pdf sf. 85
adresinden 28.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
3. <https://www.biyografya.com/biyografi/12614> adresinden 28.06.2020 tarihinde erişilmiştir.
4. *Cephelerden Kurtuluş Savaşı'na Türk Kurtuluş Savaşı, 2. Cilt, ATO Yayınları, sf. 375.*

Bölüm 22

1. http://www.masshist.org/online/silence_dogood/img-viewer.php?item_id=635&mode=large&img_step=1&tpc=&pid= adresinden 20 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
2. <https://www.turkulkusu.com/wp-content/uploads/Osmanli%C4%B1-Devletinde-Sosyal-Hayat.jpg> adresinden 07 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
3. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sened-i-ittifak> adresinden 07 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
4. <http://www.ekrembugraekinci.com/makale.asp?id=677> adresinden 07 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
5. <https://manifold.press/eklemlenmek-ya-da-osmanli-bankasi-ile-rodos-un-ne-ilgisi-var> adresinden 07 Haziran 2020 tarihinde erişim sağlanmıştır.
- 6.-7. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaime> adresinden 07 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
8. <https://www.ensonhaber.com/tarih-haberleri/ilk-osmanli-bankasi-bank-i-dersaadet> adresinden 07 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
9. <https://onedio.com/haber/osmanli-nin-son-donemlerini-yasayan-istanbul-daki-gundelik-hayata-dair-22-ilginc-detay-735607> adresinden 07 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
- 10.-11. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat> adresinden 14 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.

Yararlanılan Görsel Kaynaklar

12. Kaimenin ön ve arka yüzü tek numara verilmiştir:
Osmanlı Bankası Müzesi, SALT
<https://artsandculture.google.com/exhibit/osmanli-bankasi-m%C3%BCzesi%CC%87-kurulu%C5%9F-ve-zor-yillar-salt/QQnLUDFI?hl=tr>
adresinden 14 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
13. <https://islamansiklopedisi.org.tr/baltalimani-muahededisi>
adresinden 14 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
14. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mustafa-resid-pasa>
adresinden 14 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
15. https://cdntr1.img.sputniknews.com/img/103067/92/1030679260_0:183:3500:2151_1200x0_80_0_1_59703c5e62635169d6d90e1b1ad96349.jpg
adresinden 14 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
- 16.-21. Osmanlı Bankası Müzesi, SALT
<https://artsandculture.google.com/exhibit/osmanli-bankasi-m%C3%BCzesi%CC%87-kurulu%C5%9F-ve-zor-yillar-salt/QQnLUDFI?hl=tr>
adresinden 14 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
22. https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0stanbul_tarihi#/media/Dosya:Panoramic_view_of_Constantinople-1876-6a23331r.jpg adresinden 14 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
23. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hindistan> adresinden 14 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
24. https://tr.wikipedia.org/wiki/Mehmed_Sad%C4%B1k_Pa%C5%9Fa adresinden 14 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
- 25.-26. <https://yenidenergenekon.com/506-macarlarin-osmanliya-bilinmeyen-yardimi/> adresinden 14 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
28. <https://medium.com/@ticaretilkileri/galata-bankerleri-ve-osmanl%C4%B1da-i-%CC%87lk-banka-2932fb20ad32> adresinden 15 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
29. Osmanlı Bankası Müzesi, SALT
<https://artsandculture.google.com/asset/karikatr/HQGNQtQ6ulTRAQ>
adresinden 16 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
30. https://tr.wikipedia.org/wiki/II._Abd%C3%BClhamid
adresinden 16 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
31. Osmanlı Bankası Müzesi, SALT
<https://artsandculture.google.com/asset/makbuz/igFN2SI89OzKNQ?hl=tr>
adresinden 16 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
- 32.-33. https://tr.wikipedia.org/wiki/II._Abd%C3%BClhamid adresinden 16 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
34. Osmanlı Bankası Müzesi, SALT
https://artsandculture.google.com/exhibit/osmanli-bankasi-m%C3%BCzesi%CC%87-toparlanma/QQL_9M51?hl=tr adresinden 16 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.

Yararlanılan Görsel Kaynaklar

35. <https://www.sozcu.com.tr/2018/ekonomi/176-yillik-fabrikada-keciler-otluyor-2634620/> adresinden 16 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
36. <https://www.anil-insaat.com/11-projeler/32-hereke-ipekli-dokuma-ve-hali-fabrikasi-muzesi/> adresinden 16 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
37. https://tr.wikipedia.org/wiki/Enver_Pa%C5%9Fa adresinden 17 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
38. Osmanlı Bankası Müzesi, SALT
<https://artsandculture.google.com/asset/tahvil/6AHSkeTj02Mj8g?hl=tr> adresinden 17 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
39. Osmanlı Bankası Müzesi, SALT
<https://artsandculture.google.com/asset/arthur-nias/AgFABGjXC7sVYA?hl=tr> adresinden 17 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
40. <https://www.dinlence.xyz/2019/09/05/kemal-dervis/> adresinden 06 Aralık 2020 tarihinde erişilmiştir.
41. Osmanlı Bankası Müzesi, SALT
<https://artsandculture.google.com/asset/louis-steeg/VAFdi6PBmuMA6g?hl=tr> adresinden 18 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
42. https://icdn.ensonhaber.com/app/resizefit-1200x1200-smart/resimler/diger/1234_3602.jpg adresinden 18 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
43. <https://i2.cnnurk.com/i/cnnurk/75/1200x0/5b6d8147ae78492fe8e9d76a.jpg> adresinden 18 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
44. <https://i.ytimg.com/vi/6VSpAayje2w/maxresdefault.jpg> adresinden 18 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
45. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi,
“Fantazya Çok Para Yok: Karikatürlerle Bir Borç Ekonomisinin Tarihi (1874-1954)”
İsmail ŞEN, “Asi'den Gazi'ye Karikatürlerde Atatürk”ten aktaran
<http://www.zindekuwet.com/son-yuzyilinda-osmanli-ekonomisi-1-bagimsizligin-sonu-baltalimani-ticaret-antlasmasi/> adresinden 18 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
46. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, “Fantazya Çok Para Yok: Karikatürlerle Bir Borç Ekonomisinin Tarihi (1874-1954)” ve İsmail ŞEN, “Asi'den Gazi'ye Karikatürlerde Atatürk”ten aktaran <http://www.zindekuwet.com/son-yuzyilinda-osmanli-ekonomisi-2-borc-batagindan-duyun-u-umumiye-ve-tutun-rejisine/> adresinden 18 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
47. https://isteaturk.com/gorseller/1507739724_ataturk.jpg adresinden 18 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
- 48.-51. <https://www.intell4.com/izmir-iktisat-kongresi-neden-onemli-is-bankasinin-kurulma-amaci-neydi-haber-183765> adresinden 18 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.

Yararlanılan Görsel Kaynaklar

52. https://tr.wikiquote.org/wiki/Dosya:Atat%C3%BCrk_sanayideki_geli%C5%9Fimi_denetlerken.jpg adresinden 18 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
53. <https://www.tesadernegi.org/i-dunya-savasinda-muttekuk-devletlerin-turkiyeyi-savasa-dahil-etme-konusundaki-girisimleri.html?d6c7c7&d6c7c7> adresinden 18 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
54. <https://www.biyografya.com/biyografi/11858> adresinden 18 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
55. <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hayat/nazim-hikmet-kimdir-nereli-ve-kac-yasinda-vefat-etti-41420359> adresinden 18 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
55. <https://www.star.com.tr/tarih/karneyle-ekmek-dagitilan-yillar-haber-1427515/> adresinden 18 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
56. Türkiye Cumhuriyeti Banknotları (2001), Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Emisyon Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü, Ankara, sf 32
57. <https://www.antikkuntik.com.tr/urun/batan-geminin-parasi-ismet-inonu-lu-50-kurus-ve-25-lira/> adresinden 19 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
58. <https://pbs.twimg.com/media/EV6i41YXkAg5iBB.jpg> adresinden 19 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
59. <https://kulisvar.com/wp-content/uploads/2019/09/adnan-menderes15.jpg> adresinden 19 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
60. https://www.kenandabirkuyu.com/wp-content/uploads/2018/10/koy-enstituleri_1032012.jpg adresinden 19 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
61. <https://gazeteistanbul.com/wp-content/uploads/2017/04/koy-enstituleri.jpg> adresinden 19 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
62. <https://i2.wp.com/ekoik.com/wp-content/uploads/2020/06/2-koy-enstituleri.jpg?fit=1200%2C874> adresinden 19 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
63. <https://onedio.com/haber/tarihimizden-en-iliginc-hikayelerini-barindiran-11-para-674729> adresinden 19 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
64. İstanbul Sanayi Odası'nın Altmışınca Yılında Türk Sanayii http://www.iso.org.tr/sites/1/upload/iso_60_Yil_Sanayi_Tarihi-5440.pdf adresinden 20 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.
65. İstanbul Sanayi Odası'nın Altmışınca Yılında Türk Sanayii http://www.iso.org.tr/sites/1/upload/files/iso_60_Yil_Sanayi_Tarihi-5440.pdf sf. 88 adresinden 20 Haziran 2020 tarihinde erişilmiştir.

Deniz Çağlar FIRAT
İktisatçı - Gazeteci

1976, Emirdağ doğumlu. Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisat ile Sosyoloji bölümlerinde eğitim aldı. 1999-2005 yılları arasında gazetecilik, 2005-2010 yılları arasında özel bir bankada bankacılık, 2010-2013 yılları arasında da özel bir eğitim kurumunda kurum müdürlüğü ve danışmanlığı yaptı.

2013 yılından bu yana da Eskişehir’de gazeteci olarak görev yapıyor. Halen Eskişehir’de faaliyet gösteren ESGROUP bünyesinde çalışıyor.

Fırat’ın daha önce basılmış ‘Anadolu’nun Yıldızı: Eskişehir’ (2015) ve Celalettin Kesikbaş ile birlikte kaleme aldığı ‘Eskişehir Hazır’ (2020) isimleri iki kitabı daha bulunuyor.

Fırat, evli ve bir çocuk babası.